

ਸਲਾਹੀਯਤ

Salahiyat

صلاحیت



ਕੋਰਟਸੀ: ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤੀ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਗਤ ਵੱਲੋਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਲੋਹੜੀ 2024

ਤਿਉਹਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਮਹੱਤਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਫਸਲ ਦੇ ਮੌਸਮ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਹੈ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ, ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੋਕ-ਕਥਾ ਲੋਹੜੀ ਨੂੰ ਦੁੱਲਾ ਭੱਟੀਆਂ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਅਤੇ ਤਾਜ਼ਾ ਜੋੜੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਲੋਹੜੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਸ਼ਾ ਦੁੱਲਾ ਭੱਟੀ (ਰਾਏ ਅਬਦੁੱਲਾ ਭੱਟੀ) ਦੀ ਕਥਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਪਿਤਾ ਇੱਕ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਸੀ ਜੋ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦੇ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

'ਦੁੱਲਾ ਭੱਟੀ' ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਖੇਤਰ ਦਾ ਸਥਾਨਕ ਨਾਇਕ ਸੀ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦੇ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੁਕਤੀਦਾਤਾ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ 'ਰਾਬਿਨ ਹੁੱਡ' ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਮੀਰਾਂ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਗਰੀਬ ਲਈ.

ਸਵਰਗੀ ਹਰਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਸਵਰਗੀ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਦਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ, ਕਲਕੱਤਾ ਐਲੂਮੀਨੀਅਮ ਵਰਕਸ, ਵਾਰਾਣਸੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ



(ਹਰਜਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਕਮਲਾ ਭਾਟੀਆ

ਨਾਲ ਦੇਵ ਰਾਜ ਭਾਟੀਆ ਅਤੇ ਨਿਮਿਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਡੀ/ਓ ਨੀਨਾ ਭਾਟੀਆ, ਡੀ/ਓ ਦੇਵ ਰਾਜ ਅਤੇ ਕਮਲਾ ਅਤੇ ਅਨੂਪ ਸ਼ਰਮਾ ਨਾਲ)

ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕਪੁਰਾ, ਗਲੀ ਨੰਬਰ-4 ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ (ਸਵਰਗੀ ਦੇਵ ਰਾਜ ਭਾਟੀਆ) ਦੀ ਗੁਆਂਢੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਭੈਣ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਮਾਤਾ ਮਰਹੂਮ ਅਤਰ ਕੌਰ ਅਤੇ ਬਸਰਾਦਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਦੁਪੱਟੇ ਦਾ ਅਦਲਾ-ਬਦਲੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੈਣਾਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਹਿੰਦੂ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਨੇਕ

ਔਰਤ ਸਨ, ਸਨੇਹੀ ਸਨ ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਭੈਣ ਭਰਾ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਬੰਧ ਪੰਜ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੱਕ ਨੌਂ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਚੱਲੇ ਅਤੇ ਅਗਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਉਸ ਰਵਾਇਤੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਉਸਦੀ ਦਾਦੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਲਹਣਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਬੰਧ ਲਈ ਕਦੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਸਲੀ ਜੀਜਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੱਸ ਦੁਆਰਾ ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਬਣਾਏ ਗਏ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਧੀ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਮਾਮਾਜੀ (ਮਾਮਾ ਜੀ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਾਮਾ ਜੀ) ਕਹਿ ਕੇ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਸਵਾਦਿਸ਼ਟ ਪਰਾਂਠੇ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੁੰਦਰ ਸੁੰਦਰੀਏ ਹੋ!

ਤੇਰਾ ਕੌਣ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋ!

ਭੁੱਲ ਭੁੱਟੀ ਵੱਲਾਂ ਹੋ!

ਭੁੱਲੇ ਦੀ ਧੀ ਵਯਾਇਏ ਹੋ!

ਸੇਰ ਸ਼ੱਕਰ ਪਈ ਹੋ!

ਕੁੜੀ ਦਾ ਲਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਹੋ!

ਕੁੜੀ ਦਾ ਸਾਲੂ ਪਾਟਾ ਹੋ!

ਸਾਲੂ ਕੌਣ ਸਮੇਟੇ!

ਚਾਚਾ ਗਲੀ ਦੇਸੇ!

ਚਾਚੇ ਚੂਰੀ ਕੁੱਟੀ! ਜ਼ਮਿੰਦਾਰਾ ਲੁੱਟੀ!

ਜ਼ਮੀਂਦਾਰ ਸੁਧਾਏ!

ਬੁਮ ਬੁਮ ਭੇਲੇ ਆਇਆ!

ਇਕ ਭੇਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ!

ਸਿਪਾਹੀ ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ!

ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਮਾਰੀ ਇੱਟ!

ਪਾਨਵੇਈ ਰੋ ਤੇ ਪਾਨਵੇਈ ਪਿੱਟ!

ਸਾਨੂੰ ਦੇ ਦੇ ਲੋਹੜੀ, ਤੇ ਤੇਰੀ ਜਿਵੇਂ ਜੋੜੀ!

(ਲਾਫ਼, ਸ੍ਰੀ ਔਰ ਹਾਊਲ!)

ਜਨਵਰੀ 2024 ਭਾਗ-3 ਨੰ-1

1 ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼: ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਭੁੱਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੀਰੋ:.....	7
2. ਭੁੱਲੀ ਹੋਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਏ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਮੋਹਨੀ.....	34
3 ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਸਿੰਘ:.....	44
4. ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਅਧੀਨ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ 'ਤੇ ਮੁੜ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰਨਾ:	51
5. ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਿਰਸਾ:	82
6. ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਯੋਗਦਾਨ:.....	83
7. ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ:	84
8. ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਸ਼ਬਦ:.....	85
9. ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹਾਨ ਲੋਕ:.....	86
10. ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ:	88
11. ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਰਿਵਾਰ:	89
12. ਖਜ਼ਾਨਾ ਕਾਰੋਬਾਰ.....	92
13. ਇਤਿਹਾਸਕ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ:.....	94
14. ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ:	95
15. ਨਵੀਂ ਕਿਤਾਬ:	109
16. ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ: ਅਹਿਮਦ ਸਲੀਮ (1945-2023)	112
17. ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਇਵੈਂਟਸ:	120



ਪ੍ਰੋ: ਅਮੀਰ ਹਮਜ਼ਾ ਵਿਰਕ
ਰਾਜਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਡਾ.

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼: ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਭੁੱਲਿਆ ਹੋਇਆ ਨਾਇਕ

ਪ੍ਰੋ.ਅਮੀਰ ਹਮਜ਼ਾ ਵਿਰਕ,

ਪਾਕਪਟਨ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ

hamzavirk61@gmail.com

ਸਾਰ

ਕਾਮਰੇਡ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਜਿਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਜੋਸ਼ੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇੱਕ ਨਾਜ਼ੁਕ ਦੌਰ ਦੌਰਾਨ ਸਿਆਸੀ ਮੰਚ 'ਤੇ ਉਭਰਿਆ। ਇਹ ਲੇਖ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਲਈ, ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਵਿਰੁੱਧ, ਅਤੇ ਦੇਸ਼, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੱਬੇ ਅਤੇ ਜਮਹੂਰੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਈ ਉਸਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਆਸੀ ਜੀਵਨ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਜੋਸ਼ ਲਈ, ਇਸਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਥਾਪਨਾ ਵਿਰੋਧੀ ਭਾਵਨਾ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਇਆ। ਅੰਦੋਲਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ "ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਸਤਿਕਾਰ" ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਕਾਰਵਾਈ ਸੀ। ਇਸ ਲੇਖ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕਾਮਰੇਡ ਜੋਸ਼ ਦੇ ਵਿਕਾਸਵਾਦੀ ਸਿਆਸੀ ਸਫ਼ਰ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਕਿਰਤੀ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੋਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਆਂ ਵਾਂਗ ਭਾਰਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਤੱਕ। ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੌਰਾਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅੰਦੋਲਨ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲਹਿਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੇਰਠ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸ ਸਮੇਤ 14 ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਝੱਲੀ। ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਇਹ ਤੱਥ ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ।

ਕੀਵਰਡਸ

ਜੇਸ਼, ਪੰਜਾਬ, ਅਕਾਲੀ, ਅਨੀਤੀ ਬਸਤੀਵਾਦੀ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਘਰਸ਼, ਮਾਰਕਸਵਾਦ, ਕਿਰਤੀ ਪਾਰਟੀ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੇਸ਼ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਸਤੀ ਸੀ, ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਯੋਗਦਾਨ ਲਈ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਇਨਕਲਾਬੀ, ਪੱਤਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਕਾਰਕੁਨ ਸੀ। ਜੇਸ਼ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੰਗਠਨ ਜਿਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਉਖਾੜ ਸੁੱਟਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਲਈ ਇੱਕ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਵਕੀਲ ਸੀ ਅਤੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਮਰਥਨ ਜੁਟਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਅਤੇ ਸਰਗਰਮੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੇਸ਼ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬਸਤੀਵਾਦ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੀ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪੱਤਰਕਾਰ ਅਤੇ ਕਾਰਕੁਨ ਵਜੋਂ ਉਸਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਯਤਨਾਂ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪ ਮਹਾਂਦੀਪ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਯਾਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜੇਸ਼, ਜਿਸਨੇ ਤਾਕਤਵਰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਿਰੰਤਰ ਯੁੱਧ ਛੇੜਿਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ 76 ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਉਹ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸਦਾ ਉਹ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਆਕਾਰ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ (ਵਾਲੀਆ, 2006)।

ਜੇਸ਼ ਇੱਕ ਵਚਨਬੱਧ ਇਨਸਾਨ ਸੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਉਸ ਦੇ ਆਖਰੀ ਵਸੀਅਤ ਤੋਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਖਰੀ ਨੇਮ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ 'ਮਾਈ ਟ੍ਰਾਈਸਟ ਵਿਦ ਸੈਕੂਲਰਵਾਦ' ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। "ਮੈਂ ਇੱਕ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਹਾਂ - ਮਾਰਕਸਵਾਦ-ਲੈਨਿਨਵਾਦ ਵਿੱਚ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹਾਂ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਗਠਨ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਮੇਰੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੱਡ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਮਿਹਨਤਕਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਨਿਰਸਵਾਰਥ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਤੇ ਸਮਰਪਣ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣ, ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਵਾਲੇ ਬਹਾਦਰ ਇਨਸਾਨਾਂ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਬੇਚੈਨ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੁਨਾਹ ਅਤੇ ਧੋਖੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਦੌਲਤ ਮੈਨੂੰ ਲੁਭਾਉਣ ਜਾਂ ਕੁਰਾਹੇ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੀ। ਲਿਖਣਾ ਤਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਿਤਕ ਦੇਹ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਘਸੀਟਿਆ ਜਾਵੇ" (ਜੇਸ਼, 1991)। ਆਪਣੀ ਵਸੀਅਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਆਖਰੀ ਪੈਰੇ ਵਿੱਚ, ਜੇਸ਼ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੋਕਾਂ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ਭਗਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

“ਸਸਕਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੇਰੀ ਅੰਤਿਮ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਵਗਦੀ ਲਾਹੌਰ ਬ੍ਰਾਂਚ ਨਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਵਾਹਗਾਹ ਦੇ ਪਾਰ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਮੇਰੇ ਸਦੀਵੀ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਵੰਡ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਕਤਲੇਆਮ ਦੌਰਾਨ ਮੇਰੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਬੇਦਾਗ ਅਤੇ ਬੇਦਾਗ ਭੂਮਿਕਾ ਦੇ ਇਜ਼ਹਾਰ ਵਜੋਂ। ” (ਜੇਸ਼, 1991)...ਆਖਰਕਾਰ, ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ ਦੀ ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ

ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸਿਰਫ ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ” (ਜੋਸ਼, 1991)।

ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਜਨਮ 1898 ਦੇ ਕਰੀਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਚੇਤਨਪੁਰਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜੱਟ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਚੰਗੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਚਾਹਵਾਨ ਸਨ, ਪਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਨੇੜੇ ਕੋਈ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਚਰਚ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਮਿਡਲ ਅਤੇ ਡੀ.ਏ.ਵੀ. ਤੋਂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਸਕੂਲ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਉਚੇਰੀ ਵਿੱਦਿਆ ਲਈ ਉਹ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ ਵਿੱਤੀ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਲਦੀ ਬਾਅਦ. ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਉਸਨੂੰ ਹੁਬਲੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬੰਬਈ ਲੈ ਗਈ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਸੈਂਸਰ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ 1918 ਤੱਕ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸਕੂਲ ਅਧਿਆਪਕ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਇਹ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੀ ਅਸਲ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੀ (ਜੋਸ਼, 1991, p4, 5)।

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਰਸਯੋਗ ਅਤੇ ਗਰੀਬੀ ਭਰਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਦਾ ਇੱਕ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੇਂਡੂ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਮਾੜੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਝਲਕੀਆਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। "ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਆਲ ਕੌਰ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਇੱਕ ਗਰੀਬ, ਕਰਜ਼ਾਈ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ। ਇੱਕ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਜਨਮ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੱਚੇ

ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇਹ ਚਾਹਿਆ, ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਧਾਰਨਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਫਲਸਫਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ "ਸਭ ਮਾਇਆ ਹੈ," ਭਾਵ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਅਸਤੀਫੇ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ" (ਜੋਸ਼, 1991, ਪੀ 1)।

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਆਗੂ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਪਸ਼ੂ ਚਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਰਿਵਾਰ ਆਪਣਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਸਕੂਲ ਭੇਜਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਲਗਨ ਸਦਕਾ ਇੰਟਰਮੀਡੀਏਟ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਜੀਬੋ-ਗਰੀਬ ਨੌਕਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਉਸ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਜਿਸਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ (ਸੁਰਜੀਤ, 1991)।

ਜੋਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਹਾਜ਼ਰੀ

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਦਲੇਰੀ, ਸਰਗਰਮੀ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੈਨਾਨੀ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਪੰਥ ਸੇਵਕ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੁਰਪਨ ਸਮੇਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਾਹਿਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜੋਸ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਪੱਖੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਖਬਾਰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਸਿੱਖ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੀ।

ਪਰ ਇਹ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਸਾਰਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਸੰਪਾਦਕੀ, ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੀਆਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਿਰੋਧੀ ਨੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਸੀ। ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਅਕਾਲੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਇੰਨਾ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਨੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਸ ਨੇ ਉਸਨੂੰ 1920 ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ। ਅਲੀ ਰਜ਼ਾ ਨੇ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ (ਗ਼ਦਰ-ਡਾਇਰੈਕਟਰੀ-1934, 270-71, ਆਈਓਆਰ/ਵੀ/27/262/6) “ਅਕਾਲੀ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਹਿੰਸਕ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਕਾਰਨ "ਜੋਸ਼" (ਅੱਗ ਵਾਲਾ)। 1921 ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 1922 ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ-ਕਾ-ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਅੰਦੋਲਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸ. ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਅਕਤੂਬਰ 1923 ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਦੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਜੇ ਵੀ ਮੁਕੱਦਮੇ ਅਧੀਨ ਉਹ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਰਜ਼ਾ, 2013) ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਆਪ ਇੱਕ ਡੂੰਘੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਪੱਖਪਾਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਮਰਾਜੀ ਕਠਪੁਤਲੀ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਤਹਿਰੀਕ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸ ਦੇ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਧੜੇ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਨਿਰੋਲ ਧਾਰਮਿਕ ਲਹਿਰ ਸੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਇਹ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿਰੋਧੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਈ। ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਉਸ

ਦੇ ਸਾਥੀ (ਸਿੰਘ, 1984, ਪੰਨਾ 106) ਕਾਰਨ ਇਸ ਨੇ ਸਿਆਸੀ ਪਾਤਰ ਲਿਆ। 1920 ਤੋਂ 1925 ਤੱਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ, ਨਨਕਾਣਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਾ ਸਰ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ 1922 ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਹ ਸ. ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ ਸੀ (ਕੁਮਾਰ, 2014)।

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਕਾ-ਬਾਗ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਜੇਲ੍ਹ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ, ਉਸਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਡੇਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਨ, ਲਾਇਲਪੁਰ (ਹੁਣ ਫੈਸਲਾਬਾਦ), ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ (ਹੁਣ ਸਾਹੀਵਾਲ), ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਕੇਂਦਰੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹੋਰ ਨਾਮਵਰ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਲੀ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ, ਹਰਮਨ ਸਿੰਘ ਚਮਕ, ਸਰਦਾਰ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਸਰਦਾਰ ਪਰਤਾ। b ਸਿੰਘ ਮਾਸਟਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ, ਸਰਦਾਰ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ, ਸਰਦਾਰ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਆਖਰਕਾਰ 28 ਅਪ੍ਰੈਲ 1923 ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਜੇਲ੍ਹ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਰਿਹਾਅ ਹੋਏ। ਉਹ ਨਾਇਕਾਂ ਵਜੋਂ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਪਸ ਪਰਤਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਾਰ ਪਾ ਕੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਜਲੂਸ ਵਿੱਚ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ। ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ, ਸਗੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਵੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਜਿੱਤ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਮਨੋਬਲ ਉੱਚਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲਹਿਰ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਕੱਦ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਤੰਬਰ 1923 (ਜੋਸ਼, 1991) ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ 15 ਜੁਲਾਈ 1923 ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵਜੋਂ ਚੁਣੇ ਗਏ।

ਜੇਸ਼ ਨੂੰ ਨਾਭਾ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਲਈ ਚੱਲ ਰਹੇ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਫਿਰ ਗਿ੍ਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਕੁਚਲਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ “ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ” ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ 13,14 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ 60 ਦੇ ਕਰੀਬ ਆਗੂਆਂ ਅਤੇ ਦਫਤਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਧਾਰਾ 120-121 ਅਤੇ 124ਏ ਆਦਿ ਤਹਿਤ ਜੰਗ ਛੇੜਨ ਲਈ ਗਿ੍ਫਤਾਰ ਕੀਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ” (ਜੇਸ਼, 1991. p62)। ਇਸ ਕੇਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਲਿਬਰਟੀ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਲਿਬਰਟੇਰੀਅਨ

ਸਿਆਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਨਪਸੰਦ ਮਨੋਰੰਜਨ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ। ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜੇਸ਼ ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁਸਤਕ 'ਫ੍ਰੀਡਮ ਐਂਡ ਦਾ ਗ੍ਰੇਟ ਲਿਬਰਟੇਰੀਅਨ', ਜਿਸ ਨੇ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾਵਾਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਇੱਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਵੀ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਸਮਾਜਵਾਦ, ਮਾਰਕਸ, ਏਂਗਲਜ਼ ਅਤੇ ਲੈਨਿਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੇਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਿਆਸੀ ਦਿੱਖ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਾਂ ਸਿਆਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦੇਸਤ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਰਕਲੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ, ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਚੰਗੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ, ਫਰਾਂਸਿਸਕੋ ਦੇ ਮੁਖ ਪੱਤਰ ਹਫ਼ਤਾਵਾਰ ਗ਼ਦਰ ਦਾ ਸੰਪਾਦਕ ਸੀ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਿਆਸੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ 'ਲਿਬਰਟੀ ਐਂਡ ਦਿ ਗ੍ਰੇਟ ਲਿਬਰਟੇਰੀਅਨ, ਜੇ ਟੀ. ਸਪੈਂਡਿੰਗ ਦੁਆਰਾ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ

ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਮੱਗਰੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ...ਇਹ ਉਹ ਕਿਤਾਬ ਸੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪਈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਉਹ ਨੌਜਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਸਨ" (ਜੇਸ, 1991. p68,69)।

ਕਿਰਤੀ ਪੜਾਅ ਤੋਂ ਭਾਰਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਤੱਕ

1917 ਦੇ ਹਿੰਦੂ-ਜਰਮਨ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗਦਰੀ ਮੈਂਬਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ 1920 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉਭਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਗਦਰ ਲਹਿਰ ਨੇ 1926 ਵਿੱਚ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਕੀਰਤੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇਵਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮੈਗਜ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ 1928 ਵਿੱਚ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੇਸ ਦੁਆਰਾ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ, ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਗਠਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਅਖਬਾਰ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਦੋਹਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਗਦਰ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ, ਵਿਹਾਰਕ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ।

ਜੇਲ੍ਹ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੇਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਆਵਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਉਸਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਰਾਜ, ਜਨਤਕ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਬੰਧਾਂ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ, ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਸੋਵੀਅਤ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਆਗੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਸ.ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਸ.ਬਾਗ

ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਸ.ਸਰਮੁੱਖ ਸਿੰਘ ਚੱਬਲ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੁਝ ਗ਼ਦਰੀ ਆਗੂ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਉਹ ਸਨ ਕੈਪਟਨ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਇੱਕ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਫੌਜੀ, ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦਾ ਰਾਏ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ (ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ), ਅਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਘਵਿੰਡ। ਜੇਸ਼ ਨੇ ਗ਼ਦਰੀ ਆਗੂਆਂ ਤੋਂ ਸਾਹਿਤ ਵਾਂਗ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿੱਖਿਆ। ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਜੇਸ਼ ਦਿਨੋਂ-ਦਿਨ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਪੂਰਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਬਾਰੇ ਵੱਖਰਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਸੀ।

ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲਹਿਰ ਇੱਕ ਅੰਤਰਿਮ ਪੜਾਅ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕੱਟੜਵਾਦ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲਹਿਰ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦੇ ਲੁਟੇਰੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਐਮ ਓਵਰਮੈਂਟ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਸਮੇਤ ਰਿਹਾਅ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪਾੜੇ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੇ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਧੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹਲਫ਼ਨਾਮਾ ਦੇ ਕੇ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਜੇਸ਼ ਸਮੇਤ ਪੰਦਰਾਂ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹਲਫ਼ਨਾਮਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਆਖਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ 27 ਸਤੰਬਰ 1926 ਨੂੰ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੇਸ਼ ਸਮੇਤ 14 ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। (ਜੇਸ਼, 1991, p.93). ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਸੰਕੀਰਣ ਮੇੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਬਸਤੀਵਾਦ ਵਿਰੋਧੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੁੱਖ ਚੁਣੌਤੀ ਪਛਾਣ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨਾਲ ਕਈ ਬੌਧਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਝੜਪਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਲਈ ਵਿਕਲਪਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਅਤੇ ਜਥੇਬੰਦਕ ਬੁਨਿਆਦ ਦੀ ਖੋਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ (ਜੇਸ਼, 1991.)

ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕ ਰੂਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਯੁੱਧ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ, ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਵਿਦਰੋਹ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਰੂਸ ਨੂੰ ਯੂਰਪੀਅਨ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਰਵਾਇਤੀ ਸਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਵੇਂ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਨੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸੰਸਾਰ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਅੰਦਰ ਬਸਤੀਵਾਦ ਵਿਰੋਧੀ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ (ਬੇਨਿਗਸਨ ਅਤੇ ਵਿੰਬੁਸ਼ 1979) ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੰਭਵ ਸਹਿਯੋਗੀ ਬਣਾਇਆ।

ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸਵਾਲ 'ਤੇ ਲੈਨਿਨ ਦਾ ਪੇਪਰ, ਬਾਕੂ ਬਲਾਨਾ ਵਿੱਚ ਪੂਰਬ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ, ਅਤੇ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਵਿੱਚ ਪੂਰਬ ਦੀ ਵਰਕਰਜ਼ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ, ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਦੌਰ ਦੀਆਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਨਵੀਂ ਕਲਪਨਾ (ਲੈਨਿਨ 1938) ਦੀ। 5 ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ 5 ਦਸੰਬਰ 1922 ਤੱਕ ਹੋਈ ਚੌਥੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਹਮਦਰਦ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਗੂ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਵੇਟਿੰਗ ਡੈਲੀਗੇਟ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਆਬਜ਼ਰਵਰ ਬਣ ਗਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੋਵੀਅਤ ਰੂਸ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਸਤੀਵਾਦ ਵਿਰੋਧੀ ਲਹਿਰ ਦਰਮਿਆਨ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। . ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਿਰਤੀ ਪਾਰਟੀ (ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਭਾਗ) ਭਾਰਤ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਹਿੱਸਿਆਂ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਮਾਂ ਸੰਗਠਨ ਸਨ।

1927 ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਕੀਰਤੀ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਕ ਵਜੋਂ ਭਰਤੀ ਕੀਤਾ। ਇਹੀ ਮਾਹੌਲ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਛੱਡ ਕੇ ਕੌਮੀ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਗ਼ਦਰੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲਹਿਰ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਦੋਵਾਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ

ਨੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਜੇਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਗ਼ਦਰੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇੱਕ ਬੁਲੰਦ ਰਖਵਾਲਾ ਬਣ ਗਿਆ।

ਕਿਰਤੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਉਹ ਅੰਗ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ 1914-15 ਦੇ ਗ਼ਦਰ ਖਾੜਕੂ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਮਾਰਕਸਵਾਦ-ਲੈਨਿਨਵਾਦ ਵੱਲ ਮੋੜ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਗੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੱਟੜਵਾਦ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਜੇਸ਼ ਨੇ ਕੀਰਤੀ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਵਜੋਂ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਿਆ ਤਾਂ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਆਗੂ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਆਖਰੀ ਸਾਹ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੇਸ਼ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ। ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀਮੀ, ਕੰਬਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, “ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਗਰਮ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹੋ; ਜੇਸ਼, 1991. ਪੀ. 103) ਜੇਸ਼ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ “ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਕੇ ਜਾਓ” ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਸੀ ਜੋ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਹੀ ਤਿਆਰੀ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ। “ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਕੇ ਚੱਲੋ” ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਲੜਨ ਲਈ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰੋ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੋਸਤ ਕੌਣ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕੌਣ ਹਨ; ਅਤੇ, ਸ਼ਾਇਦ, ਧਮਾਕੇਦਾਰ ਨਾਅਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਵੋ” (ਜੇਸ਼, 1991, p.104)।

ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਇੱਕ ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਕਿ 1914-15 ਦੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਅਤੇ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਹਿਸ਼ੀ ਦਬਾਅ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਗ਼ਦਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਉਰਜਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀਆਂ।

ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪਣਾ ਉਭਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਉਭਾਰ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਿਆਸੀ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ। ਪਾਰਟੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਅਤੇ ਕੀ

ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਆਯੋਜਕ ਰੂਸੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਮਾਨ ਟੀਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਤਕਲੀਫਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਜਾਗਰੂਕ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਲਈ ਹੈ। "ਕੀਰਤੀ" ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ "ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ"। ਪਾਰਟੀ ਕੀਰਤੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਸਤੰਬਰ 1927 ਵਿਚ ਦਿ ਕਿਰਤੀ (ਅਖਬਾਰ) ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਰਤੀ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ 6 ਅਤੇ 7 ਅਕਤੂਬਰ 1927 ਨੂੰ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਕਿਰਤੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾਈ। 12 ਅਪ੍ਰੈਲ 1928 ਨੂੰ ਜਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲਾ ਬਾਗ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ 60 ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੀ. ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਲਈ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। (ਜੋਸ਼, ਬੀ. 1979. ਪੀ. 91,)

“ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਐਮ.ਏ. ਮਜੀਦ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ, ਕਿਦਾਰਨਾਥ ਸਹਿਗਲ, ਰਾਮ ਚੰਦਰ, ਬੀ.ਏ., ਮਾਸਟਰ ਕਾਬੁਲ ਸਿੰਘ, ਫਿਰੋਜ਼ ਉਦ ਦੀਨ ਮਨਸੂਰ, ਅਤੇ ਡਾ: ਸਤਿਆਪਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਹ ਇੱਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਮੀਟਿੰਗ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮੀ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਵਰਕਰ ਸਨ। ਸੂਬਾ (ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਖੈਬਰ ਪਖਤੂਨਖਾਹ) ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਾਮਰੇਡ ਐਮ.ਏ. ਮਜੀਦ ਨੂੰ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸੰਯੁਕਤ ਸਕੱਤਰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਸਨ (i) ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਤੋਂ ਹਰ ਸੰਭਵ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇੱਕ

ਸੰਯੁਕਤ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਗਣਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ; ਅਤੇ (ii) ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨਾ” (ਜੇਸ਼, 1991, ਪੀ. 117-118)।

ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਸ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕੰਮ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕਿਰਤੀ ਦਾ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸੰਪਰਕ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਸੀ। ਕਿਰਤੀ ਨੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਫੈਲਾ ਕੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮੈਟਿਕ ਆਰਥਿਕ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਜਮਾਤੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਤਰਜ਼ 'ਤੇ ਇਕਜੁੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਅੰਤਮ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ, ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਅਮਲੀ ਕੰਮ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਮੰਗਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅੰਦੋਲਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਮਾਲ 'ਤੇ ਟੈਕਸਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ ਆਦਿ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸਾਨ ਅੰਦੋਲਨ ਛੇੜਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ (ਬਰਾੜ, 1989. p.28)।

ਮੇਰਠ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਜੇਸ਼

ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੱਬੇਪੱਖੀ ਤਿੰਨ ਸਿਆਸੀ ਤਾਕਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਰੋਧੀ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਤਾਕਤਾਂ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ (NBS), ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਭਾਰਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ ਗੱਠਜੋੜ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਛੋਟੇ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੱਬੇਪੱਖੀ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੇਸ਼ ਵੀ NBS ਦਾ ਕਾਰਕੁਨ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਜੋ NBS ਅਤੇ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਆਗੂ ਸਨ; ਹਾਲਾਂਕਿ ਦੋਵੇਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਹੀਆਂ।

NBS ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਮੁੜ ਸਰਗਰਮ ਸੀ: ਸਾਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਜੋ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਬੈਰਿਸਟਰ ਵਜੋਂ ਸਿਖਲਾਈ ਦੌਰਾਨ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖੱਬੇ-ਪੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ (ਮੁਖਰਜੀ, 2004) ਸਾਲ 1928 ਨੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ: ਮਜ਼ਦੂਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪੁਨਰ-ਉਭਾਰ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਅਤੇ ਦੇਵਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ; ਡਬਲਯੂਪੀਪੀ ਦਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫੈਲਣਾ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ; ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿਰੋਧੀ ਲੋਕ ਲਹਿਰ ਦੀ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤੀ; ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ; ਆਖਰੀ ਪਰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਨਹੀਂ, ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚਕਾਰ ਤਾਲਮੇਲ ਹੈ। 1929 ਵਿਚ ਰਾਜ ਨੇ ਫਿਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬੇਸ਼ੱਕ ਡਬਲਯੂਪੀਪੀ ਦੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਕਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਜਨਤਕ ਵਰਤਾਰਾ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੇਰਠ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ, ਜੋ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦਮਨਕਾਰੀ ਉਪਾਵਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੜੀ ਹੈ: ਜਨਤਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਐਕਟ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਵਿਵਾਦ ਐਕਟ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਫਾਂਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇਸ।

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਮੇਰਠ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਖੱਬੇਪੱਖੀ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਏ ਨੇਤਾਵਾਂ, 1. ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਅਹਿਮਦ (ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ) 2. ਐਸ ਏ ਡਾਂਗੇ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਲਈ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

3. ਫਿਲਿਪ ਸਪੈਟ 4. ਐੱਸ.ਵੀ.ਘਾਟ 5. ਕੇ.ਐੱਨ. ਜੋਗਲੇਕਰ 6. ਆਰ.ਐੱਸ. ਨਿੰਬਕਰ 7. ਬੈਂਜਾਮਿਨ ਫਰਾਂਸਿਸ 8. ਐੱਸ ਐੱਸ ਮਿਰਾਜਕਰ 9. ਸ਼ੰਕਤ ਉਸਮਾਨੀ 10. ਮੀਰ ਅਬਦੁਲ ਮਜੀਦ 11. ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ 12. ਧਾਰਨੀ ਕਾਂਤਾ ਗੋਸਵਾਮੀ 13. ਅਜੋਧਿਆ 14. ਪ੍ਰਸਾਦ। ਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀ 15. ਪੀ ਸੀ ਜੋਸ਼ੀ 16. ਐਮ ਜੀ ਦੇਸਾਈ 17. ਰੋਪੇਨ ਚੱਕਰਵਰਤੀ

18. ਗੋਪਾਲ ਚੰਦਰ ਬਸਾਕ 19. ਐਚ ਐਲ ਹਚਿਨਸਨ 20. ਰਾਧਾ ਰਮਨ ਮਿੱਤਰਾ 21. ਸ਼ਿਵਵਾਕਸ਼ ਹਾਰਮਾਰਜੀ ਝਾਬਵਾਲਾ 22. ਕੇਦਾਰ ਨਾਥ ਸਹਿਗਲ 23. ਸ਼ਮਸੂਲ ਹੁਡਾ 24. ਅਰਜੁਨ ਆਤਮਾਰਾਮ ਅਲਵੇ 25. ਗੋਬਿੰਦਾ ਰਾਮਚੰਦਰ ਕਸਲੇ 26. ਰਾਧਾ ਰਮਨ 27. ਰਾਓ ਸ਼ੰਕਰਮਨਾਦਮ ਥੋਂਗਦੀ 29. ਬਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੁਖਰਜੀ 30. ਸਿਬਨਾਥ ਬੈਨਰਜੀ 31. ਕਿਸ਼ੋਰੀਲਾਲ ਘੋਸ਼ (ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ. ML.2023)।

ਮੇਰਠ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸ ਵੀ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਬਾਲਸ਼ਵਿਕ ਸਾਜ਼ਿਸ਼, ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਿਸ਼, ਅਤੇ ਕਾਨਪੁਰ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸਾਂ ਵਾਂਗ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦੀ ਇੱਕ ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਸੋਚ ਸੀ। ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ (ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਪਾਰਟੀ) ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਕਾਮਰੇਡ ਅਬਦੁਲ ਮਜੀਦ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਧੀ ਫੁੱਲੀ। 1928 ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਰਤੀ ਪਾਰਟੀ ਪੰਜਾਬ ਯੂਪੀ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬੰਬਈ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਥ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਐਨ.ਬੀ.ਐਸ. ਸਮੇਤ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਣਐਲਾਨੀ ਸੰਯੁਕਤ ਮੋਰਚਾ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਮੇਰਠ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਕੇਸ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਨੇ ਮੇਰਠ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ,

“ਮੇਰਠ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ 13 ਤੋਂ 15 ਅਕਤੂਬਰ 1928 ਨੂੰ ਹੋਈ ਸੀ; ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸਾਡੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਾਣ ਦਾ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੇ ਮੇਰਠ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਕਿਦਾਰ ਨਾਥ ਸਹਿਗਲ ਨੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਕਾਮਰੇਡ ਫਿਲਿਪ ਸਪਰਾਟ ਅਤੇ ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਕਿਦਾਰ ਨਾਥ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੰਬੋਧਨ ਵਿੱਚ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਤਕਾਲੀਨ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਬਾਲਸ਼ਵਿਕ ਫੇਬੀਆ, ਰੂਸੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀਆਂ ਸਫਲਤਾਵਾਂ, ਕਿਰਤੀ ਜਨਤਾ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ

ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ। ਯੂਪੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਦਸੰਬਰ ਵਿੱਚ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਵਰਕਰਜ਼ ਐਂਡ ਪੀਜ਼ੈਂਟ ਪਾਰਟੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਲਈ ਡੈਲੀਗੇਟ ਚੁਣੇ ਗਏ ਸਨ। ਕਾਮਰੇਡ ਅਬਦੁਲ ਮਜੀਦ ਨੇ ਜਾਤੀਵਾਦ ਅਤੇ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹੇ ਪੁੱਟਣ ਅਤੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਮੈਡੀਕਲ ਅਤੇ ਜਣੇਪਾ ਆਦਿ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸੁਧਾਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਾਜ ਦੇ ਗਾਇਬ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੱਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦਾ" (ਜੋਸ਼, 1991)। ਇਹ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦੇ ਬੈਨਰ ਹੇਠ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਮੇਰਠ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਸੀ।

ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਕੀਰਤੀ ਦਾ ਸੀਪੀਆਈ ਵਿੱਚ ਰਲੇਵਾਂ

ਮੇਰਠ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸ ਭਾਰਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਲਈ ਮੀਲ ਦਾ ਪੱਥਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਸੰਗਠਨ ਲਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ, ਮਜ਼ਦੂਰ, ਕਿਸਾਨ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੋਏ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸੱਤਾ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਖ਼ਤਰਾ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗਾ। 1934 ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜੁਲਾਈ 1942 ਵਿੱਚ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ (ਟ੍ਰਾਈ ਮਹਾਂਦੀਪ, 2020)। ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਵੀ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਜੂਨ 1933 ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਇੱਕ ਵਕੀਲ ਜੋ ਲੰਡਨ ਤੋਂ ਪਰਤਿਆ ਸੀ, ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਮੀਟਿੰਗ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੀਪੀਆਈ ਨੂੰ ਮੁੜ

ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪੁਨਰਗਠਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਲਾਈ, ਜੋ ਮੇਰਠ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਮਾਮਲੇ ਅਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਭੰਗ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਮਾਨ, ਸੱਜਾਦ ਜ਼ਹੀਰ ਦੇ ਨਾਲ, ਰਜਨੀ ਪਾਲਮੇ ਦੱਤ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਸਕਲਾਤਵਾਲਾ ਵਰਗੇ CPGB ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਵਾਲੇ ਚਮਕਦਾਰ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਾਲੇ "ਲੰਡਨ ਗਰੁੱਪ" ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਐਮ.ਏ. ਮਜੀਦ ਨੂੰ ਵੀ ਨਵੰਬਰ 1933 ਵਿੱਚ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਪ੍ਰੈਲ 1934 ਤੱਕ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਹੁਤੇ "ਖੱਬੇ" ਕਾਰਕੁਨ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਵਿਰੋਧੀ ਫਰੰਟ ਸੰਗਠਨ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਇਕ ਨਵੇਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਗਰੁੱਪ ਵਿੱਚ ਇਕਜੁੱਟ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਲੀਗ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਗਰੁੱਪ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸੀਪੀਆਈ ਵਿੱਚ ਰਲੇਵਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸੀਪੀ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ਨੂੰ ਮੁੜ ਲਾਂਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੇਸ਼ੀ ਫਜ਼ਲ ਇਲਾਹੀ ਕੁਰਬਾਨ ਅਤੇ ਅਬਦੁਲ ਵਾਰਸੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰਚ 1934 ਵਿੱਚ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੀਪੀਆਈ ਗਰੁੱਪ (ਕਾਮਰਾਨ, 2023) ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ (ਸੀਪੀਜੀਬੀ) ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਰਥਨ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂਹ-ਪੱਖੀ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਪੂਛਵਾਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਜਥੇਬੰਦਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਕਿਰਤੀ ਪਾਰਟੀ ਵਰਗੀਆਂ ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਕਜੁੱਟ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਭਾਰਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ 'ਤੇ ਥੋਪਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ ਪੰਜਾਬ, ਕਿਰਤੀ ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ. ਅਤੇ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡੀ ਗਈ। ਜੇਸ਼ ਦੇ ਕਿਰਤੀ ਸੀਪੀਆਈ ਗਰੁੱਪ ਨੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤੀ

ਪਾਰਟੀ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਆਬਾਦੀ ਵਿਚ ਸਿਆਸੀ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

1936 ਵਿੱਚ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ (ਕੋਮਿਨਟਰਨ) ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ (ਸੀਪੀਆਈ) ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨਾਲ "ਸੰਯੁਕਤ ਫਰੰਟ" ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਲਾਈਨ ਬਦਲ ਲਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ., ਪੀ.ਸੀ. ਜੇਸ਼ੀ ਹੋਰ ਸੰਗਠਿਤ ਹੋ ਗਏ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੋ ਗਈ। ਸੀਪੀਆਈ ਗਰੁੱਪ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੇਸ਼ ਅਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੀਪੀਆਈ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਅਤੇ ਕਿਰਤੀ ਗਰੁੱਪ ਨੇ ਲਾਲ ਝੰਡਾ (ਲਾਲ ਝੰਡਾ) ਛਾਪਿਆ। ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪਰੰਪਰਾ ਸੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ. ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਿਰੋਧੀ ਗੁੱਸਾ ਸੀ (ਕਾਮਰਾਨ, 2023)।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਜੇਸ਼

ਹੁਣ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੇਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ. ਦੇ ਉੱਘੇ ਆਗੂ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। 1937 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ. ਨੇ ਕਾਮਨਟਰਨ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਇਕਜੁੱਟ ਹੋਣ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਈ। ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜੋ ਪੇਂਡੂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਾਕਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਜਨਵਰੀ 1937 ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਵੱਲੋਂ ਸੱਤ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੇਸ਼, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸੁਤੰਤਰ, ਕਾਬੁਲ ਸਿੰਘ, ਹਰਜਾਪ ਸਿੰਘ, ਬੀਬੀ ਰਘੁਬੀਰ ਕੌਰ, ਮੰਗੋ ਰਾਮ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਰੁੜ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਪਰ ਜੇਸ਼ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਟਿਕਟ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, “ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸੀਪੀਆਈ ਇੱਕ ਪਾਰਟੀ ਵਜੋਂ ਪਾਬੰਦੀਸ਼ੁਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ, ਮੈਂ ਚੋਣ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ “ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਮਿਊਨਿਸਟ” ਵਜੋਂ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸਿੱਖ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਜਿਵੇਂ ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ, ਸਰਮੁੱਖ ਸਿੰਘ ਚੱਬਲ, ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਟਿਕਟ 'ਤੇ ਚੋਣ ਲੜਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਟਿਕਟ 'ਤੇ ਚੋਣ ਲੜਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਵੀ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਪੱਖੀ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ...ਚੋਣ ਮੁਹਿੰਮ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ “ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਬ” (ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਸਰਦਾਰ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ, ਰਾਜਾਸਾਂਸੀ ਦੇ ਆਨਰੇ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ, ਵਿਰੋਧੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਸਨ) ਲੈ ਆਏ। ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪੇਸਟਰ ਕੱਢਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ‘ਤੇ “ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਉਲਟ” ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਮੈਂ “ਸਿੱਖ ਵੋਟਾਂ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ” ਸੀ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਧਰਮ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ, ਅਤੇ ਜੇਸ਼ ਇੱਕ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵੋਟ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।” (ਜੇਸ਼, ਪੰਨਾ 212)।

ਜੇਸ਼ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ। “ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਮੈਂ ਉਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਗਿਣਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਹਲਕੇ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ: “ਤੁਸੀਂ ਚਿੰਤਾ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹੋ? ਤੁਸੀਂ ਜਿੱਤ ਗਏ ਹੋ” ... ਅੰਤਿਮ ਨਤੀਜੇ ਨੇ ਦਿਖਾਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਲਗਭਗ 12000 ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਜਿੱਤਿਆ ਸੀ। ਡੇਲੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਨੇ ਪੂਰੇ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਬੈਨਰ ਸਿਰਲੇਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ “ਇੱਕ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ”...ਮੈਂ ਹੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਪਾਰਟੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਵਜੋਂ ਸੂਬਾਈ ਚੋਣਾਂ ਲੜੀਆਂ ਸਨ। ਕੇਰਲਾ, ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਹੋਰ

ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਟਿਕਟ 'ਤੇ ਲੜੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿੱਤੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ, ਚਾਰ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਟਿਕਟ 'ਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਲਈ ਚੋਣ ਜਿੱਤੇ ਸਨ (ਜੇਸ਼, ਪੰਨਾ 214)।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਨੇ ਮੀਆਂ ਇਫਤਿਖਾਰੂਦੀਨ ਦੀ ਚੋਣ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਕਾਂਗਰਸ ਹਾਈ ਕਮਾਂਡ ਤੋਂ, ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ 1937 ਦੀ ਚੋਣ ਮੁਹਿੰਮ ਦੌਰਾਨ ਅਕਸਰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ: “ਇਸ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਇਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਸਮਾਜਵਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਰਗਰਮੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ। ...ਇਸ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਸ਼ੇਸ਼ਣਕਾਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਅਤੇ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਜਵਾਦ, ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਅਤੇ ਪਤਲੇ ਪਰਦੇ ਵਾਲੇ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਇੱਕ ਕੱਚਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਰ ਸਥਾਨਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤ, ਅਸਲ ਜਾਂ ਕਲਪਨਾ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ” (ਸ਼ਰਮਾ, ਪੰਨਾ 71.)

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੇਸ਼ ਨੇ 1937 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਜਿੱਤਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, “ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਆਸੀ ਆਗੂ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਲਈ ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਤੇ-ਰਾਤ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਹਰ ਥਾਂ ਮੇਰਾ ਸੁਆਗਤ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ; ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਲਈ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਦੀ ਚੋਣ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਸੀ” (ਸ਼ਰਮਾ, ਪੰਨਾ 82)।

1936-37 ਦੀ ਚੋਣ ਮੁਹਿੰਮ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਸਿਆਸੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼-ਵਿਰੋਧੀ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪੱਖੀ ਸਿਆਸੀ ਰੁਖ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਨਾਲ ਚੋਣ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰੀ ਕਿਸਾਨ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਕਿਸਾਨ ਸਭਾ

ਦਾ ਗਠਨ ਅਪਰੈਲ 1936 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਲਖਨਊ ਵਿੱਚ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਅਹਿਮਦ ਦੀਨ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਵਜੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਕਿਸਾਨ ਕਮੇਟੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਮੁਨਸ਼ੀ ਅਹਿਮਦ ਦੀਨ, ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ (ਮੁਖਰਜੀ, ਪੰਨਾ 208)। ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵਜੋਂ, ਜੋਸ਼ ਨੇ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਉਥਾਨ, ਖੇਤੀ ਸੁਧਾਰਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ।

ਸੰਯੁਕਤ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਆਖਰੀ ਪੜਾਅ ਅਤੇ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ

ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਨੇ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਜਦੋਂ 1939 ਵਿੱਚ ਦੂਜਾ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕੈਦੀ ਵਜੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੀ ਦਿਓਲੀ ਕੈਂਪ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਸਨੂੰ 1943 (ਸਿੰਘ, 1972) ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ. ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਗਲਤੀਆਂ ਜਾਂ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨਾਲ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਖੱਬੇਪੱਖੀ ਸਿਆਸਤ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਈ। (i) ਸੀਪੀਆਈ ਨੇ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦੀ ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਲੋਕ ਯੁੱਧ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਹਿਟਲਰ ਨੇ ਸੋਵੀਅਤ ਯੂਨੀਅਨ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। (ii) ਸੀਪੀਆਈ ਨੇ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਭਾਰਤ ਛੱਡੋ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸੋਵੀਅਤ ਯੂਨੀਅਨ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸੀ। (iii) ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਦੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਬਹੁਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਸੀਪੀਆਈ ਮੈਂਬਰ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ. ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ (ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਤਵੰਤਰ ਧੜੇ) ਅੰਦਰਲੀ ਧੜੇਬੰਦੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੱਬੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ 1945-46 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਭੂਮਿਕਾ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾ ਸਕੇ।

ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ “ਜੋਸ਼ ਇੱਕ ਪੱਕਾ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ 1947 ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਜੁਲੇ ਤੋਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੀ, ਅਤੇ

ਉਸਨੇ ਆਰਥਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਇਸਨੇ ਉਸਨੂੰ 1948 ਤੋਂ 1950 ਤੱਕ ਦੁਬਾਰਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਅਡੋਲ ਰਹੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਨਵਾਂ ਜ਼ਮਾਨਾ ਦੇ ਕਾਲਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਜਿਸਦਾ ਉਹ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਸੰਪਾਦਕ ਰਿਹਾ। 1962 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਚੀਨੀ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਯੇਲੇ ਕੈਂਪ ਜੇਲ੍ਹ ਕਾਂਗੜਾ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ” (ਸਿੰਘ, 1972)। ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਰੇਲ ਤੋਂ ਜੇਲ੍ਹ ਤੱਕ ਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ 1982 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਤੱਕ ਪੂਰੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸੰਘਰਸ਼ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ।

ਸਿੱਟਾ

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਵਰਗੇ ਲੋਕ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਅਭੁੱਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੋਸ਼ ਦੀ ਬਹੁ-ਆਯਾਮੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੋਸ਼ ਇੱਕ ਪ੍ਰਬੰਧਕ, ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ, ਬੁਲਾਰੇ, ਆਗੂ, ਪੱਤਰਕਾਰ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ। ਉਹ ਮਾਸਟਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲ ਪੁਰੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਬਾਗੀ ਸਿੱਖ ਅਖਬਾਰ ਅਕਾਲੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। 1925 ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਅਖਬਾਰ ਕੀਰਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਕੀਰਤੀ ਨੇ 1935 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਨਾਮ ਲਿਆ ਤਾਂ ਜੋਸ਼ ਨੇ ਫਿਰ ਸੰਪਾਦਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। 1943 ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਅਖਬਾਰ, ਜੰਗ ਅਜ਼ਾਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਸੰਪਾਦਕ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ।

ਇੱਕ ਲੇਖਕ ਵਜੋਂ ਜੋਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮਕਥਾ ਸਮੇਤ ਕਈ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਜੋਸ਼ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਉੱਤੇ ਡੂੰਘੀ ਛਾਪ ਛੱਡੀ।

ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1944 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ, ਬੰਗਾਲੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਵੰਨਗੀ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1934 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ, ਅਕਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1972 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਗਦਰਾਬਾਦ, ਇਤਿਹਾਸ, ਅਦਬਲਾਤੀ 1977 ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ, ਅਦਬਾਤ 79 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ। ਸਿਰਜਾਨਾ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ 1974, ਮਹਾਨ ਹਮਲਾ: ਮੇਰਠ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸ, 197 ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ, ਕਾਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ, 1975 ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੇਰੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਬਾਰੇ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1976 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ, ਬਾਬਾ ਸੇਹਣ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾ: ਸੰਸਥਾਪਕ ਦਾ ਜੀਵਨ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1970 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪਹਿਲੀ 1969 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ, ਭਗਤਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੇਰੀਆਂ ਮੁਲਕਤਾਂ, ਆਟੇ ਕਾਰਾ ਹੋਰਾ ਮੁਕੱਦਲ 7 ਅਖਬਾਲੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ, 1970 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਅੰਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1972 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ, ਮੇਰੀ ਰੁਸ ਯਾਤਰਾ , ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਕੇਸ਼ਿਸ਼: ਇੱਕ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1991 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ।

ਸੇਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਇੱਕ ਮਾਮੂਲੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲੋੜੀਂਦੀ ਰਸਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਮੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜੀਵਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਸੰਗਠਨ ਦੇ ਕਾਡਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਝੱਲਣੀਆਂ ਪਈਆਂ। ਸਾਰੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸਨੇ ਦ੍ਰਿੜ ਰਹੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ 1928 ਵਿੱਚ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਸਕਾਟ ਦੇ ਕਤਲ ਅਤੇ ਸੈਂਟਰਲ ਅਸੈਂਬਲੀ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਬੰਬ ਧਮਾਕੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਾਰੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਫੈਸਲਿਆਂ ਤੋਂ

ਜਾਣੂ ਸੀ। ਉਸ 'ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮੇਰਠ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ।

ਹਵਾਲੇ

ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਏ. ਬੇਨਿਗਸਨ ਅਤੇ ਐਸ. ਐਂਡਰਸ ਵਿੰਬੁਸ਼। (1979) ਸੋਵੀਅਤ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ: ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਇੱਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਰਣਨੀਤੀ। (ਸੈਂਟਰ ਫਾਰ ਮਿਡਲ ਈਸਟਰਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਨੰਬਰ 11.) ਸ਼ਿਕਾਗੋ: ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਸ਼ਿਕਾਗੋ ਪ੍ਰੈਸ। 1979. ਪੀ.ਪੀ. xxii, 267. ਅਮਰੀਕੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਮੀਖਿਆ। <https://doi.org/10.1086/ahr/87.1.223>।

ਅਗਿਆਤ। (1 ਸਤੰਬਰ, 2020) ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਸੌ ਸਾਲ। <https://thetricontinental.org/dossier-32-communist-movement-in-india/> ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ

ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼। (1979) ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਮੂਵਮੈਂਟ 1926-47. ਦਿੱਲੀ: ਅਨੁਪਮਾ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼।

ਬਰਾੜ, ਜੇ.ਐਸ. (1989)। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ: ਬਚਾਅ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ। ਦਿੱਲੀ: ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਆਰਗੇਨਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ।

ਭਾਰਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ (ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ-ਲੈਨਿਨਵਾਦੀ (22 ਨਵੰਬਰ, 2023)। ਮੇਰਠ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸ। <https://cpiml.org/library/communist-movement-in-india/introduction-communist-movement-in-india/> ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਮੇਰਠ-ਸਾਜ਼ਿਸ਼-ਕੇਸ/ 3/4

ਜੋਸ਼, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ। (1991)। ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼। ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਪੈਟ੍ਰਿਅਟ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼।

ਕਾਮਰਾਨ, ਅਹਿਮਦ। (2023)। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਇਤਿਹਾਸ 16. <https://thesouthasianidea.wordpress.com/2017/02/22/a-history-of-the-left-in-pakistan-16/> ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ

ਕੁਮਾਰ, ਰਾਕੇਸ਼, (2014) ਗਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਅੰਦੋਲਨ 1920-1925. ਜਰਨਲ ਆਫ ਹਿਊਮੈਨਿਟੀ ਐਂਡ ਸੋਸ਼ਲ ਸਾਇੰਸਜ਼ ਵਾਲੀਅਮ 19, ਅੰਕ 4, ਪੀ 33-37। <https://www.iosrjournals.org/iosr-jhss/papers/Vol19-issue4> ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ



ਪ੍ਰੋ: ਚਮਨ ਲਾਲ ਜੇਐਨਯੂ ਤੋਂ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਨ ਅਤੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਅਤੇ ਰਿਸੋਰਸ ਸੈਂਟਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਆਨਰੇਰੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਹਨ। ਉਹ ਨਿਊਜ਼ਕਲਿਕ ਲਈ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਿਤਾਬਾਂ 'ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। Prof.chaman@gmail.com

ਭੁੱਲ ਗਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਏ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਮੋਹਨੀ

ਪ੍ਰੋ: ਚਮਨ ਲਾਲ

ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ 5 ਮਾਰਚ, 1905 ਨੂੰ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੁਜਰਾਤ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੱਤੋ ਚੂਹੜ ਵਿਖੇ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਕਰਮ ਚੰਦ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੈਡੀਕਲ ਅਫਸਰ ਸਨ, ਜੋ 1927 ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਇੱਕ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕੱਟੜ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਸਨ। ਸੇਵਾਮੁਕਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸ ਦੀ ਨਿਰਸਵਾਰਥ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦੇਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਬਾਲ ਗੰਗਾਧਰ ਤਿਲਕ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਡੀਏਵੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਜਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲਾ ਬਾਗ ਦੇ ਸਾਕੇ ਵੇਲੇ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਦੀ ਉਮਰ ਸਿਰਫ਼ 14 ਸਾਲ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ (ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ) ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਹਵਾਈ ਬੰਬਾਰੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਤਸੱਦਦ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜਨ ਸਭਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਅਤੇ ਖਾਦੀ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੀ ਮੁੰਦਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੇ ਖਾਦੀ (ਹੱਥ ਨਾਲ ਕੱਟੀ ਸੂਤੀ) ਵੀ ਪਹਿਨਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਜੋ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪਹਿਨੀ ਸੀ, ਸਿਵਾਏ ਜਦੋਂ ਉਹ ਭੂਮੀਗਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ 1921 ਵਿੱਚ ਜਲੰਧਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਸਕੂਲ, ਕੰਨਿਆ ਮਹਾਵਿਦਿਆਲਿਆ, (ਲਾਲਾ ਦੇਵਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ) ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ 1927 ਤੱਕ ਰਹੀ।

ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਹਮਦਰਦ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਕਾਰਕੁਨ ਕੁਮਾਰੀ ਲੱਜਾਵਤੀ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਅਪਰੇਡ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ ਦੇਸ਼ਬੰਧੂ ਚਿਤਰੰਜਨ ਦਾਸ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾਈ, ਜੋ ਇੰਨੀ ਭਾਵੁਕ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂਆਂ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕੇ।

ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ 'ਤੇ, ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਇੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੌਰਾਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ, ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰੋ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰੇ। ਉਸਨੇ ਵਾਪਸ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਆਪਣਾ ਮਿਸ਼ਨ ਛੱਡਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਹ ਘਰ ਨਾ ਜਾਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਦੋ ਸਾਲ ਤੱਕ ਉਹ ਘਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਦੇ ਪੇਪਰ ਦੇਣੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਾਕੇਰੀ ਕੇਸ ਦੇ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪੇਪਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਉਸਨੇ ਕਾਕੇਰੀ ਕੇਸ ਦੇ ਚਾਰ ਦੋਸ਼ੀਆਂ - ਬਿਸਮਿਲ, ਅਸ਼ਫਾਕ, ਰੋਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਿੰਦਰ ਲਹਿਰੀ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ। ਉਹ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾ ਪੇਪਰ ਪੂਰਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ। ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਸੀ। 1926 ਵਿੱਚ ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਸੰਮੇਲਨ ਦੇ ਸਲਾਨਾ ਸਮਾਗਮ ਮੌਕੇ ਕੇਐਮਵੀ ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਪੰਡਿਤ ਚੇਤ ਰਾਮ, ਜੋ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ (ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ) ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਲੈਕਚਰਾਰ ਸਨ, ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਕੜੀ ਸਨ। ਫਿਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਮਾਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ HSRA ਗਠਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਭਗਵਤੀ ਚਰਨ ਵੇਹਰਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਦੁਰਗਾ ਭਾਬੀ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਵੇਹਰਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ HSRA ਪੈਂਫਲੇਟ

ਵੰਡੇ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਰੀਬੀ ਦੇਸਤਾਂ ਨਾਲ ਗੁਪਤ ਅਤੇ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਪਰਚੇ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜੀਆਂ। ਇਸ ਨਾਲ ਜਲੰਧਰ 'ਚ ਸਨਸਨੀ ਫੈਲ ਗਈ।

ਗੋਜ਼ੁਏਸ਼ਨ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਨੇ KMV ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਾਲ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਹ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਰਹੀ। ਵੇਹਰਾ ਨੇ ਉਸਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਜੈ ਚੰਦਰ ਵਿਦਿਆਲੰਕਰ (ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ) ਨਾਲ ਕਰਵਾਈ, ਜੋ HSRA ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਾਕੇਰੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਐਚ.ਐਸ.ਆਰ.ਏ. ਨੂੰ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ 10 ਗ੍ਰਾਮ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੋਨਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਕੁਮਾਰੀ ਲੱਜਾਵਤੀ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਵਿਦਿਆਲੰਕਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ। ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਹੋਰ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਯਸ਼ਪਾਲ (ਹਿੰਦੀ ਗਲਪ ਲੇਖਕ), ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਟੰਡਨ (ਦਿੱਲੀ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ), ਧਨਵੰਤਰੀ ਆਦਿ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਈ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ।

ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਫਿਰ ਸਾਂਡਰਸ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਭੱਜਣ ਅਤੇ ਉਹ ਅਤੇ ਵੇਹਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਲਕੱਤਾ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਘਟਨਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਦੁਰਗਾ ਭਾਭੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 'ਪਤਨੀ' ਵਜੋਂ ਸਨ। ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਚੌਧਰੀ ਛੱਜੂ ਰਾਮ ਦੀ ਧੀ ਸਾਵਿਤਰੀ ਦੀ ਟਿਊਟਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ: “ਸਾਲਾਨਾ ਕਾਂਗਰਸ ਸੈਸ਼ਨ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਤੀਚਰਨ ਸਾਂਡਰਸ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਘਰ ਕਲਕੱਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ। ਉਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ

ਕਰਨਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਭਾਬੀ ਦੁਰਗਾ ਦਾ ਤਾਰ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਕਲਕੱਤੇ ਪਹੁੰਚ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਤਾਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੱਢ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਭਾਈ ਭਗਵਤੀਚਰਨ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਦੁਰਗਾ ਜੀ ਸਰਦਾਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਠਹਿਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਭਾਈ ਭਗਵਤੀ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਸਰਦ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ar. ਕਲੀਨ ਸ਼ੇਵ ਅਤੇ ਵਾਲ ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰ ਛੱਜੂ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਇਆ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚ ਰਹੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਭਗਵਤੀਚਰਨ ਭਾਬੀ ਦੁਰਗਾ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਪਰਤ ਆਏ ਕਿਉਂਕਿ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਹੋਰ ਵਰਣਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ 'ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਛਾਪੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਅਣਜਾਣ ਥਾਂ 'ਤੇ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਫਰਵਰੀ ਵਿਚ ਉਹ ਫਿਰ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬੰਬ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜਤਿਨ ਦਾਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਸੀ। ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿੱਚ ਬੰਬ ਸੁੱਟਣ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਉਲਟ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ। ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਚੰਦਰਸ਼ੇਖਰ ਆਜ਼ਾਦ ਇਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸੁਖਦੇਵ ਦਾ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸੀ। ਇਹ ਦੂਜੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਦੂਜਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਦੋ ਹੋਰ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਆਪਣੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਗੁਆਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਂਡਰਸ ਦੇ ਕਤਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਖਦੇਵ ਉਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼' ਕਰਨ ਲਈ ਤਾਅਨੇ ਮਾਰਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ

ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਕਾਰਵਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮੂਹ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਬੁਲਾਈਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਕਾਸਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਬਟੁਕੇਸ਼ਵਰ ਦੱਤ ਦੇ ਨਾਲ ਭੇਜਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਵਾਕ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਗਲਤ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਾਂ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੁਖਦੇਵ ਨੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੱਤ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਲਿੱਕ ਕੀਤੀਆਂ ਫੋਟੋਆਂ ਦੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਨਤੀਜੇ ਲਿਆਂਦੇ ਸਨ। ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਵੇਹਰਾ ਅਤੇ ਦੁਰਗਾ ਭਾਬੀ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਵੇਹਰਾ ਦੀ ਗੈਰ-ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਘਰ 'ਤੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਸੁਖਦੇਵ ਉਥੇ ਦੁਰਗਾ ਭਾਬੀ ਅਤੇ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਕਿਵੇਂ ਦੋਵੇਂ ਸੁਖਦੇਵ ਨੂੰ ਭੱਜਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ, ਇੱਕ ਦਿਲਚਸਪ ਕਿੱਸਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਿੱਸਾ ਹੁਣ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਵੇਹਰਾ ਦੁਆਰਾ 23 ਦਸੰਬਰ, 1929 ਨੂੰ ਵਾਇਸਰਾਏ ਬੰਬ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਯਸ਼ਪਾਲ ਨਾਲ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਾੜੀ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਰੇਲਗੱਡੀ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ, ਜਦੋਂ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਨੇ ਰੇਲਗੱਡੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਦੇਖਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਇਕ ਅਮੀਰ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵੇਹਰਾ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਕਿਸ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਣਾ ਸੀ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚੋਂ ਛੁਡਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੇਹਰਾ ਨੇ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਕਿਰਾਏ ਦੇ ਮਕਾਨ ਵਿੱਚ ਬੰਬ-ਟੈਸਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਦੁਰਗਾ ਭਾਬੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦੇਹ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਜੋਖਮ ਭਰਿਆ ਸੀ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸੁਖਦੇਵ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਏ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ। ਗਾਂਧੀ-ਇਰਵਿਨ ਵਾਰਤਾ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਚੰਦਰਸ਼ੇਖਰ ਆਜ਼ਾਦ ਨੇ ਦੁਰਗਾ ਭਾਬੀ ਅਤੇ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ

ਲਈ ਤਿੰਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਹ ਅਤੇ ਦੁਰਗਾ ਭਾਬੀ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਫਿਰ, ਦੁਰਗਾ ਭਾਬੀ ਦਾ ਖਾਤਾ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਦੁਰਗਾ ਨੂੰ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿਣ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਲੈਮਿੰਗਟਨ ਰੋਡ ਬੰਬੇ ਗੋਲੀ ਕਾਂਡ ਵਿੱਚ ਭਗੌੜਾ ਸੀ। (ਇਸ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਬਿਰਤਾਂਤ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਸਿੰਘ ਆਜ਼ਾਦ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅੰਤਿਕਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ)। ਦੁਰਗਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਦੁਰਗਾ ਲਈ ਮਦਦ ਮੰਗਣ ਨਹੀਂ ਆਏ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਏ ਗਏ ਤਿੰਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਏ ਸਨ। ਦੁਰਗਾ ਭਾਬੀ ਦੇ ਖਾਤੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਗਾਂਧੀ ਪੁਆਇੰਟ ਬਲੈਂਕ ਨੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਅਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1929 ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਸ਼ਿਆਮ ਜੀ ਮੋਹਨ ਨੂੰ 1929 ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ ਸ਼ੰਨੋ ਦੇਵੀ ਦੇ ਘਰ ਜਲੰਧਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੋਹਨ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਟੰਡਨ ਦਾ ਸਾਥੀ ਸੀ, ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਾਮਜਸ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਭਗੌੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਮੋਹਨ ਦੇ ਘਰ ਪਨਾਹ ਲਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਲਈ ਦੁੱਖ ਝੱਲਣਾ ਪਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਛੱਡੋ ਅੰਦੋਲਨ ਦੌਰਾਨ ਇੱਕ ਕਾਲਪਨਿਕ ਨਾਮ, ਇੰਦੂਮਤੀ ਨਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਗਈ।

ਮੋਹਨ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਅੰਤਰਜਾਤੀ ਵਿਆਹ 1 ਜਨਵਰੀ 1933 ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇੱਕ ਅਨਾਥ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਗੋਦ ਲਿਆ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਰਿਹਾ। ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ,

ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਇੱਕ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਰਹੀ। ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਐਨ ਓਟ ਪੂਰਾ; ਇਹ ਸਿਰਫ 1942 ਤੱਕ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ 13 ਜਨਵਰੀ, 1963 ਤੱਕ ਜਿਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਉਸਦੇ ਪਿਛਲੇ 20 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਲਈ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਵਿਦਿਆਲੰਕਰ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਿਕਾ ਵਿੱਚ, ਜਨਵਰੀ 1954 ਦੇ ਦੋ ਪੱਤਰ ਹਨ, ਇੱਕ ਕਵੀ ਹਰੀਵੰਸ਼ ਰਾਏ ਬੱਚਨ ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਅਜਮੇਰ ਤੋਂ ਰੁਦਰਦੱਤ ਦੁਆਰਾ, ਉਸਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ 1930 ਦੇ ਲੈਮਿੰਗਟਨ ਰੋਡ ਬੰਬੇ ਗੋਲੀ ਕਾਂਡ ਬਾਰੇ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਸਿੰਘ ਆਜ਼ਾਦ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੁਰਗਾ ਭਾਬੀ ਨੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਪਾੜੇ ਨੂੰ ਭਰਨ ਲਈ, ਵਿਦਿਆਲੰਕਰ ਨੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਛੇ ਭੈਣਾਂ-ਭਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸੀ। ਜੀਵਨੀ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹਨ, ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਦਿਲਚਸਪ ਹਨ, ਪਰ ਕਾਲਕ੍ਰਮਿਕ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ, ਇੱਕ ਨੂੰ ਕਾਲਕ੍ਰਮ ਦੁਆਰਾ ਵੇਖਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਲੇਖਕ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਥ ਇਹ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੁਖਦੇਵ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਭੇਜਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਦੋ ਦਰਜਨ ਚਿੱਠੀਆਂ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਅਣਜਾਣ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਖੋਜੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਪਰ, ਹੁਣ ਇਹ ਸੰਭਾਵਨਾ ਮੱਧਮ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਸਿਵਾਏ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਆਰਕਾਈਵਜ਼, ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ 134 ਫਾਈਲਾਂ ਦੀ ਅਜੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਲੰਕਰ ਨੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਨੇ 1946 ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸੰਮੇਲਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ 1958 ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੰਮੇਲਨ ਆਯੋਜਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 400 ਤੋਂ ਵੱਧ ਜੀਵਿਤ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਤਤਕਾਲੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੰਬੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ। . ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ

ਤੋਂ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਸਕਿੱਲ ਸੰਸਥਾ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸਾਲ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਮਿਊਂਸਪਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਐਲਡਰਮੈਨ (ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੀ ਮਿਆਦ, ਮੇਅਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਹੁਣ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ) ਸੀ। ਆਪਣਾ ਕਾਰਜਕਾਲ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ 13 ਜਨਵਰੀ 1963 ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਜਨਵਰੀ 1964 ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬਰਸੀ 'ਤੇ, ਦਿੱਲੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੀਰ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਇੱਕ ਸੜਕ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਮੋਹਨ ਮਾਰਗ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੇਅਰ ਨੂਰੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਇੱਕ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਮੋਹਨ ਗਰਲਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਰੱਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਢਿੱਲੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਨੇ 1929 ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਇੱਕ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰੱਖੜੀ ਭੇਜੀ ਸੀ ਕਿ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਅਖਬਾਰ ਸਵਤੰਤਰ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇਸ਼ਧੋਹ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤਸਵੀਰਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪਨਸ ਸ਼ਿਵ ਵਰਮਾ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੋਂ ਫੋਟੋਕਾਪੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਹੁਣ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਐਂਡ ਰਿਸੋਰਸ ਸੈਂਟਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਇੰਨੀ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲਗਭਗ ਹਰ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ, ਜੋ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਸੰਕਲਿਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਜੀਵਿਤ ਸਨ। ਬਟੁਕੇਸ਼ਵਰ ਦੱਤ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਬੇਜੇਏ ਕੁਮਾਰ ਸਿਨਹਾ, ਭਗਵਾਨਦਾਸ ਮਹਾਰ, ਜੋਗੇਸ਼ ਚੈਟਰਜੀ, ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਵੈਸ਼ਮਪਾਯਨ, ਦੁਰਗਾ ਦੇਵੀ ਵੋਹਰਾ (ਭਾਭੀ), ਸ਼ੰਨੋ ਦੇਵੀ, ਸਤਿਆਵਤੀ, ਸੁਭਦਰਾ ਦੇਵੀ (ਜੋਸ਼ੀ?), ਕਮਲਨਾਥ ਤਿਵਾਰੀ, ਪੰਡਿਤ ਪਰਮਾਨਦਾਸ ਜੀ, ਕਮਲਨਾਥ ਤਿਵਾੜੀ ਵਰਗੇ ਨਾਮ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਚਤੁਰਵੇਦੀ, ਸੀਤਾ ਦੇਵੀ (ਪਿੰਸੀਪਲ ਛਬੀਲ ਦਾਸ ਦੀ ਪਤਨੀ), ਚੌਧਰੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ), ਸੁਚੇਤਾ ਕ੍ਰਿਪਲਾਨੀ (ਯੂਪੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ) ਅਰੁਣਾ ਆਸਫ ਅਲੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ। ਬਨਾਰਸੀਦਾਸ ਚਤੁਰਵੇਦੀ, ਸਾਬਕਾ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਕਈ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ। ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਲੇਖਕ/ਸੰਪਾਦਕ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਬਾਰੇ

ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਜੋ ਕੁਝ ਵਲੰਟੀਅਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖੋਹ ਲਏ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਦਿਲਚਸਪ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਂਡਰਸ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚ ਠਹਿਰਨ ਦੌਰਾਨ, ਬਾਥਰੂਮ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇਕ ਫਟੀ ਅਤੇ ਖਰਾਬ ਕਮੀਜ਼ ਲਟਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਨੇ ਉਹ ਕਮੀਜ਼ ਖੋਹ ਲਈ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਲੈ ਆਈ। ਜਦੋਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਮੀਜ਼ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਖਿੜ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਬਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਕਮੀਜ਼ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਉਹ ਕਮੀਜ਼ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਬਕਸੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਇੱਕ ਉੱਘੇ ਹਿੰਦੀ ਨਾਇਕ ਸੀਤਾਰਾਮ ਸੇਕਸਰੀਆ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਨੇ ਚਟਗਾਂਵ ਦੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਲਈ ਫੰਡ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਛੱਜੂ ਰਾਮ ਚੌਧਰੀ ਦੀ ਧੀ ਸਾਵਿਤਰੀ ਦੇਵੀ, ਜਿਸ ਲਈ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਨੂੰ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਅਧਿਆਪਕ ਵਜੋਂ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਅਨਾਥ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਘਰ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਲਕਸ਼ਮੀ ਦੇਵੀ (ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਛੱਜੂ ਰਾਮ) ਨੇ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਦੇ ਭੂਮੀਗਤ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ। ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਨੇ ਰੂਪੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਸ਼ਾਂਤਾ ਨੂੰ ਸਾਵਿਤਰੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਅਧਿਆਪਕਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਦੇਵੀ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਤੋਂ ਇੰਨੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਦੱਸੇ ਬਿਨਾਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਰਨ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕੰਮਾਂ, HSRA ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀਦੀ ਦੀਆਂ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ.



ਡਾਕਟਰ ਅਭੈ ਕੁਮਾਰ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਚੰਪਾਰਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਰੈਕਸੇਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਪੱਧਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਏਐਨ ਕਾਲਜ, ਪਟਨਾ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਆਨਰਜ਼। ਆਈਆਈਐਮਸੀ, ਦਿੱਲੀ, ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਪੀਜੀ ਡਿਪਲੋਮਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਖਬਾਰ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਜੇਐਨਯੂ ਤੋਂ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਪੀਐਚ.ਡੀ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਲੇਖ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਖਿੰਬਲ ਲਈ ਕਾਲਮ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੁਸਲਿਮ ਪਰਸਨਲ ਲਾਅ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵੀ ਛਪ ਰਹੀ ਹੈ।

ਈਮੇਲ: debatingissues@gmail.com

ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਸਿੰਘ

ਅਭੈ ਕੁਮਾਰ

ਤਰੀਕ 23 ਮਾਰਚ 1931 ਸੀ ਅਤੇ ਥਾਂ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਇੱਕ 23 ਸਾਲ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਸੀ ਏਜੰਟਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਵਾਲੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਪਰ ਅੱਜ ਤੱਕ ਖੂਨੀ ਫਾਂਸੀ ਨੇ ਇਸ ਇਨਕਲਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਜੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿਰ ਅਤੇ ਹੱਥ ਚੁੱਕਣ ਤੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਿਆ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅੱਜ ਵੀ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸੌ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਇਲਪੁਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦੇ ਪਿੰਡ ਬੰਗਾ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ "ਇਨਕਲਾਬ ਜਿੰਦਾਬਾਦ" ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਅੱਜ ਵੀ ਗੂੰਜਦੇ ਹਨ। ਜੁਲਮ, ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ, ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਅੱਜ ਵੀ ਓਨੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹਨ, ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ, ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ, ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਇਹ ਸਿਸਟਮ, ਅਜੇ ਵੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਚੀਜ਼ਾਂ ਗਾਇਬ ਸਨ। ਪਹਿਲਾ ਸੀ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਅਤੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਆਧਾਰਿਤ ਸਮਾਜ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਭਾਰਤ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਵੇ ਅਤੇ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਸਲੂਕ ਝੱਲ ਰਹੇ ਅਛੂਤਾਂ (ਦਲਿਤਾਂ) ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰੇ। ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਜਿਸ ਨੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕੰਡੇ ਵਾਂਗ ਚੁੱਭਿਆ, ਉਹ ਸੀ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਖੂਨ-ਖਰਾਬਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਗੋਲਾਬਾਰੀ। ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦੇ ਆਜ਼ਮ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ

ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤੇ ਆਗੂ ਉਸ ਦੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਭਟਕ ਗਏ ਹਨ। ਅੱਜ ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਅਧੀਨ ਰਾਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਤਣਾਅ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨ-ਲਿਖਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ 'ਕ੍ਰਿਤੀ' ਰਸਾਲੇ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਇਸ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਪੰਨਿਆਂ ਲਈ ਲੇਖ ਲਿਖਦਾ ਸੀ। 1928 ਵਿੱਚ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ "ਵਿਦਰੋਹੀ" (ਬਾਗ਼ੀ) ਨਾਮਕ ਉਸੇ ਰਸਾਲੇ ਵਿੱਚ ਅਛੂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਉੱਚ-ਨੀਚ, ਛੂਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, "ਕੁੱਤਾ ਸਾਡੀ ਗੋਦੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਡੀ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ (ਦਲਿਤ) ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਧਰਮ ਹੀ ਅਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ!" (ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਐਸੋਸੀਏਟਸ ਦਸਤਾਵੇਜ਼, ਰਾਜ ਕਮਲ, ਦਿੱਲੀ, 2003, ਪੰਨਾ: 226-227)।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹਰ ਪੰਜਵਾਂ ਆਦਮੀ, ਜੋ ਦਲਿਤ ਹੈ, ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਸਲੂਕ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਦਲਿਤ ਖੂਹ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਖੂਹ ਵੀ ਪਲੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਧਰਮ ਅਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਕਿ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਕਿਵੇਂ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਛੂਤ-ਛਾਤ ਨੂੰ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਜ ਵੀ ਛੂਤ-ਛਾਤ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਪੱਖਪਾਤ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਜਾਂ ਲੁਕਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਸਰਵੇਖਣ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਚਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਭਾਰਤੀ ਛੂਤ-ਛਾਤ

ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਧਰਮ, ਜਾਤ, ਕਬੀਲਾ ਜਾਂ ਖੇਤਰ ਇਸ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹੋਰ ਵੱਡੇ ਸਿਆਸੀ ਆਗੂਆਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਅਤੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਵਰਗੇ ਵੱਡੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਲੋੜ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਨੀਤੀ ਬਣਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਹਰ ਕੌਮ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਦਲਿਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਦੰਗੇ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਵੀ ਹੋਈ।

ਪਰ ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਸਮਾਜਿਕ ਆਲੋਚਕ ਵਜੋਂ ਕੌਮੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਦਲਿਤਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਸਲੂਕ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਸਿਆਸੀ ਹੱਕ ਮੰਗਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ। "ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ," ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੀਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਹੋਰ ਹੱਕ ਮੰਗਣ ਦਾ ਕੀ ਹੱਕ ਹੈ?" (ਪੰਨਾ 226)

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸਿਆਸੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਮਾਜਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਦੇ ਨੇਤਾ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਏਜੰਡੇ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਸਿੱਧਾ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਚਤੁਰਾਈ ਸਿਆਸੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਰੌਲੇ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਵਿਚ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਦਲਿਤ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸਵਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ

ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸੱਤਾ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਭੇਦ-ਭਾਵ, ਅਸਮਾਨ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਭਿੜ ਭਾਉ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਵੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ।

ਅਛੂਤ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਕੀ ਸੀ? ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਸਵਾਲ ਬਾਰੇ ਲੰਮਾ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ ਸੋਚਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦਲਿਤ ਭਾਈਚਾਰਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਲੇਤਾਰੀ ਜਮਾਤ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕਜੁੱਟ ਹੋ ਕੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਲੜਾਈ ਲਈ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। freedom. "ਤੁਸੀਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਲੇਤਾਰੀ ਹੋ.. ਇਕਜੁੱਟ ਹੋ ਜਾਓ", ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਤੁਹਾਡਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਗਾ, ਸਿਰਫ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਟੁੱਟ ਜਾਣਗੀਆਂ।" ਉੱਠੋ, ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਿਸਟਮ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰੋ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸੁਧਾਰ ਨਾਲ ਕੁਝ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਮਾਜਿਕ ਅੰਦੋਲਨ ਰਾਹੀਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਕਰੋ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰੋ। (ਪੰਨਾ 229)

ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਲਿਤਾਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀਆਂ, ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਦ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਦਲਿਤ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸਿਆਸੀ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਜੇ ਵੀ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਕੜੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਗਰੀਬੀ, ਪੱਖਪਾਤ ਅਤੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਭੀੜ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਿਰਕੂ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਦੰਗੇ ਵੀ ਝੱਲਣੇ ਪਏ। ਜੂਨ 1928 ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਕਿਰਤੀ' ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਲੇਖ 'ਫਿਰਕੂ ਦੰਗੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਉਪਾਅ' ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਲੇਖ ਲਾਹੌਰ ਦੰਗਿਆਂ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਾਰੇ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸੜ ਗਏ ਸਨ। ਇੱਕ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ

ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਘਾਤਕ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਤਾਜ਼ਾ ਦੰਗਿਆਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੋ... ਅਜਿਹੇ 'ਚ ਭਾਰਤ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਬਹੁਤ ਹਨੇਰਾ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਧਰਮਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਭੁਬੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਦੰਗੇ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਕਦੋਂ ਨਿਕਲਣਗੇ। (ਪੰਨਾ 228)

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਜ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਸਿਆਸੀ ਆਗੂ ਅਤੇ ਮੀਡੀਆ ਸਿਆਸੀ ਲਾਹੇ ਲਈ ਫਿਰਕੂ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਤੇਲ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕੁਝ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਮੀਡੀਆ ਵੱਲੋਂ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਕੋਈਆਂ ਚਾਲਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸਨ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ: “ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੰਗਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਆਗੂਆਂ ਅਤੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ” (ਪੰ: 218)।

ਕੜਵੱਲ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੀ ਸੀ? ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਸੀ, ਆਰਥਿਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉਪਾਅ ਲੱਭਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਮਾਤੀ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਲੜਾਈ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। “ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਲੜਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਜਮਾਤੀ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਗਰੀਬਾਂ, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਅਸਲ ਦੁਸ਼ਮਣ ਪੁੰਜੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਜਾਤ, ਰੰਗ, ਧਰਮ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਦਾ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਹੱਕ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਲੜਾਈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਧਰਮ, ਰੰਗ, ਨਸਲ, ਕੌਮੀਅਤ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਇੱਕ ਹੋ ਜਾਓ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੱਤਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ। ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਉਣਗੀਆਂ, ਇਹ ਇੱਕ ਦਿਨ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦੇਵੇਗੀ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇਵੇਗੀ। (ਪੰਨਾ 220)।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਕਿਸਾਨ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਸਰਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਲੱਭੀ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਲੰਬੀ ਚਰਚਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਲੇਖ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਕੋਈ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦੇ ਆਜ਼ਮ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਅੱਜ ਵੀ ਉਹੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਉਹੀ ਅਰਥ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ।



ਡਾ. ਰੋਬੀਨਾ ਯਾਸਮੀਨ, ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ/ਚੇਅਰਪਰਸਨ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵਿਭਾਗ, ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਦੀ ਇਸਲਾਮੀਆ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ

ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਅਧੀਨ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ 'ਤੇ ਮੁੜ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨਾ

ਰੋਬੀਨਾ ਯਾਸਮੀਨ ਡਾ

ਸਾਰ:

ਸਿੱਖਿਆ ਗਰੀਬੀ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਰਾਜ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਇੱਕ ਗਲਤਫਹਿਮੀ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਵ-ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪੰਜਾਬ ਅਨਪੜ੍ਹ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਸਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਪੇਪਰ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਅਧੀਨ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਨ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ; ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਵਿਦਿਅਕ ਨੀਤੀਆਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਝਾਤ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਉਦਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿੰਨਾ ਵਚਨਬੱਧ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਕੋਲ ਖੁਦ ਕੋਈ ਰਸਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਇਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀਆਂ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਜਾਂਚ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਅਗਵਾਈ ਕਰੇਗੀ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਨੀਤੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੇਣ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਸਨ।

ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ: ਧਰਮ, ਸਿੱਖਿਆ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਕੂਲ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਰਾਜ।

ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਮੌਕਿਆਂ ਤੱਕ ਬਰਾਬਰ ਪਹੁੰਚ, ਨਿਰਪੱਖ ਨਿਆਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ, ਅਤੇ ਜਾਨ-ਮਾਲ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਰਾਜ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਹਨ। ਘੱਟਗਿਣਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੂਜੇ ਨਾਗਰਿਕ ਮਾਣਦੇ ਹਨ।

ਅਕਬਰ ਮਹਾਨ ਵਰਗੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਜਾਂ ਲਿਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਕਲਾ ਸਿਖਾਈ ਸੀ। ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਵਪਾਰਕ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ, ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਫੈਸਲੇ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਦਾਲਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣੀ ਰਹੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਨੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਸਾਦਗੀ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਲਿਆਂਦੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀ ਵੰਡ ਨਾਲ ਕਦੇ ਵੀ ਟਕਰਾਅ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਸਿੱਖਿਆ ਖੇਤਰ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਦਮਿਕ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹੇ ਗਏ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਆਬਾਦੀ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਬਨ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਸਕੂਲ ਸਨ, ਜੋ ਹਰੇਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ

ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਫਤ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਅਕ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਆਪਕ ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਜੀ ਡਬਲਯੂ ਲੀਟਨਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ, "ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ" (4) ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉੱਚ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਕੁਲੀਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲ ਸਨ, ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਅਧਿਆਪਕ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਅਧਿਆਪਕ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਤਿਕਾਰ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਸਨ। ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਧਨਾਢ

ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟਿਊਟਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਪੜ੍ਹਨਾ-ਲਿਖਣਾ ਸਿਖਾਉਣ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਨਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੀ।

ਲੀਟਨਰ ਇੱਕ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਵਿਦਿਅਕ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਲਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਗਠਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਰਗਰਮ ਸੀ। 1882 ਵਿੱਚ ਛਪੀ ਲੀਟਨਰ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਸਿੱਖ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਤਾਕਤ, ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਤਨਖਾਹਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੜ੍ਹਾਏ ਗਏ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹਰ ਮਸਜਿਦ, ਮੰਦਿਰ, ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਸਕੂਲ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵਿਚਕਾਰ ਗੂੜ੍ਹਾ ਬੰਧਨ ਸੀ। 1860 ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ 576 ਰਸਮੀ ਸਕੂਲ ਸਨ ਜਿੱਥੇ 4,225 ਵਿਦਵਾਨ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਨ।

ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ, ਇਹ ਸਕੂਲ ਧਾਰਮਿਕ ਸਕੂਲਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ, ਮਸਜਿਦਾਂ ਅਤੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸਨ, ਅਤੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਮਸਜਿਦ, ਕੋਈ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸਕੂਲ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸਨ। (7) ਮੁਸਲਿਮ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਮਦਰੱਸੇ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਤਰੱਕੀ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੀ।

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸਮਕਾਲੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਉਸਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿੱਖਣ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਾਲੇ ਸਕੂਲ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਈਸਾਈ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵੀ ਲਈਆਂ ਸਨ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਈਸਾਈਅਤ ਜਾਂ ਬਾਈਬਲ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਮਨਾਹੀ ਸੀ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿਅ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ। ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ, ਜੀਂਦ, ਕਪੂਰਥਲਾ ਅਤੇ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਵੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਸੀ।

ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਸਨ। ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਗਣਿਤ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਸੀ। (9) ਕੁੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਅਖਵੰਦ ਅਲੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਗਣਿਤ ਅਤੇ ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਉੱਚ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਰਹੱਦ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਅਰਬੀ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸਮਝ ਸੀ।(10)

ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਕੋਈ ਆਮ ਜਾਂ ਰਸਮੀ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਿੱਖਿਆ ਲੋੜ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਨਿਯਮਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, 37.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਸਿੱਖਦੇ ਸਨ, 41 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਰਬੀ, 8 ਫੀਸਦੀ ਨਾਗਰੀ (11) ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ, 6.7 ਫੀਸਦੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ 7 ਫੀਸਦੀ ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਨਾਗਰੀ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁੰਜੀਆਂ

ਸਨ। ਇਹ ਸਕੂਲ ਜਾਤ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਨ। (12) ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ 1857 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਹਿਲੀ ਦਰਜੇ ਦੀ ਵਿਦਿਅਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਉੱਤਮ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਪੜ੍ਹੀਆਂ-ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਹ, ਡਾ. ਲੀਟਨਰ ਨੇ ਦੇਖਿਆ, ਹਰ ਲੰਘਦੇ ਸਾਲ ਦੇ ਨਾਲ, ਸਾਖਰਤਾ ਦਰ ਵਧਦੀ ਗਈ। (13)

ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਸਨ: (i) ਪਹਿਲੇ ਮਕਤਬ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਸਕੂਲ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ, ਸਗੋਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਲਈ ਵੀ, (ii) ਮਦਰੱਸੇ, ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਤੋਂ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਤੱਕ ਅਰਬੀ ਸਕੂਲ, (iii) ਪਾਤਸ਼ਾਲਾ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਪਰ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਲਈ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਿਖਾਈ, (iv) ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਕੂਲ, ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਿਖਾਈ, ਅਤੇ (v) ਮਹਾਜਨੀ, ਵਪਾਰ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਲਈ ਸਕੂਲ। (14) ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ।

ਸਿੱਖਿਆ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ ਤੋਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਮੌਲਵੀ ਜਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ-ਲਿਖੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਚਲਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। (15) ਅਧਿਆਪਕ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਜ਼ਾਮੀ ਦਾ ਸਿਕੰਦਰ ਨਾਮਾ, ਅਤੇ ਅਬੁਲ ਫਜ਼ਲ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਸਮੇਤ ਸਿਲੇਬਸ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। (16) ਕਲਾਸਿਕ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਲਿਸਤਾਨ, ਬੁਸਤਾਨ ਅਤੇ ਸਾਦੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਆਮ ਕੋਰਸ ਸਨ। ਇਹ ਸਕੂਲ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਜਮਾਤਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਸਨ। ਅਰਬੀ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਲਈ ਅਰਬੀ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦਵਾਈ 'ਤੇ। (18)

ਸਕੂਲ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਮਸਜਿਦ, ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿੱਥੇ ਜ਼ਮੀਨ ਕਿਰਾਏ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸੀ। ਮੁਢਲੀ, ਅਤੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਉੱਚ, ਪੂਰਬੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਧੇਰੇ ਵਿਆਪਕ ਸੀ।(19)

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਕੜੇ ਹਨ, ਪਰ ਲਗਭਗ 330,000 ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਫਾਰਸੀ, ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇ ਸਿੱਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੂਰਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਪੂਰਬੀ ਕਾਨੂੰਨ, ਤਰਕ, ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਦਵਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।(20) ਲਾਹੌਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲਾਂ, ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਦਿਅਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਸਾਲ 1849-50 ਅਤੇ 1850-51 ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕੱਲੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਹੀ 576 ਸਕੂਲ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 4,225 ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ।(21) ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੂਬੇ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਕੂਲ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। . ਇਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨੁਕਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ-ਤੋਂ-ਸਕੂਲ ਅਨੁਪਾਤ। ਲੇਟਨਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 1852 ਦੀ ਸੈਟਲਮੈਂਟ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਹਰ 1,965 ਪੁਰਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਸਕੂਲ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਡਲ ਲਗਭਗ ਮੁਫਤ ਸੀ। (22)

ਇਹਨਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਅਤੇ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਸਨ। ਲੀਟਨਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਸਬੰਧੀ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਅਰਬੀ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਣ, ਸਾਹਿਤ, ਦਰਸ਼ਨ, ਅਲੰਕਾਰ, ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨ, ਕਾਨੂੰਨ, ਤਰਕ, ਦਰਸ਼ਨ, ਗਣਿਤ ਅਤੇ ਰੇਖਾਗਣਿਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਅਨਾਜ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ "ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਰਾਸ਼ਨ" ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਸਿਆਲਕੋਟ ਦਾ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਆਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼

ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਤੱਥ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਾਧੂ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਅਨਾਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। (25)

ਵਿਦਿਅਕ ਅਦਾਰੇ ਸਵੇਰੇ 7.00 ਵਜੇ ਖੁੱਲ੍ਹਦੇ ਸਨ ਅਤੇ "ਦੁਪਹਿਰ" ਦੇ ਕਰੀਬ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਹਰੇਕ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ 50 ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਪਾਬੰਦੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਪੀ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਧਿਆਨ.

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੁਸਲਿਮ ਸਕੂਲ:

ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਮੁੱਖ ਮਦਰੱਸੇ ਸਕੂਲ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ: ਇੱਕ ਖਲੀਫ਼ਾ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਦੁਆਰਾ ਮੂਰਾਨ (ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ) ਦੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਦੂਜਾ ਮੌਲਵੀ ਜਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਦੁਆਰਾ ਨੂਰ ਇਮਾਨ ਵਾਲੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ, ਤੀਸਰੀ ਮਸਜਿਦ ਖੁਰਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਇੱਕ ਫਕੀਰ ਭਰਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਫਕੀਰ ਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾਈ ਗਈ ਸੀ। (25) ਅੱਲ੍ਹਾ ਜਵੇਆ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਮਸਜਿਦ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਕੁਰਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਇਆ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਹੰਮਦ ਅਬਦੁਲ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਇਆ। ਕੁਚਾ ਚੱਬਕਸਵਰਨ ਸਕੂਲ ਫੈਜ਼ੁੱਲਾ ਦੀ ਨੇੜਲੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ, ਅਧਿਆਪਕ ਮਹਿਮੂਦ, ਖੁਸਰਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ, ਨੇ ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਸਿੱਖਣਾ ਸਿਖਾਇਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਮੌਲਵੀ ਨੂਰ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਅਨਾਰਕਲੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਉੱਨਤ ਅਰਬੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਨ, ਤਰਕ, ਮੁਸਲਿਮ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਗਣਿਤ ਪੜ੍ਹਾਇਆ। ਪੰਡਿਤ ਗੌਰੀ ਸ਼ੰਕਰ ਸੱਤਾਰ ਮੰਡੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਗਣਿਤ, ਤਰਕ, ਦਵਾਈ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਨ।

ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਬਾਰਾ ਮੀਆਂ ਦਾ ਸਕੂਲ ਇੱਕ ਕਾਲਜ ਜਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮਿਆਰੀ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਈਰਾਨ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਅਰਬ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਕੁੜੀਆਂ ਲਈ 18 ਰਸਮੀ ਸਕੂਲ ਸਨ; ਅਤੇ "ਤਕਨੀਕੀ ਸਿਖਲਾਈ, ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ, ਗਣਿਤ ਅਤੇ ਤਰਕ" ਲਈ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਵੀ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਰਸਮੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਕੂਲ ਵੀ ਸਨ ਜੋ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉੱਨਤ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਸਨ। "ਲਘੂ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ, ਸਕੈਚਿੰਗ, ਡਰਾਫ਼ਟਿੰਗ, ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਅਤੇ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫੀ" ਵਿੱਚ ਵੇਕੇਸ਼ਨਲ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਅਤੇ ਕਲਾ ਸਕੂਲ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 13 ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਰਾਨ, ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸਕੂਲ "ਗਣਿਤ, ਤਰਕ, ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਦਵਾਈ ਵਿੱਚ ਉੱਨਤ ਸਿੱਖਿਆ ਪੜ੍ਹਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਰਾਨ ਅਤੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵੀ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਇਸ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਜਾਗੀਰ (ਵੱਡੀ ਜਾਇਦਾਦ) ਦਾਨ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ ਗਈ ਸੀ। ਖਵਾਜਾ ਸੁਲੇਮਾਨ ਨੇ ਡੇਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਨ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਸੰਗਰੋਸਾ ਵਿਖੇ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਕੂਲ ਵੀ ਚਲਾਇਆ ਜਿੱਥੇ ਖੁਰਾਸਾਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਕੂਲ। (29)

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੁਸਲਿਮ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ:

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਯੋਗ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੰਮੀ ਸੂਚੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਉਚਿਤ ਸਨਮਾਨ, ਦਾਨ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਮਿਲੀ। (30) ਇੱਕ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹਾਸ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੱਥ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿ ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਹ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਜੇਹਾਦ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਾਈ

ਲੜੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਿਦਵਤਾ ਭਰਪੂਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਜਾਗੀਰ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਖਰਾਬ ਸਿਹਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਜਾਣ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਭੇਜੇ ਗਏ ਪੈਸੇ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਪਿਛਲੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਫਿਰਕੂ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਬੰਧ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਤ ਅਹਿਮਦ ਯਾਰ, ਕਾਦਿਰ ਯਾਰ, ਫਜ਼ਲ ਸ਼ਾਹ, ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਬੁਖਸ਼ ਸਨ।

ਮੁਫਤੀ ਗੁਲਾਮ ਸਰਵਰ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤ ਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰੁਤਬੇ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਫਕੀਰ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ। ਫਕੀਰ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਕਈ ਮਕਤਬ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਚਲਾਏ ਗਏ

ਫਰੀਦ-ਉਦ-ਦੀਨ, ਇਲਾਹੀ ਬੁਖਸ਼, ਮੁਫਤੀ ਇਮਾਮ ਬੁਖਸ਼ ਅਤੇ ਸਈਅਦ ਇਸਰਾਰ ਸ਼ਾਹ ਗਿਲਾਨੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਨ, (34) ਅਤੇ ਉਸਤਾਦ ਪੀਰ ਬੁਖਸ਼ ਅਤੇ ਮੀਆਂ ਫਜ਼ਲ-ਉਦ-ਦੀਨ ਆਪਣੀ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫੀ ਲਈ।(35) ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦਰਬਾਰ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜੀ ਜਿੱਤਾਂ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਨੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਸੋਹਣ ਲਾਲ ਨੂੰ ਉਮਦਾਤ-ਉਤ-ਤਵਾਰੀਖ ਅਤੇ ਮੌਲਵੀ ਅਹਿਮਦ ਯਾਰ ਸ਼ਾਹਨਾਮਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀਵਾਨ ਅਮਰ ਨਾਥ ਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਫ਼ਰ ਨਾਮਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਿਖਿਆ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਦੱਸਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਸੀ। ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਨੇ 1841 ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਲਿਖਿਆ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਤੱਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਚਤੁਰਾਈ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਸਾਹਿਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਈ ਸੀ ਜੋ ਆਮ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕੰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਸੀ। (36)

ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਦਸਵੰਧ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਦਸਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਇਕ ਰਿਲੇਸ਼ਨ ਲਈ ਦੇਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ

ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ ਕਿ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚੈਰਿਟੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤਕਰਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ। ਡਾ: ਲੀਟਨਰ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਦਿਅਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਨਾਲੋਂ 1882 ਤਕ ਬਿਹਤਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਖੋਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਖੋਜ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦੇ ਆਖਰੀ ਸਾਲਾਂ (1838-39) ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਮਾਲੀਆ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਲਗਭਗ 1.85 ਮਿਲੀਅਨ ਪੌਂਡ ਸੀ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ 1.45 ਮਿਲੀਅਨ ਪੌਂਡ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੇ। ਲੀਟਨਰ ਅੱਗੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਸਿੱਖ ਸ਼ਾਸਕ, ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲੋਂ ਸਿੱਖਿਆ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਸਨ।"

ਕਾਇਦਾ ਨੂਰ - ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਤਰੀਕਾ:

ਹੁਣ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹਾਂਗਾ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਫਕੀਰ ਖਾਨਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ, ਉਥੇ ਲੀਟਨਰ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਫਕੀਰ ਖਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸੂਤਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਪੜ੍ਹ-ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਫਕੀਰ ਨੂਰਦੀਨ ਨੂੰ ਇਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਇੱਕ ਕੋਰਸ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਫਕੀਰ ਨੂਰਦੀਨ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ, ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸਮੇਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਗੱਲਾਂ ਸਿੱਖਣ ਲਈ "ਨੂਰ" (ਰੌਸ਼ਨੀ) ਸਿਰਲੇਖ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਕਾਇਦਾ (ਪੁਸਤਿਕਾ) ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਪੁਸਤਿਕਾ ਵਿੱਚ ਮੁਢਲੀ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਗਣਿਤ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਇੱਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕੋਰਸ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਤਾਬਚੇ ਦੀਆਂ ਲਗਭਗ 5000 ਕਾਪੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ

ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ (ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁਖੀ) ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਹਰੇਕ ਨੰਬਰਦਾਰ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਾਇਦਾ ਨੂਰ ਸਿੱਖਣ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੰਜ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਇਦਾ ਨੂਰ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਵਾਧੂ ਕਾਪੀਆਂ ਵੰਡਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਕਾਇਦਾ ਨੂਰ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਕਾਪੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਹਨ। ਨੰਬਰਦਾਰ ਤੋਂ ਕਾਪੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਨਾਲ ਇਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੁਹਰਾਈ ਗਈ: ਕਾਇਦਾ ਸਿੱਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੰਜ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਣ ਲਈ ਕਾਇਦਾ ਨੂਰ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਕਾਪੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਚੇਨ ਰਿਐਕਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਨੰਬਰਦਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਨਹੀਂ ਭੇਜਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੰਬਰਦਾਰੀ (ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁਖੀ ਦਾ ਦਰਜਾ) ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ; ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਕਾਇਦਾ ਨੂਰ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ। ਲੀਟਨਰ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ 1857 ਦੇ ਯੁੱਧ ਨੇ ਇਸ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਯੂਰਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਉੱਚਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ।

ਸਿੱਟਾ:

ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸੀ। ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਨਸਲੀ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਵਿਭਿੰਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਕੂਲ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਨੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ, ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਸਿਖਾਉਣ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਸਦੀ ਸਰਕਾਰ ਇੱਕ ਫੌਜੀ ਸੰਘ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਦਿਅਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਾਂਟਾਂ ਦੇ ਕੇ ਦੇਸੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ

ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕੋਈ ਉਲਝਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਮੌਜੂਦਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਬਲਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸਾਰੂ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ, ਬਿਨਾਂ ਧਰਮ ਜਾਂ ਜਾਤ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਗ੍ਰਾਂਟਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਸਿਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਪਹੁੰਚ ਸੀ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮੁਸਲਿਮ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਨਵੇਂ ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ।

ਹਵਾਲੇ:

1. ਐੱਚ.ਟੀ. ਪ੍ਰਿੰਸੇਪ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮੂਲ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜੀਵਨ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀਆਂ, ਧਰਮ, ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਅਤੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੇ ਲੇਖੇ ਨਾਲ (ਕਲਕੱਤਾ: ਮਿਲਟਰੀ ਆਰਫਾਨ ਪ੍ਰੈਸ, 1834), 178।
2. "ਸਾਹਿਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦਾ ਉਭਾਰ ਉਸ ਮਾਨਤਾ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ"। ਗਰੇਵਾਲ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਭੂਗੋਲ, ਖੇਤਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਜਰਨਲ, ਭਾਗ 1 (1980): 11.
3. <http://www.punjabspot.com/punjab/Maharaj-Ranjit-Singh.htm>
4. ਡਬਲਯੂ. ਜੀ. ਲੀਟਨਰ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਦੇਸੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ
5. ਡਬਲਯੂ.ਜੀ. ਲੀਟਨਰ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਦੇਸੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ
6. ਡਬਲਯੂ. ਜੀ. ਲੀਟਨਰ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ
7. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਏ.ਸੀ. ਅਰੋੜਾ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਨੀਤੀ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ, 302।
8. ਐੱਚ.ਆਰ. ਗੋਲਡਿੰਗ, ਪੁਰਾਣਾ ਲਾਹੌਰ; ਇੱਕ ਨਿਵਾਸੀ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ (ਲਾਹੌਰ: ਸੰਗ ਏ ਮੀਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1924), 106,107।
9. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਏ.ਸੀ.ਅਰੋੜਾ, 307.
10. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਏ.ਸੀ. ਅਰੋੜਾ, 307.
11. <https://www.dawn.com/news/577448>
12. <https://www.dawn.com/news/577448>
13. <https://www.dawn.com/news/577448>
14. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਏ.ਸੀ. ਅਰੋੜਾ, 303.
15. ਜੀ.ਡਬਲਿਊ. ਲੀਟਨਰ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, 1882 ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ (ਲਾਹੌਰ: ਸੰਗ ਏ ਮੀਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2002),53।
16. ਜੀ.ਡਬਲਿਊ. ਲੀਟਨਰ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸੰਨ 1882 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ 56.

17. ਜੀ.ਡਬਲਿਊ. ਲੀਟਨਰ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸੰਨ 1882 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ 305
18. ਜੀ.ਡਬਲਿਊ. ਲੀਟਨਰ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸੰਨ 1882 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ 305
19. ਜੀ.ਡਬਲਿਊ. ਲੀਟਨਰ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, 1882 ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ। 97
20. ਸਾਲ 1849-50 ਅਤੇ 1850-51 ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟ। ਕਲਕੱਤਾ: ਕਲਕੱਤਾ ਗਜ਼ਟ ਦਫਤਰ, 1853. IOR/V/23/1, ਨੰਬਰ 2 : 1853.
21. ਜੀ.ਡਬਲਿਊ. ਲੀਟਨਰ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਅਨੇਕਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ 1882 ਵਿੱਚ, 37.
22. ਜੀ.ਡਬਲਿਊ. ਲੀਟਨਰ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਅਨੇਕਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ 1882 ਵਿੱਚ, 26.
23. ਜੀ.ਡਬਲਿਊ. ਲੀਟਨਰ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਅਨੇਕਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ 1882 ਵਿੱਚ, 26.
24. ਜੀ.ਡਬਲਿਊ. ਲੀਟਨਰ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਅਨੇਕਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ 1882 ਵਿੱਚ, 26.
25. ਕੰਨਿਆ ਲਾਲ, ਤਾਰੀਖ਼ ਏ ਲਾਹੌਰ (ਉਜਾਲਾ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਲਾਹੌਰ: ਲਾਹੌਰ, ਐਨਡੀ), 54।
26. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਏ.ਸੀ. ਅਰੋੜਾ, 306
27. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਏ.ਸੀ. ਅਰੋੜਾ, 306
28. ਡਬਲਯੂ.ਜੀ. ਲੀਟਨਰ, 152.
29. ਡਬਲਯੂ.ਜੀ. ਲੀਟਨਰ, 309.
30. ਡਬਲਯੂ.ਜੀ. ਲੀਟਨਰ, 308.
31. ਲਫ਼ੋਟ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ, 76।

32. ਮੌਲਾਨਾ ਇਲਤਾਫ਼ ਹੁਸੈਨ ਹਾਲੀ, ਹਯਾਤ ਏ ਜਾਵੇਦ, (n.p: ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਹਾਊਸ, 1986), 38।
33. ਮੁਫਤੀ ਗੁਲਾਮ ਸਰਵਰ, ਤਾਰੀਖ ਏ ਮਖਜ਼ਾਨ ਏ ਪੰਜਾਬ। (n.p: ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੋਕ ਸ਼ੇਰ ਮਨ, 1859), 216
34. ਐਚ.ਆਰ. ਮਹਿਤਾ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਐਨ.ਪੀ: ਵਿੰਟੇਜ ਕਿਤਾਬਾਂ, 1996), 6.
35. ਸਰਵਰ, 218.
36. ਰਾਜ-ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਜਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਦੇ ਕੁਝ ਪਹਿਲੂ।
37. ਲਫੋਂਟ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ, 76।
38. ਫਕੀਰ ਖਾਨਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਡਾਇਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ



ਚੇਅਰਮੈਨ ਦੇ ਡੈਸਕ ਤੋਂ ਪੱਤਰ

ਸੁਨੀਲ ਭਾਟੀਆ ਦੁਆਰਾ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਉਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਨਿਰਸਵਾਰਥ ਸਮਾਜਕ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਬੇਟੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਡਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਲਾਈਨ ਜਾਂ ਕਵਰ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਚੇਤਾਵਨੀ ਹੈ "ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਨਾ ਕਰੋ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਵੋ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਮ ਜੀਵਨ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਾਲਮ ਰਾਜਨੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਵਜੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਹ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿਚ ਬਚਾਅ ਲਈ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਹੈ। ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੇ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ। ਸਿਖਰਲੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਨੈਤਿਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਵਿਹਾਰਕ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਲਈ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਜੁਬਾਨੀ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੇ ਅਭਿਆਸ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਮੁੜਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਚਰਿੱਤਰ ਹੈ। ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰੋਂ ਜੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਮੂਹ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਜਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕਦੇ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ,

ਸਰੋਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ 'ਇਹ ਦੇਸ਼ ਨਾ ਛੱਡੋ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਅਨਾਥ ਬਣਾ ਕੇ ਛੱਡ ਰਹੇ ਹੋ'। ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਦੇ ਮੇਰੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕਦੇ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਲੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਯਮ ਖੋਹ ਕੇ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਟੇਬਲ ਮੇੜ ਦੇਣਗੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਮੁੜ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਅਧੀਨ ਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੁਗਲਾਂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੇਲੇ ਮਾਣਿਆ। ਉਹ ਦਿਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਇੱਕ ਦਿਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਝੱਲਣ ਵਾਲੇ ਅਸਲ ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਆਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਅਤੇ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਕੇ ਰਾਜ ਕਰਨਗੇ।"

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਡਾਇਰੀ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪੰਨਾ ਪਲਟਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਸਿਆਣਾ ਬਿਆਨ ਮਿਲਿਆ "ਸੋਖਾ ਬੰਦਾ ਅਮੀਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕੋਈ ਗਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਗਰੀਬੀ ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ" (ਇੱਕ ਅਰਾਮਦਾਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਅਮੀਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਕਿਵੇਂ ਜੀ ਰਹੇ ਹਨ।)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੇਤਾਵਨੀ ਭਰੇ ਬਿਆਨਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਏ ਉਹ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਅਨਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਅਧਿਕਾਰਤ ਰਿਕਾਰਡ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਅਤੇ 'ਕਾਲਾ ਪਾਣੀ' ਕੈਂਦ ਇਕੋ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ 85% ਤੋਂ ਵੱਧ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੰਗਾਲੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਹੋਰ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਫਲਸਫਾ ਸੀ ਕਿ ਹਰੇਕ ਘੱਟਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਉਹੀ ਵਜ਼ਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਮੁਸਲਿਮ

ਲੀਗ ਅਤੇ ਆਰ.ਐਸ.ਐਸ. ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਦਾ ਹਰ ਸੰਭਵ ਸਮੇਂ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਭਾਰਤ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਬਚਾਂਗੇ?' ਮੈਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਤਾਂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਜੁਟਾਈ। ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਨਕਲੀ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਿਆਸੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਮੈਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇੱਕ ਨਰਮ ਕੋਨਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਵਾਪਸੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਅਹੁਦੇ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲੜਿਆ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਵਜੋਂ ਸੀਟ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਮੈਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਅਹੁਦੇ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲੈਣ ਲਈ ਨਹੀਂ'। ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਪੇਤਾ ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਡਾਇਰੀ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕਾਲੇ ਸੱਚ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੋ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਸੰਗਠਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਰਵਉੱਚਤਾ ਲਈ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਯੁੱਧ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਟੱਲ ਹੈ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਜਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਹਰ ਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਕਥਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਵਜੋਂ ਕੀਤਾ। 'ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਵੱਲ ਕਦੇ ਵੀ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਦੀ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਖੇਡ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨੇੜੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਲੋਕ ਹੋਣਗੇ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਇਹ ਚਰਿੱਤਰ ਸਿਰਫ਼ ਕੇਡਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਕੌਮੀ ਆਗੂ ਵੀ

ਸਰਵਉੱਚਤਾ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੰਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡਣ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਸੂਝਵਾਨ ਹਨ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉਸ ਕਥਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਖੁਲਾਸਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੌਮ ਦੀ ਸੀਮਾ ਕਦੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ; ਇਹ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਕਦੇ ਵੀ ਸੀਮਾਵਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਨਾ ਕਰੋ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਗੱਲ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਬਿਆਨ ਲਿਖਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਦੋਹਾ ਯਾਦ ਹੈ

ਸ਼ੀਦੇਇਨ ਕੀ ਚਿਤੌਇੰ ਪਰ ਲਗੇਗੇ ਹਰ ਬਰਸ ਮੇਲੇ,

ਵਤਨ ਪਰ ਮਰਨੇ ਵਾਲੇਂ ਕਾ ਯਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੋਵੇਗਾ...

(ਮੋਟਾ ਅਨੁਵਾਦ n: ਹਰ ਸਾਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿਖਾਵਾਂ 'ਤੇ ਮੇਲੇ ਲੱਗਣਗੇ, ਇਹ ਰਹੇਗੀ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ...)

ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਉਹ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੀ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲਤ ਫੈਸਲੇ ਅਤੇ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।' ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਉਮੀਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਲੋਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਪਿਛਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣਗੇ? ਮੈਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮਾਧ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸੌ ਤੋਂ ਘੱਟ ਲੋਕ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਦੋਨਾਂ ਪੰਜਾਬਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਸਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਿਆ ਸੀ।

ਕੁਝ ਨਾਅਰੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੌਰਾਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਕੁਝ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨਾਅਰੇ ਹਨ "ਜੈ ਹਿੰਦ", "ਵੰਦੇ ਮਾਤਰਮ", "ਸਵਰਾਜ ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਸਿੱਧ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਂਗਾ", "ਮੈਨੂੰ ਖੂਨ ਦਿਓ ਅਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ

ਦਿਆਂਗਾ", ਕਰੋ ਜਾਂ ਮਰੋ, " ਇੰਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ", "ਸਰਫਰੋਸ਼ੀ ਕੀ ਤਮੰਨਾ ਅਬ ਹਮਾਰੇ ਦਿਲ ਮੇਂ ਹੈ" ਅਤੇ "ਸਾਈਮਨ ਗੋ ਬੈਕ"। ਹਰ ਨਾਅਰੇ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪਰਛਾਵਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਊਰਜਾ ਭਰੀ ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਰ ਭਾਰਤੀ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਏ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 23 ਸਾਲ ਦੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਨੇ ਉਰਦੂ ਦੇ ਸ਼ਾਇਰ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਏ ਮੌਲਾਨਾ ਹਸਰਤ ਮੋਹਨਿਬ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਨਾਅਰੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੀਤਾ। ਇਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ 'ਇਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਹੈ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਸੀ. ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਹਯਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਾਰੇ ਵਿਵਾਦ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਮੁਸਲਿਮ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੇਸ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਅਰਾ ਸੀ "ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨੀ ਹੈ ਉਠੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਮਸਜਿਦ। ਪਾਧਾਨੀ।" ਜੱਜ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਿਮ ਜੱਜ ਦਾ ਜਨਮ ਹਿੰਦੂ ਮਾਂ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਨਾ ਕਿ ਸੱਚਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸੰਯੁਕਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਸਾਰੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕਜੁੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਅਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਯਤਨ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਹੋਰ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਿੱਕੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾਏ ਸਨ। ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਦੂਜੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਦਰਾੜਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 'ਮੰਦਰ ਵਹੀ ਬਣੇ ਗੇ' (ਉਸੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਮੰਦਰ ਬਣਾਵਾਂਗੇ) ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ 1947 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋਈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਪੰਜਾਬਾਂ ਵਿਚ ਸਿਆਸੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਇਕਜੁੱਟ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਨਹੀਂ ਮਾਣ ਸਕੇਗਾ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹਾਂਗਾ ਕਿ ਵੰਡ ਸਿਰਫ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਂ ਇਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਇਹ ਸਾਡੀ ਸਮੂਹਿਕ ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਵੰਡਦਾ ਹੈ। ਲੋਹੜੀ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵਾਢੀ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਹੈ ਪਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਮੌਲਵੀ ਨੇ ਇਸ ਤਿਉਹਾਰ ਨੂੰ 'ਹਰਮ' (ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ/ਨਜਾਇਜ਼) ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਿੰਦੂ, ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਿਉਹਾਰ ਸੀ 'ਇਹ ਹਰਾਮ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ'।

ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਏ ਸ਼ਬਦ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ 'ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਕਿਉਂ ਸੋਚਿਆ ਹੈ'। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਅਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ 'ਸਿੰਧ ਸਭਿਅਤਾ' ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਧਰਮ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕਲਪ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਫੌਜ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕਾਰਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਆਜ਼ਾਦ, ਸਵੈ-ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ, ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਦੇ ਭੇਦਭਾਵ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਥੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਲਾਲਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਾਲਚ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲਈ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਪਾਲਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਏ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਇਆ। ਸਮੂਹਿਕ ਲਾਲਚ ਰਾਜ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸਰੀਰਕ ਜਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਪੰਜੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੈਨਾਨੀਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਲਈ ਲੜਾਈ/ਜੰਗ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਬਦ 'ਗੁਲਾਮੀ' ਵਪਾਰਕ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰਕ ਜਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਸਰੀਰ ਦੀ

ਵਰਤੋਂ, ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਸਕ ਜਮਾਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਲਈ ਲੜਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ 'ਗੁਲਾਮ ਰਾਜਵੰਸ਼' ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਏ ਸਨ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ 'ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਧਾਰਮਿਕ ਟਕਰਾਅ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।' ਵੰਡ ਦਾ ਕਾਰਨ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਨਸਲੀ ਸਫਾਈ ਵਿੱਚ 25 ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਸਿੰਧੂ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਨਾ ਤਾਂ ਵੰਡ ਇਸ ਲਈ ਹੋਈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੀ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਆਸਥਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾ ਸਾਡੀ ਤਰਫੋਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਸੌਂਪਣ ਲਈ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਬੰਦ ਹੋਣ ਲਈ ਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦਿੱਤਾ. ਲੋਕਤੰਤਰ ਸੰਕਲਪ ਨੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਾ ਕਿ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੁਣਨ ਲਈ ਹਿੰਸਕ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਖਾਸ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਲੋਕਤੰਤਰਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਕੋਈ ਬਦਲਵਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮੂਹਿਕ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਰਕੁਨ ਦਾ ਬਿਆਨ ਯਾਦ ਹੈ ਜੋ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ-ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਓਨਾ ਹੀ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਸਾਡੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤਰਜੀਹਾਂ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦਸਤਾਰਾਂ

ਨੂੰ ਬੇਲੋੜੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸਗੋਂ ਦੂਜੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੱਗ ਬੰਨਣ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹੀ ਪਹਿਨਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ ਹਾਂ ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਆਪਣੇ ਰਵਾਇਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ ਜਦਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਉਰਦੂ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਆਪਣਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਗੁਆ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਆਓ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇੱਕਜੁੱਟ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਲਈ ਹੱਥ ਮਿਲਾਈਏ।

ਸਾਡੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਭਾਜਨ ਜੋ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕਦੇ। ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਮਾਇਨੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਅਸੀਂ ਅਜਿਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਂਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਦਿਆਲੂ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਸਾਡਾ ਸਾਂਝਾ ਵਿਰਸਾ ਸਾਨੂੰ ਇਕਜੁੱਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਵੰਡ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੱਖਪਾਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਭਰਾ ਜਾਂ ਭੈਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਤੋਂ ਜੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਹੈ।

ਇੱਕ ਵਾਰ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ 1947 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਪਖਾਨੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨੁਕਸ ਸਨ। ਇਹ ਅਭਿਆਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਕੁਝ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਢੱਕਣ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਜਾਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਠ ਕੇ ਸਵੇਰ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਤੱਕ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲੈਣ। ਟਾਇਲਟ ਦੇ ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਡਿਜ਼ਾਇਨ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ

ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਜੋ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਪਖਾਨੇ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਤਕਨੀਕ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡਾ ਦਿਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਿਵੇਂ ਰਿਹਾ? ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਜੇਹਲਮ ਛੱਡਿਆ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ 'ਆਰਿਆ ਸਮਾਜ ਕੰਨਿਆ ਵਿਧਾਲਿਆ' ਵਿੱਚ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਢੁੱਕਵੇਂ ਡਸਕਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਬੀ.ਏ. ਐਲ.ਐਲ.ਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਭਾਰਤੀ ਰੇਲਵੇ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੋਸਟਿੰਗ ਇੱਕ ਅਫਸਰ ਵਜੋਂ ਜੇਹਲਮ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਕੁੜੀਆਂ ਲਈ ਆਰਿਆ ਸਮਾਜੀ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਇਸਲਾਮੀਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕੁੜੀਆਂ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਮਸ਼ੀਨ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਇਲਾਕਾ ਸੀ, ਭੱਟ ਦੇ ਇੱਕ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਡਾ ਗੁਆਂਢੀ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਸਨ। ਉਹ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਿਮ ਦੰਗੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲੀ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਲਈ ਵੀ ਇੱਕ ਸੰਕੇਤ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਬੇਵੱਸ ਸਨ ਅਤੇ ਵੰਡ ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੇਹਲਮ ਛੱਡਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਭਾਰਤ ਛੱਡਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਸਮਾਂ ਘੱਟ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਉਮੀਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੰਗਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਵੇਰੇ ਅਸੀਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੱਸੀ ਨਾਲ ਪਰਾਠਾ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀ ਦਾ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਲਈ ਗਰਮ ਦੁੱਧ ਦਾ ਗਲਾਸ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਪਰਿਵਾਰ ਪੱਕਾ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਸੀ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਪਰਦਾ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਆਲੂ, ਪਿਆਜ਼, ਲਸਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਚੱਖਿਆ। ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਾਣੀਆਂ

ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ ਜੋ ਮਸ਼ੀਨ ਮੁਹੱਲਾ ਗਲੀ ਨੰਬਰ-3 ਵਿੱਚ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਮੇਰਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕੁੜੀਆਂ ਗਰੁੱਪਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਈਕਲ ਚਲਾ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਹੋਰ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹਾਂ, ਇਕ ਹੋਰ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਡਰ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਜੋ ਜੇਹਲਮ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸੰਯੁਕਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਸੀ। ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਤਰੇ ਹੇਠ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੇਹਲਮ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਅਬਾਦੀ ਦੀ ਕਮਾਈ ਰੇਲਵੇ ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਤੋਂ ਸੀ ਅਤੇ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਸਤੀ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇਸਤ ਫਜ਼ਲ ਦੀਨ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਦੰਗਾਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸ ਕੇ ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਬੀਤੀ ਰਾਤ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਡਾ ਘਰ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਡਬਲ ਸਟੋਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਾਲਕੋਨੀ ਖੁੱਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਬੈਠ ਕੇ ਕਈ ਰਾਊਂਡ ਫਾਇਰ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਤੋਂ ਵੱਧ ਓ. f ਉਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਲੋਕ. ਅਗਲੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹਿਤਾ ਘਰ ਸੀ ਜੋ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਦੰਗਾਕਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਅਸੰਭਵ ਕੰਮ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅੱਗ ਦੁਆਰਾ ਕਮਰੇ. ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਇੱਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਿੱਖ ਵੱਲੋਂ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਦੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ “ਅੰਨਾ ਨੂੰ ਨਾ ਸਾਧੋ” ਕਹਿ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਅੰਨਾ ਦਾ ਕੀ ਕਸੂਰ” (ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਾੜੋ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਅਪਰਾਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ।) ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਪਿਆਸ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਪਾਣੀ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਜਿਹੇ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈਂਡ ਪੰਪ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਗਿਆ

ਅਤੇ ਦੰਗਾਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੂਆਂ ਕੋਲ ਹਥਿਆਰ ਹਨ। ਉਹ ਭੱਜ ਗਏ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧੀਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਸੀ ਨਾਲ ਕਈ ਦਿਨ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੌਂਦੇ ਰਹੇ ਜੋ ਕਿ 9 ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ ਇੱਕ ਲਾਸ਼ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ। ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋਲ ਘਰੇਲੂ ਨੌਕਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਘਰ ਦੀ ਸਫਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੁੱਕ ਵੀ ਸੀ।

ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਘਰ ਆਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਬੈਠੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਘਰ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਔਰਤ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਨੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। 4 ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਉਹ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਚਾਹ/ਨਾਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਘਰ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 6'0 ਘੜੀ ਤੱਕ, ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਤਮ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਸੈਰ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਰਦ ਆਪਣਾ ਸਮੂਹ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੇਹਲਮ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪੁਲ 'ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਸਾਡੇ ਘਰ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਇਕ ਮੀਲ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਸਟੱਡੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕਿ ਹੋਮਵਰਕ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਦਾ ਗਲਾਸ ਪੀ ਕੇ ਜਲਦੀ ਸੌਂ ਜਾਣ। ਅਸੀਂ ਲਾਈਟਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠਣ ਲਈ ਸੌਂ ਗਏ।

ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲਓ

ਆਦਰ ਸਾਹਿਤ

ਸੁਨੀਲ ਭਾਟੀਆ ਨੇ ਡਾ

ਭਾਰਤ ਦਾ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ

www.southasiaresearchcentre.in

dr_subha@yahoo.com

ਟੈਲੀਫੋਨ-91-11-27853470®



ਆਗਾਮੀ ਮੁੱਦੇ

ਫਰਵਰੀ 2024 ਭਾਗ-3 ਨੰ-2



ਡਾ: ਖੇਲਾ ਇਫ਼ਤਿਖਾਰ ਚੀਮਾ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਦੀ ਇਸਲਾਮੀਆ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਹਾਵਲਨਗਰ ਕੈਂਪਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਵਜੋਂ ਤਾਇਨਾਤ ਹੈ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਗ੍ਰਾਂਟ ਖੋਜਕਾਰ ਵਜੋਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੋਲੰਬੀਆ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ (UBC) ਨਾਲ ਅਤੇ ਲੀਸੇਸਟਰ, ਯੂਕੇ ਵਿੱਚ ਡੀ ਮੌਂਟਫੋਰਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨਾਲ ਖੋਜ ਸਹਾਇਕ ਵਜੋਂ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਕਾਇਦ-ਏ-ਆਜ਼ਮ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਇਸਲਾਮਾਬਾਦ (2021) ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪੀਐਚਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਅਧਿਐਨ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ। ਉਸਨੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਐਮਫਿਲ ਦੌਰਾਨ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ (ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਜਨੇਤਾ ਵਜੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕੀਤੀ) ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ 3 ਜਰਨਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ (ਪਹਿਲੇ ਲੇਖਕ ਵਜੋਂ)। ਉਸਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਹਾਇਰ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਰਿਸਰਚ ਸਪੋਰਟ ਇਨੀਸ਼ੀਏਟਿਵ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ ਜਿੱਤੀ ਅਤੇ ਪੀਐਚਡੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਫੀਲਡ ਰਿਸਰਚ ਅਤੇ ਡਾਟਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਲੰਡਨ ਯੂਕੇ ਦੀ SOAS ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ। SOAS ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ

ਵਜੋਂ "ਐਮਰਜੈਂਸ" (ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਸਾਊਥੈਮਪਟਨ) ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਲੇਖਕ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਜਰਨਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਕਸਫੋਰਡ, ਬਾਬ ਸਪਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਮੇਤ ਵੱਕਾਰੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਛੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪੇਪਰ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਸਾਊਥੈਂਪਟਨ। ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਕਰਮਸਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਕੂਲ ਇਲਫੋਰਡ, ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਾਖਲਾ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਸਰਹੱਦ ਪਾਰ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਯੂਕੇ ਦੇ ਡਾਇਸਪੋਰਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਸੁਸਾਇਟੀ ਸਾਊਥਾਲ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਅਧਿਐਨ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਪਛਾਣ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ 'ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਹਿਲੀ ਖੋਜ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਖਿੱਤੇ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਘੱਟ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕੀਤੀ। ਖੋਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅੰਤਰ-ਅਨੁਸ਼ਾਸਨੀ ਫੋਕਸ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਛਾਣ 'ਤੇ ਬਹਿਸਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਪਛਾਣ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਚੱਲੀ ਬਸਤੀਵਾਦ ਵਿਰੋਧੀ ਗ਼ਦਰ (ਇਨਕਲਾਬੀ) ਲਹਿਰ ਦੀ ਸਮਝ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ, ਉਸਨੇ "ਕੀਰਤੀ" ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦੇ ਲਿਪੀਅੰਤਰਨ (ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੋਂ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਵਿੱਚ) ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ; ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇੱਕ ਜਰਨਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਸ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਜਨਤਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਲਿਪੀਅੰਤਰਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਸਰਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਡਾ. ਤੇਹੀਦ ਅਹਿਮਦ ਚੱਠਾ ਦੇ ਨਾਲ ਲਾਇਲਪੁਰ ਯੰਗ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨਜ਼ ਕਲੱਬ-LYHC ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ LYHC ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। LYHC ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇੱਕ ਡਿਜੀਟਲ ਪੁਰਾਲੇਖ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਖੋਜਕਰਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਨਲਾਈਨ ਗੱਲਬਾਤ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਡਾ: ਮਹਾਜਨ (ਮਾਨਵ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ, ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ) ਨੇ ਇੱਕ ਆਨਲਾਈਨ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ LYHC ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੇ ਪਾਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਸਾਂਝੀ ਥਾਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਮਾਹੌਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। "ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਵਿੱਚ

ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਣਾ: ਡਿਜੀਟਲ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਇਕੱਠ"। ਉਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਇਲਪੁਰ (ਫੈਸਲਾਬਾਦ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਾਲ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਮੇਲਿਆਂ ਦੀ ਸਹਿ-ਆਯੋਜਕ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ 2021 ਲਈ ਢਾਹਾਂ ਪੁਰਸਕਾਰ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਜਿਊਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਔਰਤ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਦਿਵਸ 'ਤੇ ਬੀਬੀਸੀ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮਾਰਚ 2024 ਭਾਗ-3 ਨੰ.-3



ਪ੍ਰੋ: ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਐਮ.ਏ., ਐਮ.ਫਿਲ, ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਅਪ੍ਰੈਲ 2024 ਭਾਗ-3 ਨੰ.-4



ਡਾ. ਰੇਬੀਨਾ ਯਾਸਮੀਨ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਦੀ ਇਸਲਾਮੀਆ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਚੇਅਰਪਰਸਨ ਦਾ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਸਫ਼ਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਵਜੋਂ ਅੱਠ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਡਾ: ਯਾਸਮੀਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕਾਲ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਖੋਜ ਖੇਤਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵੱਕਾਰੀ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਡਾਕਟਰ ਆਫ਼ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ (ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ.) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। HEC-ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚੌਥੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਕਮਾਲ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਸਦੇ ਵਿਦਵਤਾ ਭਰਪੂਰ ਯੋਗਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼

ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਸਨੇ "ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਅਧੀਨ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ" ਸਿਰਲੇਖ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ, ਜੋ ਕਿ ਨਾਮਵਰ ਬਲੂਮਸਬਰੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਛਾਪ ਅਧੀਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਯਾਸਮੀਨ ਦੀ ਪਛਾਣ ਡਾ. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਲੇਟਫਾਰਮਾਂ 'ਤੇ, ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦੀ ਮਹਾਰਤ ਅਤੇ ਸੂਝ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਸੱਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਮਈ 2024 ਭਾਗ-3 ਨੰ-5



ਰਜ਼ਾ ਨਈਮ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਇੱਕ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜੇਤੂ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਖੋਜਕਾਰ, ਅਨੁਵਾਦਕ ਅਤੇ ਨਾਟਕੀ ਪਾਠਕ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਯੂਕੇ ਵਿੱਚ ਲੀਡਜ਼ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਫੋਏਟਵਿਲੇ, ਯੂਐਸਏ ਵਿੱਚ ਅਰਕਨਸਾਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਮੱਧ ਪੂਰਬੀ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਮਾਨਵ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਮੱਧ ਪੂਰਬ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮਿਸਰ, ਯਮਨ ਅਤੇ ਤੁਰਕੀ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦ ਵਾਇਰ ਅਤੇ ਆਉਟਲੁੱਕ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਦ ਫਰਾਈਡੇ ਟਾਈਮਜ਼ ਵਿੱਚ ਨਿਯਮਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸਤੰਬਰ 2014 ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਪਾਬੰਦੀਸ਼ੁਦਾ ਬੁੱਕਸ ਵੀਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸੰਸਕਰਨ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਅਤੇ ਸੰਚਾਲਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਓਲੋਮੋਪੋਲੋ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਗਾਤਾਰ ਪੰਜ ਸੰਸਕਰਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਸਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਅਤੇ ਨਾਟਕੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਕੰਮ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਖਨਊ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਲਿਟਰੇਚਰ ਫੈਸਟੀਵਲ (ਦੇਵੇਂ 2014 ਵਿੱਚ), ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਵਿਨੀਪੈਗ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਰਾਈਟਰਜ਼ ਫੈਸਟੀਵਲ (ਕੈਨੇਡਾ, ਸਤੰਬਰ 2017), ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਤਕ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ; ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ TEDx (ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ TEDxLUMS, ਲਾਹੌਰ, ਅਪ੍ਰੈਲ 2018 ਵਿੱਚ) ਅਤੇ ਮਾਡਲ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ (ਸਭ ਤੋਂ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ LUMUN 17, ਲਾਹੌਰ, ਜਨਵਰੀ 2021 ਵਿੱਚ) ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਕਾਰੀ

ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿੱਚ। ਉਹ ਯੂਕੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਕਾਰੀ 2013-2014 ਚਾਰਲਸ ਵੈਲੇਸ ਟਰੱਸਟ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤਕਰਤਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਾਰਬੰਦੀਸ਼ੁਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਲੇਖਕ ਸਆਦਤ ਹਸਨ ਮੰਟੋ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਅਤੇ ਵਿਆਖਿਆਤਮਕ ਕੰਮ ਲਈ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਉਦਘਾਟਨੀ 2017 ਜਵਾਦ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਇਨਾਮ ਲਈ ਉਪ ਜੇਤੂ/ਫਾਇਨਲਿਸਟ ਹੈ। ਉਰਦੂ-ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ (ਭਾਰਤ) ਲਈ, ਅਬਦੁੱਲਾ ਹੁਸੈਨ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਕਹਾਣੀ 'ਬਹਾਰ' (ਬਸੰਤ) ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਲਈ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲੇਖਕ ਸੰਘ (ਅੰਜੁਮਨ ਤਰਾਕੀ ਪਾਸੰਦ ਮੁਸੰਨਫੀਨ) ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਰ ਲੁਧਿਆਣਵੀ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਖਰੜੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, 2021 ਵਿੱਚ (ਕਵੀ ਦੀ 100ਵੀਂ ਜਨਮ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ)।

ਜੂਨ 2024 ਭਾਗ-3 ਨੰ-6



ਪ੍ਰੋ. ਡਾ: ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਦੇਵੇਸ਼ਵਰ, ਐਮ.ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ); ਐਮ.ਐੱਡ., ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ., ਐਮਰੀਟਸ ਫੈਲੋ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਗ੍ਰਾਂਟਸ ਕਮਿਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2017-2019 ਗੈਸਟ ਐਡੀਟਰ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜੁਲਾਈ 2024 ਭਾਗ-3 ਨੰ-7



ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਡਾ: ਰੱਣਕੀ ਰਾਮ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨਗੇ

ਅਪੀਲ:

ਅਸੀਂ ਸਲਾਹੀਅਤ ਦਾ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਅੰਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ਸਹਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਲੇਖ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਦੋ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਵਲੰਟੀਅਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਅਪੀਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਈਮੇਲ 'ਤੇ ਲੇਖਾਂ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਜਿਸਟਰ ਹੋਣ:

dr.bhatiasunil@gmail.com

dr_subha@yahoo.com

ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸੇਵਾ ਹੋਵੇਗੀ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਿਰਸਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਥਨ ਪਹਿਰਾਵਾ



ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ:



ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਗਾਰਡਨਰ

ਵਿਸਕਾਨਸਿਨ ਦੇ ਇੱਕ ਅਮਰੀਕੀ, ਇੱਕ ਯਾਤਰੀ ਅਤੇ ਸਾਹਸੀ, ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਗਾਰਡਨਰ ਨੂੰ ਵੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿਲੀ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸਰਵੇਖਣਕਾਰ ਅਤੇ ਕਾਰਟੋਗ੍ਰਾਫਰ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਸਿੱਖ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਮੈਪਿੰਗ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਕੰਮ ਕੀਤੇ। ਗਾਰਡਨਰ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਅਤੇ ਲਿਖਤਾਂ ਨੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਭੂਗੋਲ ਬਾਰੇ ਅਨਮੋਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ।

ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ: ਅਣਪਛਾਤੀ ਔਰਤ ਕੋਪਾਸੈਂਜਰ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ



ਉਸ ਹਿੰਦੂ ਔਰਤ ਦੀ ਯਾਦ ਜਿਸ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਭੈਣ-ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਛੁਪਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ।

ਜਦੋਂ ਮਿਸਟਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੇਵਕੂਫੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਤਾਜ਼ੀ ਹਵਾ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਡੱਬੇ ਦੀ ਖਿੜਕੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ ਰੇਲਗੱਡੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਭੀੜ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ "ਸਿੱਖੋ! ਸਿੱਖੋ! ਸਿੱਖ!" ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ।

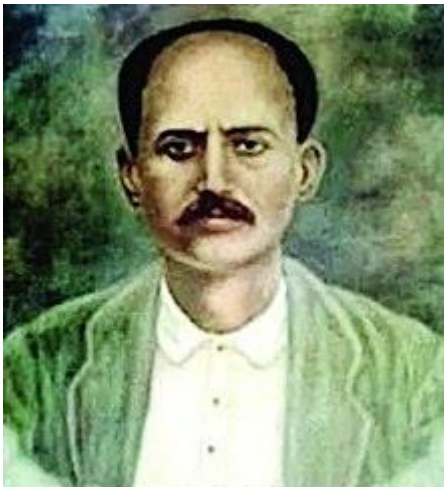
"ਪਰ ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਦੰਗਾਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਡੱਬੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਧੱਕਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੇੜਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਔਰਤ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨਾਲ ਇਕੱਲੀ ਸੀ," ਮਿਸਟਰ ਸਿੰਘ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

"ਇਸਨੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਉਹ ਚਲੇ ਗਏ," ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। "ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਜ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਕਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ।"

ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਸ਼ਬਦ: ਦਸਤਾਰ

1. ਅਮਾਮਾ
2. ਤੁਰਾ
3. ਸਮਲਾ
4. ਸਾਫਾ
5. ਪੱਗਡ
6. ਮਧੇਡ
7. ਲਿੱਪਡੀ
8. ਕਲਗੀ
9. ਢਿੱਡੀ
10. ਚੀਰਾ
11. ਚੰਦੇਰੀ
12. ਦਸਤਾਰ
13. ਦਮਾਲਾ

ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਲੇਕ: ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਾਗਰ



(ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਾਗਰ)

ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਾਗਰ (1875-1939) ਇੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਸਤੀ ਸੀ।

ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾਸ ਦਾ ਜਨਮ 4 ਮਈ 1875 ਨੂੰ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਪਿੰਡ ਪਿਪਨਾਖਾ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਾਗਰ ਲਗਾਤਾਰ ਇੱਕ ਅਧਿਆਪਕ, ਇੱਕ ਸੰਪਾਦਕ, ਇੱਕ ਬੈਂਕਰ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਰਾਮ ਗਲੀ, ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਪ੍ਰੈਸ ਚਲਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਇਹਨਾਂ ਹੋਰ ਕੈਰੀਅਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਲਿਖੀ।

ਸਾਗਰ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ। ਉਸਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲਕਸ਼ਮੀ ਦੇਵੀ, "ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ", "ਦੀਡੇ ਜਾਮਵਾਲ", "ਰਾਏ ਰਾਈਆਂ", ਅਤੇ ਮਨ ਤਰੰਗ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਉਹ 19 ਮਈ 1939 ਨੂੰ ਰਾਮਗਲੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਬਿਮਾਰੀ ਕਾਰਨ ਦਮ ਤੋੜ ਗਿਆ।

ਇੱਕ "ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਗ੍ਰੰਥ", ਜਾਂ ਯਾਦਗਾਰੀ ਪੁਸਤਕ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ 9 ਦਸੰਬਰ, 1962 ਨੂੰ ਪਟਿਆਲਾ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਦੇਵੀ ਵਾਲਟਰ ਸਕਾਟ ਦੁਆਰਾ "ਲੇਡੀ ਆਫ਼ ਦ ਲੇਕ" ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ

ਬਾਂਦਰਲ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਜੰਮੂ ਵਿੱਚ ਤਾਇਨਾਤ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। 1915 ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ, ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1920 ਵਿੱਚ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ "ਜੇਲਮ ਦਾ ਪਾਣੀ" ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਜੇਹਲਮ ਨਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਮਨ ਤਰੰਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਾਗਰ ਕੈਂਸਰ ਹਾਸਪਾਈਸ ਦਾ ਨਾਮ ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਸਕੂਲ ਹੈ।

ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ: ਪਾਇਲਟ ਰਾਕੇਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ



(ਰਾਕੇਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ)

ਪਟਿਆਲਾ ਵਿੱਚ ਜਨਮੇ ਰਾਕੇਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਟੈਸਟ ਪਾਇਲਟ ਹਨ। ਉਹ ਪੁਲਾੜ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਇਕਲੌਤਾ ਭਾਰਤੀ ਨਾਗਰਿਕ ਹੈ*। ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ, ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸ਼ਰਮਾ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਪੁਲਾੜ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਕਿਵੇਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, "ਸਾਰੇ ਜਹਾਂ ਸੇ ਅੱਛਾ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਹਮਾਰਾ।"

*ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੇ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਨਾਗਰਿਕ ਨਹੀਂ

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਰਿਵਾਰ: ਵਡਾਲੀ ਬ੍ਰਦਰਜ਼

ਸੂਫੀ ਦਿੱਗਜ਼, ਉਸਤਾਦ ਪੂਰਨਚੰਦ ਵਡਾਲੀ ਅਤੇ ਉਸਤਾਦ ਪਿਆਰੇਲਾਲ ਵਡਾਲੀ, ਵਡਾਲੀ ਬ੍ਰਦਰਜ਼ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕੱਵਾਲੀਆਂ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸੂਫੀ ਸੰਗੀਤ ਉਦਯੋਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਨ। ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਵਰਗੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਜਨ ਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਵਡਾਲੀ ਬ੍ਰਦਰਜ਼ (ਵਡਾਲੀ ਭਾਂਡੂ) ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਝ ਸਹੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਇਹ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਲਈ ਇੱਕ ਨਿਰਵਿਘਨ ਸਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦਿੱਖ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਨੂੰ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸੀ।



(ਪੂਰਨ ਚੰਦ ਵਡਾਲੀ)

ਪੂਰਨਚੰਦ ਵਡਾਲੀ ਪੁੱਤਰ ਠਾਕੁਰ ਦਾਸ ਵਡਾਲੀ ਦਾ ਜਨਮ 4 ਜੂਨ 1940 ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੀ ਵਡਾਲੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਧੰਨ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਲਖਵਿੰਦਰ ਵਡਾਲੀ ਵੀ ਗਾਇਕ ਹੈ। ਪੂਰਨਚੰਦ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਲਖਵਿੰਦਰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਭਾਰਤੀ ਰਿਐਲਿਟੀ ਸ਼ੋਅ ਜੂਨੂਨ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ, ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਕੇ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਕਸ਼ੇ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਸੰਗੀਤ ਘਰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਇਕੱਠੇ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸੋਲੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰੀਅਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਜੋ ਵਡਾਲੀ ਬ੍ਰਦਰਜ਼ ਦੀ ਸਿਗਨੇਚਰ ਸਾਊਂਡ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ। ਕਪਿਲ ਸ਼ਰਮਾ ਸ਼ੋਅ 'ਤੇ ਹਾਲ ਹੀ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾਨ ਭੂਮਿਕਾ 'ਚ ਦਰਸ਼ਕ ਵਡਾਲੀ ਬੰਧੂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਾਸੇਰੀਣਾ ਪੱਖ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕਾਮੇਡੀ ਸਕੈਚਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ,

ਪੂਰਨਚੰਦ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗ 'ਤੇ ਹਨ। ਕਾਮੇਡੀ ਮਾਹਿਰ ਨਾਲ ਸਟੇਜ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨੀ ਔਖੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੂਫੀ ਗਾਇਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਚੁਣੌਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੀਡੀਓ ਦਿੱਖ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਪੂਰਨਚੰਦ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਲਾਈਵ ਸ਼ੋਅ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਚੁਟਕਲੇ ਬਣਾਉਣਗੇ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵਡਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਸੁੱਧਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਲਈ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹੇਗੀ।



(ਲਖਵਿੰਦਰ ਵਡਾਲੀ ਪਿਤਾ ਨਾਲ)

ਪੇਅਰੀ ਲਾਲ ਵਡਾਲੀ ਛੋਟਾ ਭਰਾ



(ਪੇਅਰੀ ਲਾਲ ਵਡਾਲੀ)

ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ਸਾਲ 1942 ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ 9 ਮਾਰਚ 2018 ਨੂੰ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸੰਗੀਤਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਵਡਾਲੀ ਭਰਾ ਆਪਣੀ ਸੂਫੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਐਲਬਮਾਂ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਨ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਦੁਆਰਾ ਡਰੇ ਹੋਏ, ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ 'ਜੇ ਉਹ ਮਾਈਕ੍ਰੋਫੋਨ ਵਿਚ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਮਸ਼ੀਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਖੋਹ ਲਵੇਗੀ।' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੌਕ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਪੂਰਨਚੰਦ ਅਤੇ ਪਿਆਰੇਲਾਲ ਸਿਰਫ ਲਾਈਵ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ 'ਤੇ ਅੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਯੂਨਾਈਟਿਡ, ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ

ਜਲੰਧਰ (ਪਹਿਲਾਂ 1970) ਲਈ ਗਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਪਿਛੋਕੜ ਦਿਲਚਸਪ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਹਰਬੱਲਭ ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਗਏ ਸਨ, ਜੋ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਗੀਤ ਸਮਾਰੋਹ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਤਿਕਾਰਤ ਸੰਗੀਤ ਉਤਸਵ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ, ਤਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਿੱਖ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਮੌਕੇ ਵੀ, ਪੂਰਨਚੰਦ ਵਡਾਲੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਹਰਬੱਲਭ ਮੰਦਿਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸੂਫੀ ਸੰਗੀਤ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਗਏ। ਹਰਬੱਲਭ ਮੰਦਿਰ ਵਿਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਚਾਨਕ ਸੈਸ਼ਨ ਦੌਰਾਨ, ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਇੱਕ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ।

ਖਜ਼ਾਨਾ ਕਾਰੋਬਾਰ: ਸਤਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਆਹੂਜਾ:



ਵਜੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ: ਡਿਪਲੋਮੇਟ/ਵਪਾਰਕ ਉੱਦਮੀ

ਸਤਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਆਹੂਜਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਕ੍ਰਿਸਮਈ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹਨ। ਉਸਦਾ ਜਨਮ ਸਰਗੋਧਾ (ਪੱਛਮੀ) - ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਣਵੰਡੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 1944 ਵਿੱਚ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਹ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੈ ਕੇ ਭਾਰਤ ਪਰਤਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਮਾਮੇ ਨੇ ਪਾਲਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ 4 ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ।

ਉਸਨੇ ਸਾਲ 1954 ਵਿੱਚ ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਕੂਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 1963 ਵਿੱਚ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਕੀਤੀ। 1964 ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਸੇਲਜ਼ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਜੁੜ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ, ਪੰਪ, ਕੰਪ੍ਰੈਸ਼ਰ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਪਕਰਣਾਂ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝ ਗਿਆ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸੰਦਾਂ, ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਅਤੇ ਏਅਰਕ੍ਰਾਫਟ ਸਪੇਅਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਮਿਸਾਲੀ ਹੁਨਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਛੋਟਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਦਿੱਲੀ, ਓਖਾ, ਹਲਦੀਆ, ਚੇਨਈ, ਕੋਲਕਾਤਾ ਵਿੱਚ ਦਫਤਰਾਂ ਦੇ

ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਾਮਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਦੀ ਦੁਬਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਐਸੋਸੀਏਟ ਕੰਪਨੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੇ ਐਵਾਰਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ, ਅਤੇ 20 ਦਸੰਬਰ 2019 ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ, ਮਾਨਯੋਗ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਰੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੁਰਸਕਾਰ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ 550ਵਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ।

ਸਤੰਦਰਪਾਲ 2019 ਵਿੱਚ ਕੋਵਿਡ-19 ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਅਨਮੋਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕੈਨੇਡਾ ਇੰਡੀਆ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਕੋਰੋਨਾ ਵਾਰੀਅਰ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਪੱਤਰ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤਕਰਤਾ ਵੀ ਹੈ।

ਉਹ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਮਾਨਯੋਗ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕੋਸ਼ਿਆਰੀ ਰਾਜਪਾਲ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕੋਵਿਡ -19 ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ ਦਾ ਮਾਣਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤਕਰਤਾ ਹੈ।

ਇੰਡੀਆ ਬਿਜ਼ਨਸ ਗਰੁੱਪ ਨੇ ਜਾਰਜੀਆ ਦੇ ਆਨਰੇਰੀ ਕੌਂਸਲਰ ਵਜੋਂ ਕੀਮਤੀ ਸੂਝ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੇ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਕੋਵਿਡ-2019 ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਦੇ ਦੌਰਾਨ IBG, MSME ਅਤੇ SME ਵਪਾਰਕ ਮਾਲਕਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਗਲੋਬਲ ਇੰਡੀਆ ਬਿਜ਼ਨਸ ਫੋਰਮ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਜਾਰਜੀਆ ਵਿੱਚ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ, ਵਪਾਰ, ਵਪਾਰਕ ਮੌਕਿਆਂ, ਪਰਾਹੁਣਚਾਰੀ ਉਦਯੋਗ ਬਾਰੇ ਜਾਰਜੀਆ ਦੇ ਆਨਰੇਰੀ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਕੀਮਤੀ ਸੂਝ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਪੱਤਰ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ।

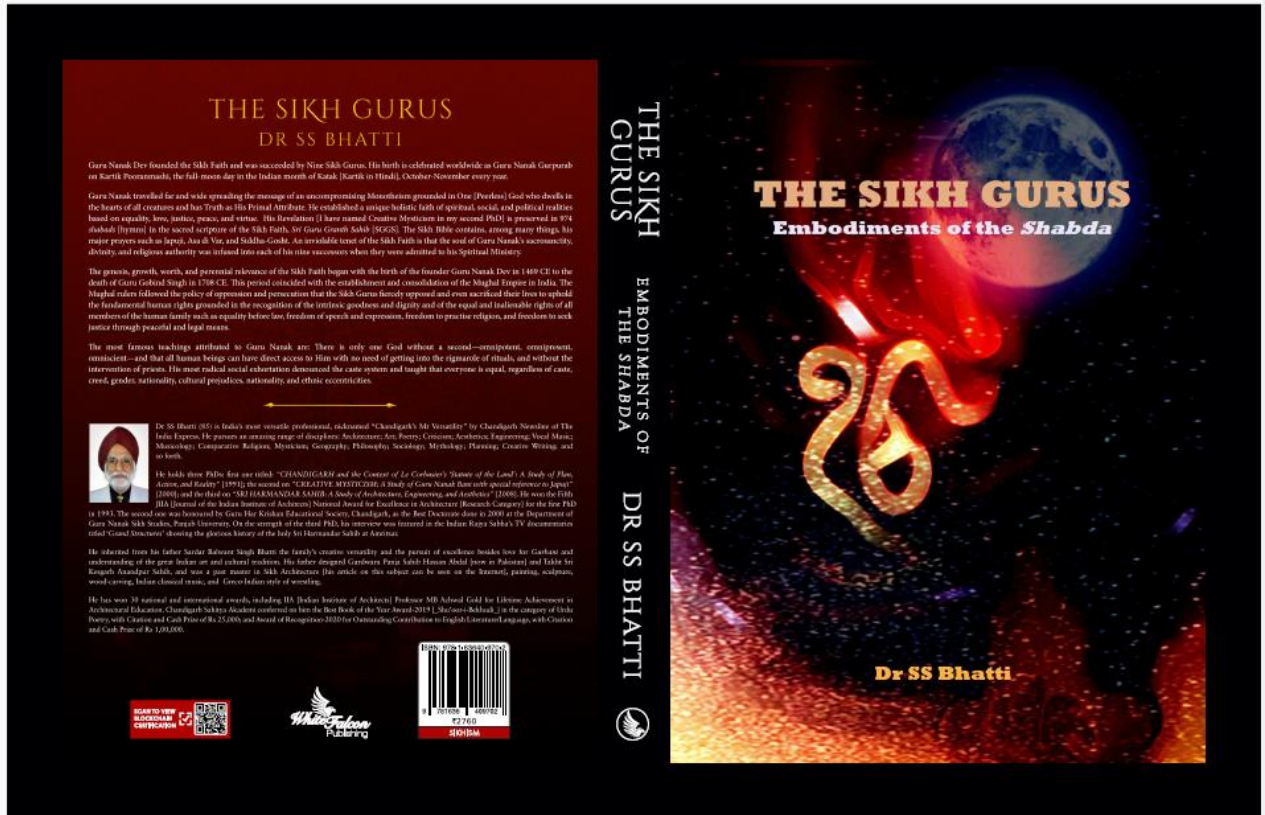
ਖਜ਼ਾਨਾ ਪੁਰਾਲੇਖ ਦਸਤਾਵੇਜ਼:

Select Documents on
PARTITION OF PUNJAB-1947
India and Pakistan
(Revised & Enlarged Edition)

Punjab, Haryana and Himachal- India
and
Punjab - Pakistan

ਡਾ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ 1947 ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵੰਡ ਬਾਰੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰੋ

ਪੁਸਤਕ ਸਮੀਖਿਆ:



ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ: ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ: ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰੂਪ

ਲੇਖਕ: ਡਾ: ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭੱਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ: ਵ੍ਹਾਈਟ ਫਾਲਕਨ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2023 (ਪਹਿਲਾ

ਐਡੀਸ਼ਨ, ਪੰਨੇ: 344; ਮੁੱਲ: 2760 ਰੁਪਏ)

ਦੁਆਰਾ ਸਮੀਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ: ਪ੍ਰੋ. ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ, #14017, 30

Ave, Surrey, BC, Canada

ਡਾ: ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭੱਟੀ ਇੱਕ ਬਹੁਮੁਖੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਸਮੀਖਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ "ਹੋਲਿਸਟਿਕ ਸਕਾਲਰ" ਅਤੇ "ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਅਵਤਾਰ" ਕਿਹਾ ਸੀ। ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਦੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨਿਊਜ਼ਲਾਈਨ ਨੇ ਕਲਾ, ਸੰਗੀਤ, ਕਵਿਤਾ, ਪੇਂਟਿੰਗ, ਸੁਹਜ-ਸ਼ਾਸਤਰ, ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਧਰਮ, ਰਹੱਸਵਾਦ, ਸੰਗੀਤ ਵਿਗਿਆਨ, ਫਿਲਾਸਫੀ, ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਭੂਗੋਲ, ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ, ਰਚਨਾਤਮਕ ਲੇਖਣ ਸਮੇਤ 55 ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਉਸਨੂੰ "ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਮਿਸਟਰ ਵਰਸੇਟਿਲਿਟੀ" ਦਾ ਉਪਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। , ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ। ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਕੇ, ਡਾ: ਭੱਟੀ ਇੱਕ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਆਰਕੀਟੈਕਟ ਹਨ, ਜੋ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਕਾਲਜ ਆਫ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਅਤੇ ਮਾਨਤਾ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਇਹ ਡਾ ਭੱਟੀ ਦਾ ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ ਰਾਜ ਹੈ, ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਬਹੁਮੁਖੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ: ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰੂਪ ਲੇਖਕ ਦੀ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਉਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ "ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ" ਕਿਹਾ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਖੰਡ ਸਾਰੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ "ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ" ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। 85 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਡਾ: ਭੱਟੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਯਾਦਗਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ (ਹਾਜ਼ੀਓਗ੍ਰਾਫਿਕਲ ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ), ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਬਾਰੇ ਉਪਲਬਧ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਸਿੱਖੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਅਗਲਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਕ ਹੈ।

ਇਸ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਭਾਗ ਹਨ: ਭਾਗ I ਵਿੱਚ "ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਬਾਰੇ ਜੀਵਨੀ ਸੰਬੰਧੀ ਨੋਟਸ" ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ; ਸੈਕਸ਼ਨ II ਵਿੱਚ ਸੈਕਸ਼ਨ I ਤੋਂ "ਸਹਾਇਤਾ ਸਮੱਗਰੀ" ਵਜੋਂ ਫੁਟਕਲ ਲੇਖ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਅਤੇ ਸੈਕਸ਼ਨ III ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ "ਕਾਵਿ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ" ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਟੁਕੜੇ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਅਪਾਹਜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ; ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੀ ਸਮੀਖਿਆ ਸੈਕਸ਼ਨ I ਅਤੇ ਸੈਕਸ਼ਨ II ਦੇ ਕੁਝ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਲੇਖਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਲੋਗ ਵਿੱਚ, ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਭੱਟੀ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਮਨੋ-ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਪੂਰਾ ਸਿਹਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ: "ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਰਹੱਸਵਾਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਵਿਵਹਾਰਕ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਮੇਰੇ ਸਿੱਕੇ ਹਨ: ਰਚਨਾਤਮਕ ਰਹੱਸਵਾਦ, ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ"।

ਇਸ ਖੰਡ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਪ੍ਰੋਲੋਗ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਟ ਕਰਦਾ ਹੈ: "ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਵ ਪੈਰੀਬਰ ਹਨ ਜੋ ['ਰਚਨਾਤਮਕ' ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ] ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਏ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਉਹ ਅਨੰਦਮਈ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਹੈ। [ਰਹੱਸਵਾਦ ਵਿੱਚ] ਨਿਰੰਤਰ ਅਨੰਦ ਵਜੋਂ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਨਾਮ-ਖੁਮਾਰੀ ਨਾਨਕਾ ਚੜ੍ਹੀ ਰਹੇ ਦਿਨ ਰਾਤ [ਨਾਨਕ, ਰੱਬ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ ਜੋ ਸ਼ਰਾਬ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਰਾਤ ਅਤੇ ਦਿਨ ਬੇਅੰਤ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਲੱਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਾ ਹੈ]"। ਡਾ: ਭੱਟੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਉਪ-ਸਿਰਲੇਖ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹਨ: "ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਦਸ ਗੁਰੂ ਹਨ, ਮਨੁੱਖੀ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਲੱਖਣ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਇਹ

ਦੁਰਲੱਭ ਮਨੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਜੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਨਮੂਨੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਘੜਿਆ ਗਿਆ ਕੋਈ ਆਮ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਨਮੋਲ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜੋ ਪਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਪੇਥੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਪਵਿੱਤਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਅਟੱਲ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ (ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ) ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ 'ਨਾਮ' ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਸ਼ਬਦਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ: “ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸਯੋਗ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਯੰਤਰ ਜਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਦੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਾਪ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਗਿਆਨ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸਰਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤੱਕ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਅਦਭੁਤ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੁਨਰ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਗਿਆਨ ਜੋ ਅੰਦਰੂਨੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਸੰਸਾਰਿਕ ਬੁੱਧੀਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ।

ਭਾਗ। ਸਭ ਤੋਂ ਲੰਮੀ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਆਪਕ ਲਿਖਤ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਹੈ: “ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ: ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਮਹਾਨ ਪੈਗੰਬਰ”। ਲੇਖਕ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ, ਉਦਾਸੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਏਕਤਾ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਨ ਲਈ 65 ਪੰਨੇ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੀ ਇੰਨੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਿਆਖਿਆ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਲੇਖਕ ਨੇ ਡਾ. ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, “ਮੈਂ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਚੋਣ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਕਾਵਿਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਆ ਗਈ ਸੀ”। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਰਹੱਸ ਵਿੱਚ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਉਸ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ

ਵਿਚ ਤੈਰਦਿਆਂ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਰਪਿਤ ਸਿੱਖ ਇਸ ਲੇਖ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇਗਾ।

ਡਾ: ਭੱਟੀ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਇਸਦੀ ਸਾਦਗੀ, ਮੌਲਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸਟੀਕਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ: “ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੈ-ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ, ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ, ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ-ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਤੱਕ ਸਿੱਧੀ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਵਿੱਚ ਪੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦਖਲ ਦੇ। ਪੁਜਾਰੀ ਉਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਸਮਾਜਿਕ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਿਖਾਇਆ ਕਿ ਜਾਤ, ਨਸਲ, ਲਿੰਗ, ਕੌਮੀਅਤ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਖਪਾਤ, ਕੌਮੀਅਤ ਅਤੇ ਨਸਲੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਹਰ ਕੋਈ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ “ ਕਿਰਤ ਕਰੋ; ਵੰਡ ਛਕੋ; ਐਂਡ ਨਾਮ ਜਪੋ” ।

ਲੇਖਕ ਗੁਰੂ ਦੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਿਖਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ: “ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਹਿਲੇ ਪੈਰੀਬਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕੀਤਾ - ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਹੋਂਦ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਅਲੰਕਾਰਿਕ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਵਿਵਹਾਰਕ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਆਕਾਸ਼ੀ, ਦੁਨਿਆਵੀ ਅਤੇ ਉੱਚੇ, ਇਸ ਨੂੰ ਨੀਵੇਂ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਥਾਲੀ 'ਤੇ ਪਰੋਸਣਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਮਝਣ ਯੋਗ ਮੰਤਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ “ਇਮਾਨਦਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਕਮਾਓ; ਇਸ ਨੂੰ ਘੱਟ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰੋ; ਅਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰੋ” । ਡਾ: ਭੱਟੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਪਰਕਾਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗਿਆਨ ਦੇ ਕਲਾਤਮਕ

ਖੂਹਾਂ ਤੋਂ ਉੱਗਦੀ ਆਤਮਾ-ਜੀਵਤ ਅਤੇ ਚੇਤਨਾ-ਉੱਚਾਤਮਕ ਕਥਨ ਹੈ ਜੋ ਸਿਰਫ ਅਸਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਵੀ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਅਨੁਪਾਤਕ ਸੇਰਬ੍ਰੇਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ। ਡਾ: ਭੱਟੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤਿਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ: “ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਰਗੁਣ [ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ] ਅਤੇ ਸਰਗੁਣ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ [ਵੇਦਾਂ ਦੇ 'ਬ੍ਰਾਹਮਣ' ਵਜੋਂ ਸੱਚ ਦਾ ਇੱਕ ਅਮੂਰਤ ਸਿਧਾਂਤ ਨਹੀਂ] ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਵਜੋਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਣਾ” ।

ਡਾ: ਭੱਟੀ ਸਿੱਖ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੇ ਇੱਕ ਮਾਣਮੱਤੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਵਿਵਹਾਰਕ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ: “ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਇੱਕ ਸਰਬ ਸੰਮਿਲਿਤ ਉੱਚ ਕ੍ਰਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਸਮੂਹ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਜਨਤਾ ਵੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਸਕੇ। ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਜੀਵਨ. ਉਸਦਾ ਇੱਕ ਖੂਨ-ਰਹਿਤ ਇਨਕਲਾਬ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਪੁਜਾਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਨੂੰ ਢਾਹੁਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ, ਨਿਮਰ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਅਤੇ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਸਮਾਜ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਜੀਵਨ ਦੌਰਾਨ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਜਾਤੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਗੜੇ ਅਭਿਆਸਾਂ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਲਿੰਗਕ ਪੱਖਪਾਤ, ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ, ਅਤੇ ਭੂ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਨਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਟਕਰਾਵਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਬਰਾਬਰਤਾ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਗੁਣ ਸਿਖਾਏ। ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਉਸ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਵਿਹਾਰਕ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਸਿਧਾਂਤ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਅਨਮੋਲ ਤੋਹਫ਼ਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਵਹਾਰਕ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇੱਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਇਲਾਜ ਸਾਬਤ ਹੋਈ: “ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਪੈਰੀਬਰ, ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਦੁਖਦਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣੂ ਸਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ

ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮਸਕੀਨ ਅਤੇ ਨਿਰਬਲ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਲਾਭਕਾਰੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਵਜੋਂ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸਦੀਵੀ ਗੁਲਾਮ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ - ਮਾਸਪੇਸ਼ੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਕਤੀ, ਜਾਤ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਧਰਮ, ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬਾ, ਸਿੱਖਣ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਕੀ ਹੈ - ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਇਕ-ਨੁਕਾਤੀ ਏਜੰਡਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੂਰਤ ਅਤੇ ਅਮੂਰਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਰਲ ਅਤੇ ਠੋਸ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਣ।

ਲੇਖਕ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਖੰਡ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਵਰਤੋਂ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪੁਜਾਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਅਤੇ ਵੈਦਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ, ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਪਣਾ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਸਾਦਗੀ ਅਤੇ ਪਹੁੰਚਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਧਰਮ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਮੁੜ-ਸਥਾਪਨਾ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੰਜਰਾਂ 'ਤੇ ਸਨ।

ਲੇਖਕ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ: “ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਕੋ ਇਕ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਬਾਨੀ [ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ] ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਜੋ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਸਚਾਈ ਬਾਰੇ ਸ਼ੱਕ ਹੈ, ਉਸ ਮਨ-ਚੰਗੇ ਵਰਣਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਗਿਆਨ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਗਿਆਨ ਬਾਰੇ ਅਨੁਕੂਲ

ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਸੋਹਲੇ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੁਆਰਾ ਵਰਣਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਹੈ: “ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਮਨੁੱਖ ਸਨ। ਉਸ ਲਈ, ਧਰਮ ਕੇਵਲ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ, ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਤੱਤ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਦ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਸਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ, ਬਚਨ ਅਤੇ ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਇਕਸੁਰਤਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ” ।

ਲੇਖਕ ਨੇ ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਸੇਵਕਾਈ ਦੌਰਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 22 ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਜੀਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਗਤ, ਪੰਗਤ ਅਤੇ ਲੰਗਰ (ਮੁਫਤ ਰਸੋਈ) ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੈਲਾਨੀ ਨੂੰ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਉੱਚਾ ਹੋਵੇ, ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਪੰਗਤ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਲੰਗਰ ਨਹੀਂ ਛਕਦਾ (ਆਟੇ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ)। ਸਤੀ ਅਤੇ ਪਰਦੇ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਉਸਦੇ ਸਿੱਖ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਲਈ ਹਿੰਦੂ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ ਸੀ: “ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਨਮੇਲ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੌਤ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰ ਅਰਥਹੀਣ ਸਨ ਅਤੇ, ਇਸਲਈ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਲਈ ਪੀਂਘਾਂ ਗਾਉਣਾ ਹੀ ਇੱਕ ਯੋਗ ਰਸਮ ਸੀ। ਵਿਛੜੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ, ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਨਗਰ ਯੋਜਨਾਕਾਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰ (ਅਜੋਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੌਜੂਦਾ ਵਾਟਰ ਬਾਡੀ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਕਰਕੇ ਵਾਟਰ ਪੂਲ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਨਾਲ ਅਭਿਆਸ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 52 ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੇਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸਦਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ, ਇੰਨਾ ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਭਾਰਤੀ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਖੇਤਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਵਪਾਰਕ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ। . ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲਾਵਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਅਤੇ ਗਾਇਨ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ ਵਿਆਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖਰਾ ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਰਸਮ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ [ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਚਾਰ ਪਰਿਕਰਮਾ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਵਿਆਹ ਦੀ ਰਸਮ]। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਕਰਨ ਲਈ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ:

ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਜੋ ਸਿਖੁ ਅਖਾਏ ਸੁ ਭਲਕੇ ਉਠਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵੈ ॥

ਉਦਮੁ ਕਰੇ ਭਲਕੇ ਪਰਭਾਤੀ ਇਸਨਾਨੁ ਕਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰਿ ਨਾਵੈ ॥

ਉਪਦੇਸਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਪੁ ਜਾਪੈ ਸਭਿ ਕਿਲਵਿਖ ਪਾਪ ਦੋਖ ਲਹਿ ਜਾਵੈ ॥

gur satgur kaa jo sikh akhaa-ay so bhalkay uth har naam Dhi-aavai.

udam karay bhalkay parbhaatee isnaan karay amrit sar naavai.

updays guroo har har jap jaapai sabh kilvikh paap dokh leh jaavai.

ਡਾ: ਭੱਟੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ, ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਕਰਮ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਹਿਜ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਨਾਮ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਲੀ ਨਿਮਰਤਾ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਚਮਕ ਚਮਕੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਪੂਰਵ-ਪੂਰਵ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇੱਕ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ 6 ਸਿੱਖ

ਗੁਰੂਆਂ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਸਮੇਤ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੇ 15 ਭਗਤਾਂ, 11 ਭੱਟਾਂ ਅਤੇ 4 ਹੋਰ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ (ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਬਾਣੀ) ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਅਪੀਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜਾਤ, ਨਸਲ, ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਕਿਸੇ ਭੇਦਭਾਵ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਹੈ। ਲੇਖਕ 5ਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚਮਕਦਾਰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਟ ਕਰਦਾ ਹੈ: “ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾਦਾਇਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਹਿਜੀਵਤਾ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਦੋਵਾਂ 'ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਔਖੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਿਘਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ: ਪਵਿੱਤਰ ਸਿੱਖ ਮੰਦਰ, ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ (ਅਜੋਕੇ ਗੋਲਡਨ ਟੈਂਪਲ) ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਜੋ ਇਸਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਜੋ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਦੀਵੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰੇ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਸਕ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਹੁਕਮ 'ਤੇ 30 ਮਈ 1606 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ। ਇਸ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤੀ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਸੰਗਠਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ।

ਲੇਖਕ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਹਰਿ ਰਾਇ, ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਪੰਜ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਨਿਆਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮਾ (ਜੋਤ) ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਲਾਟ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਹਾਕਮ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ, ਮੁਗਲਾਂ, ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਸਮੇਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। 1699 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿਖਰ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਡਾ: ਭੱਟੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋ

ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ (ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਏ): (1) ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦਭਾਵ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਭਾਈਚਾਰਾ, ਅਤੇ (2) ਨਿਡਰਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਆਤਮ-ਬਲੀਦਾਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ। ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ "ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਰੀਆਂ (ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈਆਂ) ਨਕਲੀ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੁਆਰਾ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਮਾੜੀ ਜਾਤ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।"

ਇਸ ਸਮੀਖਿਆ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ, ਮੈਂ ਸੈਕਸ਼ਨ 1 ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ "ਸਹਿਯੋਗੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਫੁਟਕਲ" ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਇਸ ਭਾਗ ਦੇ ਭਾਗ 11 'ਤੇ ਛਾਲ ਮਾਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ, ਗੋਲਡਨ ਟੈਂਪਲ, ਸ੍ਰੀ ਸਮੇਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੇ ਦੋ ਦਰਜਨ ਨਿਬੰਧ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਧਰਮ, ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ। ਕੁਝ ਨਿਬੰਧ ਗੁਰੂ ਜੁੱਗ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹਨ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ, ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ, ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਗੋਆ, ਅਤੇ ਭਾਈ ਘਨਈਆ। ਡਾ: ਭੱਟੀ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਲਈ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹੇ ਹਨ।

"ਗੋਲਡਨ ਟੈਂਪਲ: ਸਿੱਖ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਦਾ ਮਾਰਵਲ" ਲੇਖਕ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪੀਐਚ.ਡੀ. 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਲੇਖ ਹੈ। ਥੀਸਿਸ. ਗੋਲਡਨ ਟੈਂਪਲ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਦਾ ਡਾ: ਭੱਟੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਬ੍ਰਹਮਤਾ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਉੱਤਮ ਵਿਚਾਰਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ: "ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਿਲਡਿੰਗ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਵਿੱਚ, ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਇੱਕ ਉੱਚੇ ਸਾਹ ਵਿੱਚ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਮਰਪਣ ਵਿੱਚ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਿੱਠੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ, ਉਸ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦੇ ਯੋਗ ਗ੍ਰਹਿਣ ਵਜੋਂ, ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੱਧ ਹੋ ਕੇ, ਆਰਕੀਟੈਕਟ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਸਪੇਸ, ਸਟ੍ਰਕਚਰ ਅਤੇ ਸਰੂਪ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਕਲਿਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਧਰਮ ਹੈ - ਇੱਕ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰੱਬ ਦੀ

ਆਪਣੀ ਅਚੱਲ ਬ੍ਰਹਮ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ: ਇੱਕ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਇੱਕ ਜੀਵਤ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜੋੜਨ ਲਈ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਭਟਕਦਾ ਹੋਇਆ। ਲੋਗੋਸ ਜਾਂ ਰੱਬ ਦੇ ਬਚਨ (ਸ਼ਬਦ) ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਇਆ (ਭਰਮ) ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ"।

ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ, ਡਾ: ਭੱਟੀ ਨੇ ਦੋ ਲੇਖ ਲਿਖੇ: "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਰੱਬ" ਅਤੇ "ਧਰਮ, ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ"। ਦੋਵੇਂ ਇਸ ਖੰਡ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੀ ਮੋਹਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਬਿਗ ਬੈਂਗ ਸਿੰਗਲਰਿਟੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੇ ਰਵੱਈਏ 'ਤੇ ਅਫਸੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ: "ਇਹ ਵਿਡੰਬਨਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨੀ ਇਸ ਪਰਿਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਰਹੱਸਮਈ 'ਇਕਵਚਨਤਾ' ਤੋਂ ਝਿਜਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਅੰਕ '1' ਜੋੜ ਕੇ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਲਈ: ੴ ਓਅੰਕਾਰ। ਉਹ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੁਵਿਧਾ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸਮਝਦਾਰ ਹੱਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ: "ਇਹ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨੀ 'ਸੰਤਵਾਦੀ' ਬਣ ਜਾਣ ਅਤੇ ਧਰਮਵਾਦੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਤਰਕਵਾਦੀ' ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਲੈਣ ਤਾਂ ਜੋ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਹੋਮੋ ਸੇਪੀਅਨਜ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ। ਮਨੁੱਖ, ਬੁੱਧੀਮਾਨ'. ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਗੁਪਤ ਟਿੱਪਣੀ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ: "ਧਰਮਵਾਦੀ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਅੰਨ੍ਹੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਹਨ। ਸਾਬਕਾ ਧਰਮ ਦੀ ਸਰਵ-ਵਿਗਿਆਨੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਗਲਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਡੀ ਅੰਤਮ ਮੰਜ਼ਿਲ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਉਣ। ਪੁਲਾੜ ਦੇ ਅਣਚਾਹੇ ਖੇਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ। ਬਾਅਦ ਵਾਲਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕਲਪਨਾਯੋਗ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਲਈ ਹੱਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਦੋਵਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਤੱਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।"

ਲੇਖਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਵਰਤਾਰੇ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ: "ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ: ਦਰਸ਼ਨ, ਕਾਵਿ, ਮਿਥਿਹਾਸ, ਅਤੇ ਰਹੱਸਵਾਦ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ" , ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਹਰੇਕ

ਖੇਤਰ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਾਰੇ ਇਸ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ: "ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ 'ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ"। ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਆਈਨਸਟਾਈਨ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਕੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ: "ਆਈਨਸਟਾਈਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਟੇਈ (ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ) ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ ਪਰ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇੱਕ ਹੈ: ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਸਭ ਕੁਝ ਜੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਹੈ-ਜੀਵਾਂ, ਤਾਰੇ, ਗਲੈਕਸੀਆਂ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਕੀ ਹੈ"।

ਡਾ: ਭੱਟੀ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਡੋਮੇਨ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹਨ: "ਧਰਮ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ: ਮਨ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੰਸਾਰ, ਅਤੇ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਬਾਹਰੀ ਦੁਨੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਸਬਜੈਕਟਿਵ ਵਰਲਡ ਅਤੇ ਆਬਜੈਕਟਿਵ ਵਰਲਡ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ, ਅਜੇ ਤੱਕ ਰੱਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰ, ਮਨ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਦਾਇਰੇ ਦੁਆਰਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਧਰਮ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਕੀਮਤ ਸਿਰਫ ਅਨੁਭਵ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਤਿੱਖੇ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਵਿੱਚ, ਵਿਗਿਆਨ ਨਿਰੀਖਣ, ਪਰਿਕਲਪਨਾ, ਮਾਪ ਅਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਬਾਹਰੀ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਸਫਲਤਾ ਇਸਨੂੰ ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਲਈ ਪਹੁੰਚਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਸੈਕਸ਼ਨ III "ਕਾਵਿਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ" ਇਸ ਖੰਡ ਵਿੱਚ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਭਾਗ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ SGGG ਅਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਫੁਟਕਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਕੁਝ ਬੇਤਰਤੀਬ ਚੋਣ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਕਾਵਿਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੇ ਮੁਖਬੰਧ ਵਜੋਂ, ਲੇਖਕ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

“ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਨੁਵਾਦ ਮੈਨੂੰ ਸਬੰਧਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਪੱਤਰ-ਵਿਹਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਸੂਖਮਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅੰਤਰਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਖੋਜਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਸਵੈ-ਨਿਯੁਕਤ ਕੰਮ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵਿਸ਼ਾ ਧਰਮ, ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਅਤੇ ਰਹੱਸਵਾਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਗ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੇਖਕ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨਾ ਹੈ।

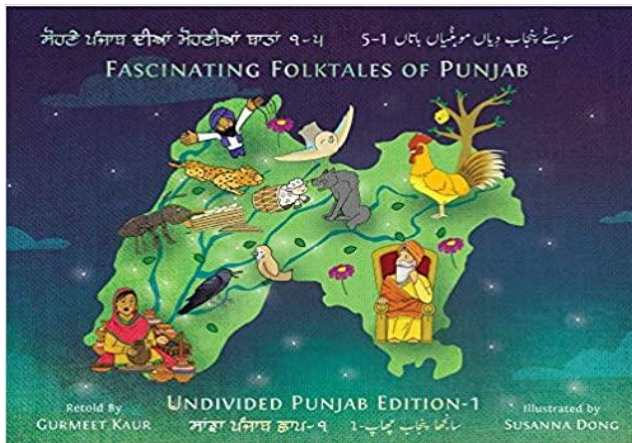
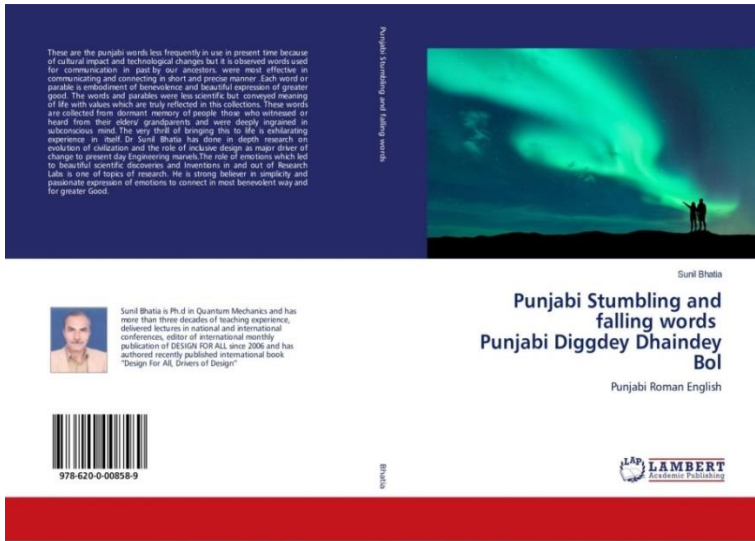
ਸਮੀਖਿਆ ਅਧੀਨ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕ ਡਾ: ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭੱਟੀ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਇਹ ਵ੍ਰਾਈਟ ਫਾਲਕਨ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜੋ ਲੇਖਕ ਦੇ ਇੱਕ ਯਾਦਗਾਰੀ ਕੰਮ ਵਜੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਧਰਮ ਵਜੋਂ ਘਰ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਪਾਠ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਹਾਰਾ ਦੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਅਨੁਵਾਦ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਐਮ.ਡੀ. ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਸਕਰਣ, ਇੰਟਰਨੈਟ ਅਤੇ srigranth.org 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਡਾ. ਕੇ.ਐਸ. ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਬਿੰਦ।

ਇੱਕ ਸਮੀਖਿਅਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਮੈਂ ਸਮੀਖਿਆ ਅਧੀਨ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮਾਮੂਲੀ ਉਣਤਾਈਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਪੰਨਾ 77 'ਤੇ ਪੀਰੀ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ, ਲੇਖਕ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਗਲਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਨਿੱਤਨੇਮ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨਹੀਂ। ਪੰਨਾ 24 ਉੱਤੇ, ਲੇਖਕ ਇਸਤਾਂਬੁਲ, ਤੁਰਕੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਅਲੀ ਖ਼ਬਰ ਮਾਂਟਰੀਅਲ ਦੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖ ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਡਾ: ਡੀ.ਐਸ. ਚਾਹਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਵਜੋਂ ਫੈਲਾਈ ਸੀ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ 2007 ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਧ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਮਾਰਕ ਦੇ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਦੇ ਪਾਠ ਦੀ

ਗਲਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਾਰਨ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਲੇਖ, “ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨਾਂ ਦਾ ਨਿਚੋੜ” , ਭਾਗ 1, “ਬਾਇਓਗ੍ਰਾਫੀਕਲ ਨੋਟਸ” ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਾਠਾਂ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇਣ ਲਈ ਇੱਕ ਮਿਆਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਬਾਰੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਮੈਂ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹਵਾਲਾ ਸਰੋਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਰ ਉਮਰ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰੇਗਾ। ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਧਾ (ਪਰੰਪਰਾ) ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤੀਆਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਮਨਮੋਹਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। ਉਹ ਸੱਚ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਦਿਲ ਦੇ ਧੁਰੇ ਨੂੰ ਛੂਹਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਭੌਤਿਕ ਤਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਵਰਗੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਇਕੋਕਾਰ ਵਿੱਚ ਸਮਾਏ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨਵੀਂ ਕਿਤਾਬ:

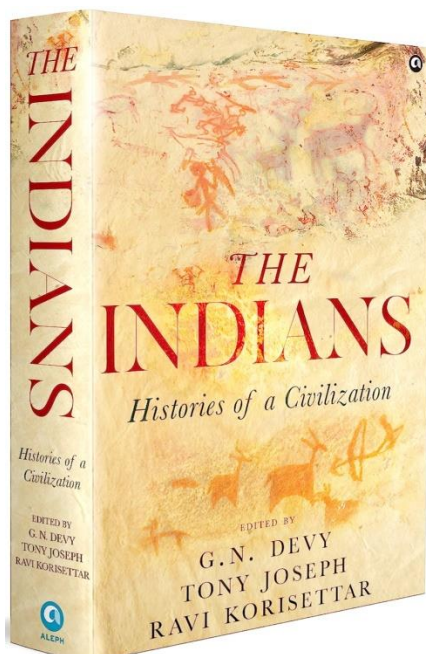
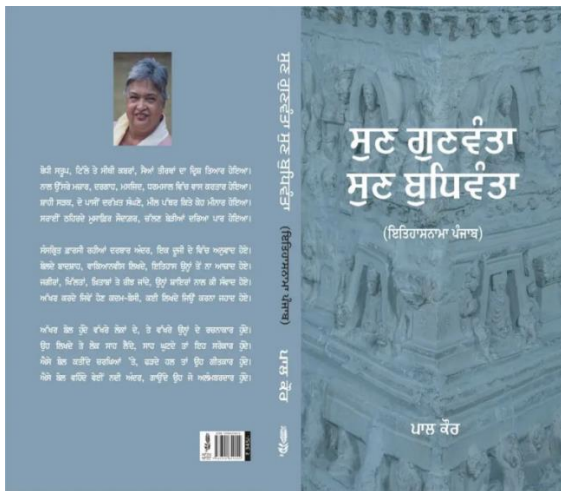
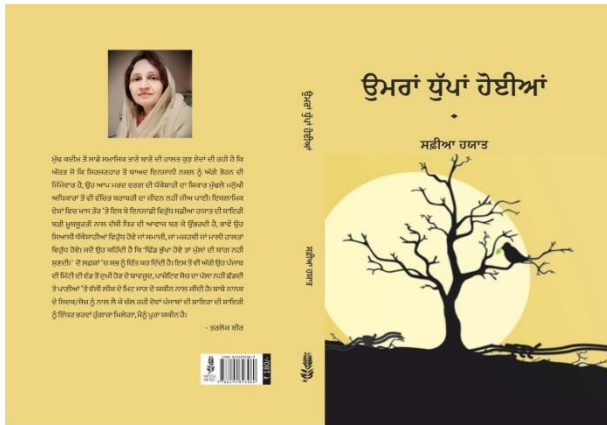


ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਪੰਜ ਖੂਬਸੂਰਤ ਚਿੱਤਰਿਤ ਲੋਕ-ਕਥਾਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਲਿਪੀਆਂ (ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ) ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀਵਿਤ ਹਨ।

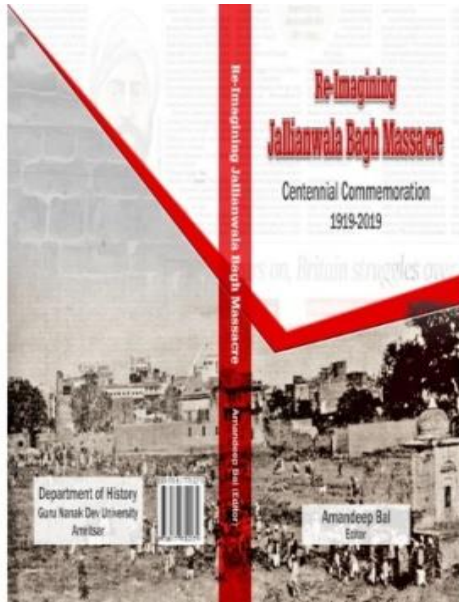
ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਤ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਗੀਤਕਾਰੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨੈਤਿਕਤਾ ਹੈ। ਅਣਵੰਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਾਲ-ਅਨੁਕੂਲ ਨਕਸ਼ੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਪੀਆਂ ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਟੇਬਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਮੀਰ ਵਿਰਾਸਤ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

94 ਪੰਨੇ | 11" x 8.5" | ਹਾਰਡਕਵਰ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ISBN: 978-0-9887101-8-4

ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਲੇਖਕ ਤੋਂ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਕਾਪੀਆਂ ਖਰੀਦੋ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਬਚਾਓ। ਨੈੱਟ 'ਤੇ ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਮਨਮੋਹਕ ਲੋਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇਖੋ।



Reviewed By: Professor G. Hood,
Department of History, Guru Nanak
Dev University, Amritsar. Director for
e-Content Development, Department of
Education, Government of Punjab,
Amritsar. Ph.D. in History, University
of Delhi, India. Author of 'The
Jallianwala Bagh Massacre: A
Historical Study' (2019). For more
information, please contact:
g.hood@gnud.ac.in



The Jallianwala Bagh Massacre of 1919 is
one of the darkest chapters in Indian
history. The massacre that followed the
killing on the part of the British
during the Jallianwala Bagh Massacre
against the support of the
British in India. It paved the way for
the end of British Raj in India.

The present work is a tribute
to the nation of Jallianwala
Bagh and the British rule in India.
The historically researched
articles present divergent views
from multiple aspects. The editors
have also included an historical
document about the Jallianwala
Bagh Massacre. The book is
highly recommended for students
and scholars.

ਸ਼ਰਯਾਜਲੀ:



ਵਿਦਾਇਗੀ ਅਹਿਮਦ ਸਲੀਮ (1945-2023): ਉਲਟ ਯਾਤਰੀ

ਰਜ਼ਾ ਨਈਮ ਦੁਆਰਾ*

ਮੁਖ ਮੇਤ ਦੁਪਿਹਰ ਜਿਵੇਆ

ਤੂ ਹੈਤਿ ਟਿਕਰ ਆਗਯਾ ਵਾਨ ॥

ਏ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹੋ

ਮੈਂ ਮੌਤ ਵਿਚ ਮੁਸਕੁਰਾਯਾ, ਪਰ ਹਯਾਤੀ ਮੇਰੇ ਵਾਲ ਹਥ ਵਧਾਇਆ ਡੀਟਾ

ਤੇ ਅਖਿਅ

ਆਸੀਨ ਕਦੋਂ ਮਿਲੇ ਸਾਨ ਯਾਰ?

- 'ਅਸੀਂ ਕਦੋਂ ਮਿਲੇ ਸਾਨ?'

- ਅਸੀਂ ਕਦੋਂ ਮਿਲੇ ਸੀ?

ਮਹਾਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸ਼ਾਇਰ ਸ਼ੇਖ ਅਯਾਜ਼ ਦੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਰਚਨਾ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਸੰਕਲਨਕਾਰ ਅਤੇ

ਪੁਰਾਲੇਖਕਾਰ ਅਹਿਮਦ ਸਲੀਮ, ਜਿਸ ਨੇ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਅਯਾਜ਼ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਰੋਤਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਸਦੀਵੀ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਅਯਾਜ਼ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸਲਾਮਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ ਮਹੀਨੇ 78 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ 11 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ।

ਸਲੀਮ - ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਸਾਂਝ ਸੀ - ਉਹ ਕਿਸੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਯੁੱਗ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਡੁੱਬਦਾ, ਉਸਦੀਆਂ ਅਤੀਤ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦਾ ਉਭਰਦਾ ਸਮਾਜ, ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਧਾਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਰੇਖਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਸੀ। ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਅਤੀਤ ਦੇ ਝਰੋਖੇ ਵਿੱਚ ਝਾਤੀ ਮਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿਚ ਬਿਖਰੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਗਲੀਆਂ-ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਵਿਚ, ਗੁਆਚੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਖੋਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮੋੜ ਅਤੇ ਮੋੜ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਪਗਡੰਡੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਨ। ਜਿੱਥੇ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਜਲਵਾ ਵਿਖਾਇਆ ਅਤੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਕਈ ਥਾਈਂ ਕੋਈ ਕੰਡੇ ਜਾਂ ਪੱਥਰ ਉਸ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਦਰਦ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੀ ਆਤਮਕਥਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦੂਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਸ ਦੇ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਪਰ ਸਲੀਮ ਦੀ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਵਾਜਬ ਕਾਰਨ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਦੌਰ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਵੱਖ ਹੋਣ ਜਾਂ ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨ ਦਾ ਯੁੱਗ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਛੁਪਿਆ ਬੱਚਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਸੁਣਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਸਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪੰਨੇ ਪਲਟ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਦਾ ਨਾਇਕ ਬਾਚਾ ਖਾਨ ਵੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਸਲੀਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਰਾਏ ਦਿੱਤੀ। ਅਹਿਮਦ ਸਲੀਮ ਬਾਚਾ ਖਾਨ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਖ਼ਿਦਮਤਗਾਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਨੀਂਹ ਬਣਾ ਕੇ ਫ਼ੈਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਫ਼ੈਜ਼ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗਿਆ।

ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਹਿਮਦ ਸਲੀਮ ਵੀ ਸਾਹਿਰ ਲੁਧਿਆਣਵੀ, ਫਿਕਰ ਤੌਨਸਵੀ ਅਤੇ ਇਬਰਾਹਿਮ ਹਬੀਬ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸੀ। ਕਰਾਚੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸੰਪਰਕ ਸਾਹਰ ਅੰਸਾਰੀ, ਅਨਵਰ ਮਕਸੂਦ, ਸਈਅਦ ਮੁਹੰਮਦ ਤਕੀ ਅਤੇ ਰਈਸ ਅਮਰੋਹਵੀ ਨਾਲ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਘਟਨਾ ਮਾਸਿਕ ਅਫਕਾਰ ਦਾ ਫੈਜ਼ ਨੰਬਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮਦ ਸਲੀਮ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਇੰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਅਫਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਪੁਰਸਕਾਰ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਅਬਦੁੱਲਾ ਹਾਰੂਨ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਫੈਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਫੈਜ਼ ਦੀ ਸੰਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਲਾ ਦੇ ਇੰਨੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਲੋਕ ਵਿਰਸਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਉਸ ਨਾਲ ਬਿਤਾਇਆ। ਸਲੀਮ ਨੇ ਅਬਦੁੱਲਾ ਹਾਰੂਨ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਿੰਗ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸਦਾ ਜੀਵੇ ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ (ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ) ਮਾਸਿਕ ਅਵਾਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਰਾਚੀ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਸਿੱਖਿਆ ਬਾਚਾ ਖਾਨ ਅਤੇ ਫੈਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਫੈਜ਼ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਸੀ। 25 ਅਤੇ 26 ਮਾਰਚ 1971 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਅਹਿਮਦ ਸਲੀਮ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚੇਤਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸਰਹੱਦੀ ਰੇਖਾ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਅਜਨਬੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਤਰ-ਧਰਮੀ ਸਦਭਾਵਨਾ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਸਿਰਜ ਕੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਹੱਲਾਂ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਖਲੋਣਾ ਅਤੇ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਅਹਿਮਦ ਸਲੀਮ ਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਅਸੈਂਬਲੀਆਂ ਦੇ ਵਿਘਨ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣ ਦੀਆਂ ਗੜਬੜ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਬੜੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੜੇ ਤਰਕਸੰਗਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ।

ਅਹਿਮਦ ਸਲੀਮ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਪਹਿਲੂ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵੱਲ ਇਸ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ ਸੀ। ਫੈਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਫੈਜ਼ ਨਾਲ ਲੋਕ ਵਿਰਸਾ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਨੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਟੇਪ ਰਿਕਾਰਡਰਾਂ 'ਤੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਅਮਰ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਅਹਿਮਦ ਸਲੀਮ ਨੇ ਲੋਕ ਵਾਰਾਂ (ਲੋਕ ਗਾਥਾਵਾਂ) ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਸਥਾਨਕ ਯੁੱਧ-ਕਥਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਪਰਵੇਜ਼ ਅਤੇ ਫਰੀਗ ਬੁਖਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਪੁਸਤਕ ਰਚ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਨੇਹਪੂਰਨ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ। ਖੈਬਰ ਪਖਤੂਨਖਵਾ ਦੇ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵੀ ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਬੀਮਾਰ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੈਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਫੈਜ਼ ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਵਿਰਸਾ ਲਈ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਹੁਮੈਰਾ ਇਸ਼ਫਾਕ ਦੁਆਰਾ ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਉਸਤਾਦ ਦਾਮਨ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਅਤੇ ਕਰਾਚੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ੇਖ ਅਯਾਜ਼ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵੀ ਉਸਦੀ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਅਹਿਮਦ ਸਲੀਮ ਦੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਅਤੇ ਖੋਜ-ਆਧਾਰਿਤ ਮਾਪ ਇੰਨੇ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਵਰ ਕਰਨਾ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਾਵਿਕ ਪਛਾਣ ਉਸ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਪਛਾਣ ਉੱਤੇ ਹਾਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਕਲਾ ਦੇ ਵਧੀਆ ਰਚਨਾਤਮਕ ਕੰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ 'ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਕੋਈ ਚੱਲੇ' ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰਵੱਈਏ ਅਤੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਲਪਨਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੂਖਮਤਾ ਅਤੇ ਉੱਤਮਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਵੰਡ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ;

ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਮੰਨਦਿਆਂ ਲੇਖਕ ਨੇ ਪਾਤਰਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸੰਵਾਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਉੱਤਮਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਸਲੀਮ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲਘੂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪ੍ਰੇਮ ਕਥਾ (ਪ੍ਰੇਮ ਕਥਾ) ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਫੈਲੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਜਾਤ-ਗੋਤ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਮਨੁੱਖ, ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਦੰਗੇ ਭੜਕਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ।

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸਲੀਮ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਕਰਕੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜੇਕਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਉਰਦੂ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨੇ ਵੀ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਕਵਿਤਾ ਜਬ ਦੇਸਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ (ਜਦੋਂ ਦੇਸਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ) ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਲੱਖਣ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਚਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਇੱਕ ਜੀਵਣ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਨੇ ਉਰਦੂ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਉਲਟ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਬਜਾਏ ਦੇਸਤ ਬਣਾ ਕੇ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਬਿੰਬ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਮਣੇ ਨੂੰ, ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਬਦਨਾਮ ਲੋਕ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸਨ। ਇਸ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਵਿਚ ਜੇ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਲਗਾਵ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਤੇਹਫਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਸੰਗਤ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਲਾਘਾ ਹੋਈ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜੋਕੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਈ, ਪਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਾਸਿਕੀ ਦੇ ਵੀ ਨੇੜੇ ਲਿਆ।

ਘੜੀ ਦੀ ਟਿਕ-ਟਿਕ (ਘੜੀ ਦਾ ਟਿੱਕ-ਟਿੱਕ) ਅਹਿਮਦ ਸਲੀਮ ਦਾ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸੀ; ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਮੁੱਦਿਆਂ ਤੋਂ ਥੋੜਾ ਉਪਰ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਅੱਗੇ ਬੇਵੱਸ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਸੰਦਰਭਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਸਨ। ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਸੰਗ-ਏ-ਮੀਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੁਲੀਅਤ-ਏ-ਅਹਿਮਦ ਸਲੀਮ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਇਸ ਲੇਖਕ ਨੇ 2022 ਵਿੱਚ ਸਲੀਮ ਦੇ 77ਵੇਂ ਜਨਮਦਿਨ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਲੇਖਣੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖੋਜ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵੀ ਲੰਬੀ ਹੈ ਜੋ ਖੋਜ ਅਤੇ ਖੋਜ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨਾਂ ਲਈ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਬਹੁ-ਆਯਾਮੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਕੀਤਾ।

ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸਰੋਤ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੰਮ ਹੈ ਉਸਦੀ ਨਿੱਜੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੁਰਲੱਭ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਰਸਾਲੇ ਹਨ। ਅਹਿਮਦ ਸਲੀਮ ਦਾ ਦਿਲ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਰਹੇ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਆਖਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਮਾਰਚ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰੋਗਰੈਸਿਵ ਰਾਈਟਰਜ਼ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਆਯੋਜਿਤ ਪਾਕ ਟੀ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਮੇਰੀ ਧਰਤੀ, ਮੇਰੇ ਲੋਗ (ਮੇਰੀ ਜ਼ਮੀਨ, ਮੇਰੇ ਲੋਕ) ਦੇ ਲਾਂਚ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸਲਾਮਾਬਾਦ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਗਏ ਸਨ। , ਉਸਦੇ ਅਧਰੰਗ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜੋ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾਂ ਅਤੇ ਦੋਸਤਾਂ, ਮੇਰੇ ਸਮੇਤ, ਲਈ ਦੇਖਣਾ ਬਹੁਤ ਦੁਖਦਾਈ ਸੀ। ਉਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ, ਮੈਂ ਕਿਤਾਬ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਲੇਖ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਸਲੀਮ ਬਾਦ-ਏ-ਮੁਖਾਲਿਫ਼ ਕਾ ਮੁਸਾਫਿਰ (ਵਿਪਰੀਤ ਹਵਾ ਦਾ ਮੁਸਾਫਿਰ) ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਮੇਰੀ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਵੀ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ, ਇਸ ਕਲਾਸਿਕ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਲਈ ਸਮੀਖਿਆ ਲਿਖਣ ਦੀ ਬਜਾਏ - ਸ਼ਾਇਦ ਅਹਿਮਦ ਸਲੀਮ ਦੀ ਤਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤੀ - ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਦਸ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਲੇਖ ਲਿਖਾਂਗਾ।

ਸਲੀਮ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਛੱਡ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਸੰਭਾਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਅਸੀਮ ਹਮਦਰਦੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਰਹੇਗੀ।



(ਅਹਿਮਦ ਸਲੀਮ ਅਤੇ ਰਜ਼ਾ ਨਈਮ)

ਨੋਟ: ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਅਨੁਵਾਦ ਲੇਖਕ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

* ਸਮੀਖਿਅਕ ਇੱਕ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜੇਤੂ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਖੋਜਕਾਰ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਗਰੈਸਿਵ ਰਾਈਟਰਜ਼ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੀਲਮ ਅਹਿਮਦ ਬਸ਼ੀਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ 'ਮੇਰ ਬੁਲੰਦਾ' ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ razanaeem@hotmail.com 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ [@raza_naeem1979](https://www.instagram.com/raza_naeem1979) 'ਤੇ ਟਵੀਟ ਕਰਦਾ ਹੈ

ਖ਼ਬਰਾਂ:

1.

ਸਲਹਾਇਤ PunjibLibrary.com ਤੋਂ ਮੁਫ਼ਤ ਡਾਊਨਲੋਡ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਹੈ ਜਨ ਅੰਕ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਵਿੱਚ ਅੱਪਲੋਡ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਅੱਪਲੋਡ ਕਰਾਂਗੇ।

Salahiyat * ਸਲਾਹੀਯਤ
punjabilibrary.com

Salahiyat
punjabilibrary.com

ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ ਅਟਵਾਲ



ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਸਮਾਗਮ

1.



ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ

ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਬਾਜ਼ੀ:

ਡਿਜੀਟਲ ਨਿਊਜ਼ਲੈਟਰ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਦੇਣ ਲਈ
advertisement@southasia researchcentre.in

ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪਾਦਾਂ ਜਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਖ਼ਬਰਾਂ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼:

ਨਵੇਂ ਉਤਪਾਦਾਂ ਜਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਜਾਂ ਸੈਮੀਨਾਰਾਂ/ਕਾਨਫ਼ਰੰਸਾਂ ਬਾਰੇ/
ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ

ਨਿਊਜ਼@southasiaresearchcentre

ਫੀਡਬੈਕ: ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਿਊਜ਼ਲੈਟਰ ਬਾਰੇ ਸੰਪਾਦਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ

Feedback@southasiaresearchcentre.in



ਆਗਾਮੀ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ:

Editor@southasiaresearchcentre .in

ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਗਏ ਵਿਚਾਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਨਿਗਰਾਨੀ: (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਦੀਆਂ ਲਿਪੀਆਂ)



ਪ੍ਰੋ: ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਆਫ਼ ਐਮੀਨੈਂਸ (ਆਨਰੇਰੀ), ਐਸਜੀਜੀਐਸ ਵਰਲਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ। ਇੰਡੀਆ।

ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ:



ਡਾ. ਸੁਨੀਲ ਕੁਮਾਰ ਭਾਟੀਆ ਫੈਕਲਟੀ ਮੈਂਬਰ,

ਏ/2/70 ਸੈਕਟਰ-18, ਰੋਹਿਣੀ, ਦਿੱਲੀ-110089, ਭਾਰਤ

ਈ-ਮੇਲ: dr_subha@yahoo.com

ਸੰਪਾਦਕ: (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੰਸਕਰਣ)



ਸ਼੍ਰੀ ਐਲ.ਕੇ. ਦਾਸ

ਸਾਬਕਾ ਮੁਖੀ ਉਦਯੋਗਿਕ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੇਂਦਰ, ਇੰਡੀਅਨ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ਼ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ (ਦਿੱਲੀ), ਭਾਰਤ,
ਵਿਜ਼ਿਟਿੰਗ ਫੈਕਲਟੀ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਵਿਭਾਗ, ਦਿੱਲੀ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀਕਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦਿੱਲੀ

lalitdas@dtu.ac.in

ਈ-ਮੇਲ: lalitdas@gmail.com

ਸਹਿ-ਸੰਪਾਦਕ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੰਸਕਰਣ)



ਰੌਣਕੀ ਰਾਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰੋ

ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਚੇਅਰ ਪ੍ਰੋ

ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ

ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ (ਭਾਰਤ)

ਈਮੇਲ: ronkir@pu.ac.in

ਈਮੇਲ: ronkiram@yahoo co, in

ਸੰਪਾਦਕ: (ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਸੰਸਕਰਣ)



ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ

ਪੱਤਰਕਾਰ, ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਕੁਨ, ਕੇਂਦਰੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਭਾਰਤ

jaspal.sdh@gmail.com

ਐਸੋਸੀਏਟ ਐਡੀਟਰ: (ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਸੰਸਕਰਣ)



ਰਮਿੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ, ਡਾ.

ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਭਾਰਤ

jitraminder75@gmail.com

ਸੰਪਾਦਕ: (ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਸੰਸਕਰਣ)



ਆਸਮਾ ਕਾਦਰੀ ਨੇ ਪ੍ਰੋ

ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਪੰਜਾਬੀ ਐਂਡ ਕਲਚਰਲ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ

ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਹੌਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ

ਈਮੇਲ: 1aasmaqadri@gmail.com

ਐਸੋਸੀਏਟ ਐਡੀਟਰ: (ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਸੰਸਕਰਣ)



ਇਰਫਾਨ ਮਲਿਕ ਡਾ

ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ (ਭਾਰਤ)

ਈਮੇਲ: irfanmalik941@gmail.com

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ



ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਮਾਸਟਰ ਡਿਗਰੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਪੁਰਬ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਿੱਚ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ-ਕੇਂਦਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਜਨਰਲ ਸ.

ਸੰਪਾਦਕੀ ਮੈਂਬਰ



ਪ੍ਰੋ. ਡਾ. ਗੌਰਵ ਰਹੇਜਾ, ਇੰਡੀਅਨ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ, ਰੁੜਕੀ, ਇੰਡੀਆ ਈਮੇਲ:

gaurav.raheja@ar.iitr.ac.in ,gr.iitroorkee@gmail.com



ਪ੍ਰੋ. ਡਾ. ਸੁਗੰਧ ਮਲਹੋਤਰਾ, ਇੰਡੀਅਨ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ, ਮੁੰਬਈ, ਭਾਰਤ, ਈਮੇਲ:

sugandh@iitb.ac.in

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੱਤਰਕਾਰ:

ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਨੇਮਿਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ,

ਮੁੰਬਈ, ਭਾਰਤ, Nemisha90@gmail.com

ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਲਈ ਪਤਾ:

ਏ/2/70 ਸੈਕਟਰ-18 ਰੋਹਿਣੀ, ਦਿੱਲੀ-110089, ਭਾਰਤ

ਇਸ ਜਰਨਲ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਉਸੇ ਦੀ ਇੱਕ ਕਾਪੀ ਅਤੇ ਰਸੀਦ ਦੀ ਸਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਇਹ ਰਸਾਲਾ ਸਾਊਥ ਏਸ਼ੀਆ ਰਿਸਰਚ ਸੈਂਟਰ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਏ/2/70 ਸੈਕਟਰ-18 ਰੋਹਿਣੀ, ਦਿੱਲੀ-110089
(ਇੰਡੀਆ) ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਦਾ ਨਾਮ ਡਾ. ਸੁਨੀਲ ਕੁਮਾਰ ਭਾਟੀਆ, ਐਡਰੈੱਸ ਏ/2/70 ਦੁਆਰਾ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਲਾਭ
ਲਈ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਮੁਫਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੈਕਟਰ-18 ਰੋਹਿਣੀ, ਦਿੱਲੀ-110089 ਟੈਲੀਫੋਨ: +91-
11-27853470®, 011-45793470®, ਈ-ਮੇਲ: dr_subha@yahoo.com

ਇਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਫਤ ਹੈ .ਅਸੀਂ ਯੋਗਦਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਆਈਟਮਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ
ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ .

ਬੇਦਾਅਵਾ: ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਲਾਹੀਅਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਯੋਗਦਾਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਪੁਗਟਾਏ ਗਏ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ, ਜੋ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਨੇਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ
ਹਨ, ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਇਕੱਲੇ ਹਨ।

ਵੈੱਬਸਾਈਟ: www.southasiaresearchcentre.in

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ

dr_subha@yahoo.com

ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ

PUNJABI LIBRARY

www.PunjabiLibrary.com